

**Таваккал ЧОРИЕВ, Юнус АЗИМОВ,
Чумъаназар ЭШОНҚУЛОВ**

ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

*Китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфҳои 8-уми
мактабҳои таълими миёнаи умумӣ*

Нашири чорум

*Вазорати таълими халқи Республикаи Ўзбекистон
ба нашр тавсия намудааст*

*Хонаи эҷодии таъбу нашири ба номи Чўлпон
Тошканд – 2019*

УЎК: 811.512.133=222.8

КБК 81.2Тож я721

Ч-77

***Китоби мазкур дар озмуни (тендери) Вазорати таълими халқи
Республикаи Ўзбекистон оид ба китобҳои дарсӣ дар соли
2006 ғолиб доништа шудааст.***

Муҳаррирони масъул:

М.Ҳ. Маҳмудов – доктори илмҳои педагогӣ, профессор;

М. Кабиров – номзоди илмҳои филология, дотсент.

Муқарризон:

Ғ. Раҳимқулов – доктор (PhD)-и улуми фалсафа роҷеъ ба фанҳои филологияи кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Самарқанд;

С. Хўҷақулов – омўзгори калони кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Самарқанд, номзоди улуми филологӣ;

Р. Гадов – омўзгори мактаби таълими умумии рақами 3-юми ноҳияи Сўхи вилояти Фарғона;

Ф. Ахмедова – омўзгори мактаби миёнаи рақами 16-уми ноҳияи Самарқанди вилояти Самарқанд;

Р. Абдулқодирова, Ф. Марипова – омўзгорони мактаби таълими умумии рақами 17-уми шаҳри Ангрени вилояти Тошканд;

С. Болтаева – омўзгори мактаби таълими умумии рақами 15-уми ноҳияи Паркенти вилояти Тошканд.

Донишомўзони азиз!

Дар тўли ҳафт сол Шумо аввал савод омўхтед, навиштанро ёд гирифтед, сипас дар бораи сохти фонетикӣ ва грамматикаи забони модариатон аз омўзгорони меҳрубонатон сабақҳо гирифтед. Нутқатон равону пурмаъно, доираи фикррониятон васеъ гашт.

Дар синфи 8-ум Шумо донишу малақаҳоятонро оид ба сохти грамматикаи забонатон боз ҳам мукамалтар мекунед. Умед мекунем, ки Шумо дар ин роҳ аз душвориҳо наҳаросида, бо ғайрати бештар меҳонед. Ба ин кор ба Шумо комёбиҳо орзумандем.

**«Аз ҳисоби маблағҳои Бунёди мақсадноки китоби
Республика барои иҷора чоп шудааст»**

ISBN 978-9943-05-621-3

© Т, Чориев ва диг., 2019

© ХЭТН ба номи Чўлпон, 2014

© ХЭТН ба номи Чўлпон, 2019

**ВАТАНАМ – ЎЗБЕКИСТОН,
МАН БО ТУ МЕФАХРАМ!**

Аломатҳои шартӣ

- – вазифаи хонагӣ
- – машқҳои эҷодӣ
- – машқҳои мантиқӣ
- – дар хотир нигоҳ доред
- – ба саволҳо ҷавоб диҳед
- – ҷавоби тестро ёбед

Ихтисороти номи шоиру нависандагон

- А.Р.** – Абӯабдулло Рӯдакӣ
- А.Ф.** – Абулқосим Фирдавсӣ
- А.Ҷ.** – Абдурахмони Ҷомӣ
- Ҳ.А.** – Ҳилолиён Аскар
- А.Л.** – Абулқосим Лоҳутӣ
- А.Б.** – Алӣ Бобоҷон
- Б.О.** – Болта Ортиқов
- Г.** – Гулрухсор
- И.** – Ирфон
- И.Н.** – Иноят Насриддин
- М.М.** – Мирсаид Миршакар
- М.Б.** – Меҳмон Бахтӣ
- М.Р.** – Муҳаммадҷон Раҳимӣ
- М.С.** – Муҳаммадраҳим Ҳайдар
- М.Қ.** – Мӯъмин Қаноат
- П.Т.** – Пӯлод Толис
- Р.Ҷ.** – Раҳим Ҷалил
- Р.Ҳ.** – Расул Ҳодизода
- Р.Ғ.** – Расул Ғамзатов
- Р.Ғаф.** – Раззоқ Ғаффоров
- Р.М.** – Раҳим Муқимов
- Э.С.** – Эҳсон Субҳон
- С.А.** – Садриддин Айнӣ
- С.У.** – Сотим Улуғзода
- С.** – Сорбон
- С.Т.** – Саттор Турсун
- С.Ш.** – Саъдии Шерозӣ
- Ф.М.** – Фазлиддин Муҳаммадиев
- Ф.Н.** – Фотех Ниёзӣ
- Х.Ш.** – Холмурод Шарифов
- Ҳ.К.** – Ҳаким Карим
- Ҳ.С.** – Ҳочӣ Содиқ
- Ҳ.Ш.** – Ҳофизи Шерозӣ
- Ч.И.** – Ҷалол Икромӣ

ВАЗЪИ ЗАБОНИ АДАБИИ ТОҶИК

Таърихи таҳаввули забони тоҷикӣ

! Машқи 1. Хонед, маълумотхоро дар хотир нигоҳ доред. Дар бо-
раи вазъи забони адабии имрӯзаи тоҷик боз чиҳоро медонед, гӯед.

Забони тоҷикӣ ниҳоят бой ва ғанӣ буда, таърихи дуру дарозро соҳиб аст. Вай дар асрҳои IX–X ташаккул ёфта, ҳама хусусиятҳои забони адабӣ (соҳибхатӣ, сарашавӣ, устувории меъёр, бартарӣ аз шева)-ро дар худ муҷассам намудааст. Мо ин ҳолро дар мисоли бо ин забон бурда шудани корҳои давлатӣ баръало дида метавонем.

Илова бар ин бо ин забони бостонӣ адабиёти бадеӣ, илмӣ ва таърихӣ офарида шудаанд, ки бо салоҳияту қимати хеш тамоми оламро тасхир кардаанд.

Боиси ифтихор аст, ки асарҳои безаволи Абӯабдулло Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Ибни Сино, Саноӣ, Фаридуддини Аттор, Носири Хусрав, Низомии Ганҷавӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Сайидои Насафӣ, Аҳмади Дониш, Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирсаид Миршакар, Мирзо Турсунзода, Лоиқ Шерали, Гулрухсор Сафиева ва ҳазорон эҷодкорони соҳибқалами дигар бо ин забон таълиф шудаду ба дили ҳассоси хонандагони сершумор роҳ ёфтаанд.

Дар тӯли асрҳои IX–XXI забони адабии тоҷик роҳи ба худ хоси ташаккулро тай намудааст. Вай аз сарчашмаҳои гуногун ғизо гирифта таркиби луғавӣ хешро бой гардондааст. Аз ин рӯ, забони тоҷикӣ боз ҳам оммафаҳмтару комилтар гашта вазифаҳои ҷамъиятӣ ва доираи истеъмоли он хеле васеъ шуд.

Дар тӯли асрҳои мазкур забони адабии тоҷик аз ҷиҳати услуб такмилу инкишоф ёфт. Махсусан, услубҳои илмӣ, бадеӣ, публицистӣ ва расмӣ коргузори ғанитару мукамалтар шуданд, услуби гуфтугӯӣ бошад, ба забони адабӣ наздиктар гашт.

! Машқи 2. Маълумотҳои поёниро хонда, хулосаатонро гӯед. Моддаҳое, ки шумо хондаед, аз кадом Қонуни забон ин ҷо оварда шудаанд?

Моддаи 13. Ба шахрвандони Республикаи Ўзбекистон ҳуқуқ дода мешавад, ки забони таълимиро озодона интихоб намоянд.

Республикаи Ўзбекистон дар қаламрави худ гирифтагони маълумоти умумии миёнаро ба забони давлатии ҷумҳури, инчунин ба забонҳои русӣ, қарақалпоқӣ, тоҷикӣ, қазоқӣ, қирғизӣ, туркманӣ ва забони дигар миллатҳое, ки дар ҷумҳури дастҷамъона зиндагӣ мекунанд, таъмин менамояд...

Моддаи 26. Ҳамаи миллатҳое, ки дар қаламрави Республикаи Ўзбекистон сукунат доранд, ҳаққу ҳуқуқ доранд, ки ҷамъиятҳои марказҳои маданияти миллии худро таъсис намоянд.

Барои гурӯҳҳои камшумори милли баҳри омӯхтани забони модарии онҳо дар мактабҳои миёнаи таълими умумӣ шарту шароит фароҳам оварда мешавад.

- ?** 1. *Забони адабии тоҷик дар кадом асрҳо ташаккул ёфтааст?*
2. *Ба ин забон кадом суҳанварон асарҳо таълиф намудаанд? Асарҳои онҳоро номбар кунед.*
3. *Дар тӯли асрҳои IX–XXI дар забони адабии тоҷик чӣ гуна дигаргуниҳо ба амал омадааст?*
4. *Ҳар сол кадом рӯз ҷашни забони тоҷикӣ гузаронида мешавад?*
5. *Забони давлатии Ватанамон – Ўзбекистон кадом аст?*
6. *Дар «Қонуни забони давлатӣ»-и Ўзбекистон чӣ гуна имкониятҳои халқҳои бародар зикр карда шудааст?*

🔔 Машқи 3. Шеърро хонед, мазмунашро фаҳмонед ва дар мавзӯи «**Забони ман – ҷаҳони ман**» иншо нависед.

ЗАБОНИ МОДАРИ

Забони модарӣ пайванди ҷонам,
Шуда ҷойи ту мағзи устухонам.
Набошӣ ту бароям зиндагӣ нест,
Надорад лаззате умри ҷавонам.

Забони модарӣ, ту ифтихорам,
Ба чашмон нурию дар тан мадорам.

Ба шири поки модар чо гирифтӣ
Ту дар қалби ба мисли чашмасорам.

Забони модарӣ, тоҷи сарам ту,
Забони дӯстони ёварам ту.
Ҳазои зиндагиरो гар уқобам,
Паи парвозҳо болу парам ту.

Забони Рӯдакии ҷовидонӣ,
Забони Ҷомии ширинзабонӣ.
Забони Айнии пири суҳандон,
Забони орифони бостонӣ.

Ба аҷдодон маро пайванд кардӣ,
Ба ишқӣ назму насре банд кардӣ.
Ту аз ашъори шаҳдомези Мирзо
Забонамро ба мисли қанд кардӣ,

Туӣ дар ҳукми хуршеди ҷаҳонӣ,
Туро хонам калиди зиндагонӣ.
Ба ҷисми тоҷикон то ҷони гарм аст,
Ҳамеша ҷовидонӣ, ҷовидонӣ!

Н. Назирӣ

Имлои нави забони тоҷикӣ

! Машқи 4. Маълумотҳоро хонед, қоидаҳои имлоии медониста-
гиатонро гӯед. Ному насабатонро бо истифодаи пасвандҳои на-
сабсози **-ӣ, -зода (-зод, -иён, -пур, -духт)** ва калимаҳои **ибн, бинт,**
валад нависед.

Баъд аз эълон карда шудани забони давлатӣ масъалаи аз нав дида баромадани имлои забони тоҷикӣ ба миён омад. Як гурӯҳ олимони забоншиноси тоҷик дигаргунӣ ва тағйироти илмӣ, орфоэпӣ, овозшиносӣ, луғавӣ ва сарфӣ забони адабии имрӯзаро ба эътибор гирифта дар таълими забони тоҷикӣ қоидаҳои имлоии навро татбиқ кардаанд. Аз тарафи олимони забоншинос соли 1995 лоиҳаи имлои нав дар рӯзномаҳои «**Садои мардум**», «**Ҷумҳурият**», «**Омӯзгор**» chop карда шуд. Баъд аз муҳокимаи умум он лоиҳа аз тарафи ҳайати имлои Институти забон ва адабиёт ба ҳайати татбиқи Қонуни забони назди Ҳукума-

ти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шуд. Ин ҳукумат лойиҳаи имлои навро дида баромада онро дар соли 1998 бо қарори № 355 ҳамчун имлои нав ва асосии забони тоҷикӣ эълон кард.

Китоби «**Имлои забони тоҷикӣ**» аз сарсухан, алифбо ва тартибу номи ҳарфҳо, имлои баъзе садонокҳо, имлои баъзе ҳамсадоҳо, ба сатри дигар кўчонидани ҳиссаи калима, имлои исм, имлои сифат, имлои шумора, имлои ҷонишин, имлои феъл, имлои феъли ҳол, имлои зарф, имлои пешоянд, имлои пайвандак, имлои ҳиссаҷа ва имлои нидо таркиб ёфтааст. Ҳоло шумо аз китоби «**Имлои забони тоҷикӣ**» қоидаҳои зеринро меҳонед:

18. Ҷудо навишта мешаванд:

а) таркибҳои ҷуфте, ки бо пайвандаки **-у** сурат ёфтаанд: афту андом, гўшту нохун, молу ҳол, ишқу ҳавас, обу ҳаво, шаъну шараф, саъю кўшиш ва ғайра;

Вале ҷузъҳои калимаҳои навъи обутоб, сарутан, сарулибос, сарупо, саруқор якҷоя навишта мешаванд.

20. Ному насаб ба таври зайл навишта мешавад:

б) бо пасвандҳои **-ӣ, -зода** (-зод, **-иён, -пур, -духт**): Ансорӣ, Мирзозода, Афсаҳзод, Нодириён, Салимпур, Зафардухт ва амсоли инҳо.

21. Бо ҳарфҳои калон навишта мешавад:

б) калимаи **ибн** дар аввали исми хос ҷудо ва бо ҳарфи калон навишта мешавад: Ибни Сино, Ибни Ямин, Ибни Мансур ва ғайра.

Калимаҳои **ибн, бинт, валад** дар байни ному номи падар ба ҳарфи хурд ва ҷудо навишта мешаванд: Абӯалӣ ибни Сино, Ёдгор валади Бозор, Нодира бинти Назар ва ғайра.

36. Якҷоя навишта мешавад:

а) зарфҳои, ки бо пешвандҳои **ба-, бар-, бо-, бе-, дар-, но-, то-** сохта шудаанд: баногоҳ, бакуллӣ, баҳузур, батафсил, барвақт, бардурӯғ, барқасд, бодикқат, бомуваффақият, бемаврид, ногоҳ, торафт ва ғайра.

! Машқи 5. Ҳарфҳои ҳар ду ҷадвалро ба тариқи муқоиса аз назар гузаронед, аз ҷиҳати талаффуз, миқдор ва тартиб фарқ доштанашонро гўед. Ҳарфҳои кадом ҷадвал ҳарфҳои алифбои имрӯза забони адабии тоҷикӣ ба шумор меравад?

Аа	Бб	Вв	Гг	Ғғ	Дд	Ее	Ёё	Жж	Зз	Ии	й	Йй	Кк	Ққ	Лл	Мм	Нн
Оо	Пп	Рр	Сс	Тт	Уу	Ўў	Фф	Хх	Ҳҳ	Чч	Ҷҷ	Шш	ъ	Ээ	Юю	Яя	

Аа	Бб	Вв	Гг	Дд	Ее	Ёё	Жж	Зз	Ии	Йй	Кк	Лл	Мм	Нн	Оо	Пп	Рр
Сс	Тт	Уу	Фф	Хх	Цц	Чч	Шш	Щщ	ъ	ы	ь	Ээ	Юю	Яя	Ғғ	й	Ққ
Ўў	Ҳҳ	Ҷҷ															

♦ **Машқи 6.** Қоидаи имлоии дар зер овардашударо хонед ва онро ба хотир нигоҳ дошта доир ба ҳар яке даҳтоғи мисол нависед.

Дар калимаҳои иқтибосӣ ба ҷои **ц** ҳарфи **с** (пеш аз садонок ва дар дохили калима, пас аз ҳамсадо) ва **тс** (дар дохили калима, дар байни ду садонок) навишта мешавад: семент, сирк, Сезар, сиклон, концерт, лексия, дотсент, конституция, публицистика.

- ? 1. Имло чист?
2. Имлои нави забони тоҷикӣ кай қабул карда шудааст?
3. Дар китоби «**Имлои забони тоҷикӣ**» чӣ гуна қоидаҳои имлоӣ ҷо дорад?
4. Дар дохили калима, дар байни ду садонок ҳарфи **ц** чӣ тавр навишта мешавад?

🔔 **Машқи 7.** Аз китоби «**Имлои забони тоҷикӣ**» қоидаҳои имлоии ҳарфи «у» ва «ў»-ро ба дафтаратон кўчонед. Дар асоси он ба қоидаҳои имлоӣ мисолҳо нависед.

омадам. Сахт гиристам. Онҳо гарданамо гирифта ҳамдардӣ карданд, дилбардорӣ намуданд (*аз повести «Ташнаи дидор»-и Э.Субҳон*).

◆ **Машқи 11.** «Тарзу тартиби таҳлили наҳви ибора»-ро ба хотир нигоҳ доред ва дар асоси он интихобан сето ибораро таҳлил кунед.

Тарзу тартиби таҳлили наҳви ибора

1. Муайян кардани ҷузъи тобеъкунанда ва тобеъшаванда.
2. Муайян кардани савол, хел ва воситаҳои грамматикӣ.
3. Муайян кардани сохти ибора.
4. Аз ҷузъи тобеъшаванда ба ҷузъи тобеъкунанда гузоштани аломати камонак.

Мисол: шуои чароғ

Намунаи таҳлил:

1. Калимаи «шуо» тобеъкунанда, «чароғ» тобеъшаванда. 2. Ба саволи чӣ? ҷавоб мешавад. Ҷузъи тобеъкунанда мансуб ба исм аст. Аз ин ҷиҳат он иборайи исмӣ мебошад. Дар байни ҷузъҳо бандакӣ изофӣ ҳамчун воситаи алоқайи грамматикӣ хизмат кардааст. 3. Иборайи содда, чунки он аз ду калима таркиб ёфтааст. 4. Шуои чароғ.

- ?
1. *Ибора чист?*
 2. *Ибора аз чӣ гуна ҷузъҳо таркиб меёбад?*
 3. *Ҷузъҳои тобеъкунанда ва тобеъшавандаи ибора чӣ гуна хусусият доранд?*
 4. *Ҷузъи тобеъкунанда ва тобеъшавандаи ибораро боз бо чӣ ном ба забон мегиранд?*

🔔 **Машқи 12.** Панҷто ибора нависед, онҳоро аз рӯйи намунаи дар боло додашуда таҳлили наҳви кунед.

Ибораҳои наҳви ва фразеологӣ (устувор)

◆ **Машқи 13.** Хонед, ибораҳои наҳви ва устуворро муайян кунед. Бо онҳо ҷумла тартиб диҳед.

Гул-гул шукуфтан, гули лола, дандон ба дандон мондан, дандони тилло, дар дил нақш бастан, дили модар, кор ҷӯшидан.

Намуна:

1. Дар гулзори рӯйи ҳавлиамон гули лола бисёр мерӯяд.
2. Чавон аз дидани ин гулистон гул-гул мешукуфт.

✳ **Ибораҳо аз рӯйи навъ ба наҳвӣ ва фразеологӣ чудо мешаванд.**

Ибораҳои, ки чузъҳояшон маъноҳои ҷудогона доранд, наҳвӣ ном доранд. Ибораҳои исмӣ, сифатӣ, шуморагӣ, ҷонишинӣ, феълӣ ва зарфӣ ибораҳои наҳвӣ ба шумор мераванд.

Ибораҳои, ки чузъҳои онҳо дар якҷоягӣ барои ифодаи як маънӣ хизмат мекунанд, ибораҳои фразеологӣ номида мешаванд: гули сари сабад, мурғи посӯхта, чашм дӯхтан, ба курта нағунҷидан.

! Машқи 14. Ибораҳои наҳвӣ ва устувори ҷумлаҳоро ёбед. Онҳоро дар алоҳидагӣ ба дафтаратон навишта, фарқашонро гӯед.

1. Ман ду моҳи дигар дандон ба дандон монда дар ҳавлии Шарифҷон-маҳдум истодам.
2. Азбаски бойбача буд, дастархони кушодае дошт, баъзе шоирон ва мусиқанавозон ба он ҷо омада мерафтанд.
3. Хаёлотӣ пурмуболиғаро ҳар касе надорад.
4. Бахту саодати кас дар фароғат не, дар меҳнату заҳмат будааст.

♦ **Машқи 15.** Ҷадвалро бо навиштани ибораҳои устувор ва наҳвӣ пур кунед. Маънои ибораҳои устуворро дар қавс шарҳ диҳед ва чузъи тобеъкунандаю тобеъшавандаи ибораҳои озодро муайян кунед.

Ибораҳои устувор	Ибораҳои наҳвӣ
Намуна: ба даҳон об гирифта (гап назадан, хомӯш будан)	оби даҳон (чузъи тобеъкунанда «об», чузъи тобеъшаванда «даҳон» аст)

♦ **Машқи 16.** Ҷумлаҳоро хонда ибораҳои наҳвиро муайян кунед ва онҳоро аз ҷиҳати маъно шарҳ диҳед.

1. Белро ба замин зер карда, хокро чаппа карда мепартофтаму димоғам чоқ мешуд.
2. Икром сонияе дасту по

хӯрда хомӯш монд ва баъд ҷиддӣ ҷавоб дод. 3. Рӯзи дигар сардори мактаб ўро дар назди муаллимон саркӯб намуд ва меҳнаташро ба як пули пуччак баробар кард.

- ?** 1. *Чӣ гуна ибораҳоро наҳвӣ ва фразеологӣ меноманд?*
2. *Ҷузъи тобеъкунанда ва тобеъшаванда мансуби кадом навъи ибора аст?*
3. *Кадоме аз навъҳои ибора дар шакли яклукт маъноҳои маҷозии мухталифро ифода мекунад?*
4. *Ибораҳои наҳвӣ ва устувор аз ҳамдигар аз кадом ҷиҳат фарқ мекунанд?*

! **Машқи 17.** Шашто ибори наҳвӣ ва устувор интиҳоб кунед ва бо онҳо ҷумла тартиб диҳед. Дар қавс маънои ибораҳои устуворро нависед. Ҷузъи тобеъкунанда ва тобеъшавандаи ибораҳои наҳвиरो бо гузоштани аломати зарб (х) ва камонак муайян кунед.

Хелҳои ибора

◆ **Машқи 18.** Ибораҳои ин ҷумлаҳоро ҷудо карда ба дафтаратон нависед. Бар болои ҷузъи тобеъкунандаи ибора аломати зарб (х) гузоред. Гӯед, ки ибораҳо бо кадом ҳиссаи нутқи ифода ёфтаасту ба кадом навъи ибора мансубанд.

1. Гармии хуршед ба тан форум мерасид. 2. Забини дар офтоби тамуз бирёншуда баъди борони аввалини тирамоҳ нони нав аз танўр канда обзадагӣ барин нақҳати димоғпарвар дошт. 3. Аз шиддати сармо барги бед барин меларзид. 4. Вай дар ҷойи бинои кўҳнаву фарсудаи мактаб як бинои хушрӯи дуқабатаро диду дилаш аз шодӣ дар қафаси сина ба ҷастухез даромад (*аз повести «Ташнаи дидор»- и Э.Субҳон*).

! **Машқи 19.** Ибораҳои зеро вобаста ба ҷузъи тобеъкунанда ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед.

Олимони тоҷик, аз шодӣ сусттар, дуи дигар, мани дилдода, аз ҳама аввал, дар ҷавонӣ хондан, бисёр устодона, таҷриба пайдо кардан, дигаре аз инҳо, ҷаҳор нафар, монанди сарв рост, хоки Ватан, дасти дўстон, аз шумо беҳтар, даҳуми октябри соли 2014, кадоме аз шарикдарсон, ба деҳа рафтанд, якчанд соат пештар.

Ибораҳои исмӣ	Ибораҳои сифатӣ	Ибораҳои шуморагӣ	Ибораҳои ҷонишинӣ	Ибораҳои феълӣ	Ибораҳои зарфӣ
хоки Ватан	аз шодӣ сусттар	дуи дигар	дигаре аз инҳо	ба деҳа рафтан	бисёр устодона

◆ **Машқи 20.** Аз калимаҳои зерин ибораҳои сифатӣ, шуморагӣ ва ҷонишинӣ созад. Дар иборасозӣ бандаки изофӣ, пешванду пасвандро истифода баред.

Мо, инҳо, шумо, ҳама, чанд, ҳар, як, ҳар чиз, кадом, шиша, об, садаф, бист, дусад, ниҳоят, хеле, бағоят, зебо, баланд, хунук, дур, наздик, сафед.

Намуна: гул барин нозук, яке аз онҳо.

- ❓ 1. Ибора аз чӣ гуна ҷузъҳо таркиб меёбад?
 2. Ҷузъи асосии ибора чӣ ном дорад?
 3. Хели ибораҳоро вобаста ба кадом калима муайян мекунанд?
 4. Ҷузъи тобеъкунанда аз ҷузъи тобешаванда чӣ фарқ дорад?

🔔 **Машқи 21.** Аз рӯи расми зерин бо интихоби ибораҳои исмӣ, сифатӣ, шуморагӣ, ҷонишинӣ, феълӣ ва зарфӣ дар мавзӯи «Компютер — яке аз воситаҳои технологӣ» матне тартиб диҳед. Воситаи грамматикӣ ибораҳои бо алоқаи изофӣ ва вобастагӣ омадаро муайян кунед.

Ибораҳои исми ва сифати

! Машқи 22. Хонед, ибораҳои исмиро муайян карда ба дафтара-тон нависед.

Фарзанди хушбахти Ватан, манзараи зебо, барги зард, вазифаи хонагӣ, орзуи дерина, қатори пеш, чархи осӣ, бозии шавқовар, ба минбар баромадан, толори мактаб, дӯкони китоб.

◆ Машқи 23. Панҷто ибораи исми созед, ки ҷузъи тобешавандаи онҳо бо сифат, шумора, ҷонишин ва масдар ифода шуда бошад. Маънои онҳоро муайян кунед.

! Машқи 24. Ҷумлаҳои зеро аз назар гузаронед, ибораҳои исмиро муайян карда вобаста ба ҷузъи муайяншавада ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед.

1. Ман сатили об дар даст бо дили ҳаросон ва тани ларзон тез-тез ба хона медавам (*С.У.*). 2. Дарстайёркунии ман бо ӯ ... ба муколамаи ҳақиқӣ, бо гуфтугузори тарафайн маънии дарсро фаҳмида гирифтанд буд (*С.А.*). 3. Ба адои вазифаи худ аз ҷону дил часпид (*Ф.Н.*). 4. Шабро бо сӯхбатҳои самимона ва ҳар гуна бозихҳои дилкушоӣ замонашон гузарониданд буданд (*Ҳ.К.*).

! Машқи 25. Пандҳои зеринро хонед ва ибораҳои исмиро муайян карда ба дафтарадон нависед.

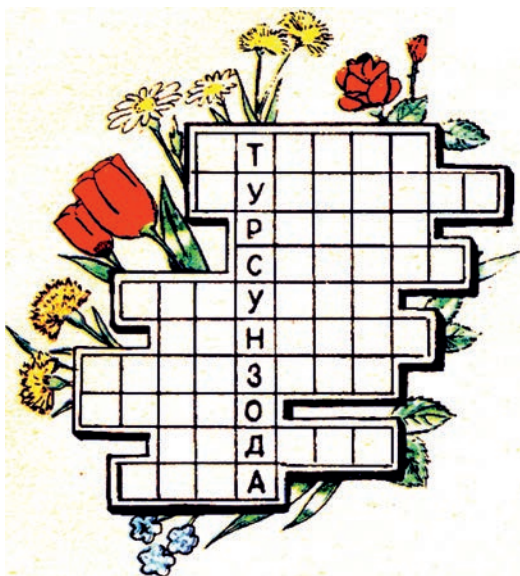
1. Рӯзи нек ба рӯзи бад мадиҳед!
2. Ҳозирӣ вақт бошад, ки умри дубора нахоҳад буд.
3. Замони нохуширо ба ҳисоби умр машморед.
4. Ҷон фидои ёрони мувофиқ кунед!
5. Бар лаби ҷӯй ва канори ҳавз маст наравед, то (ин ки) ... дар ҳавз наҷфед! (аз рисолаи «Сад панд»-и У. Зоконӣ).

◆ Машқи 26. Аз байни ибораҳои зерин ибораҳои сифати муайян карда бо онҳо ҷумла тартиб диҳед.

Ҳазору як шаб, паррандаи шохчангол, асал барин ширин, шер барин далер, мани бечора, кадоме аз навозандагон, дури дилбазан, ширини ширин, чун шиша шаффоф, даҳ нафар аълоҷӣ, иншоӣ тозанавис карда.

! Машқи 27. Бубинед, ки номи шоир аз ҳарфҳои номи гулҳои хушбӯю зеботарин мураттаб гаштааст. Ин гулҳо кадоманд? Аз рӯйи ҳарфҳои ин гулҳо номи чанд қаҳрамони асарро пайдо карда метавонед. Агар худ душвори кашед, ба кӯмак муаллимиро даъват кунед.

АЗ ГУЛ КИТОБ

◆ Машқи 28. Ибораҳои сифатие нависед, ки онҳо аз сифату сифат, аз пешоянду исму сифат, сифату пешоянду исм, зарфу сифат, аз исму пасоянду сифат таркиб ёфта бошанд.

- ?**
1. Чӣ гуна ибораро иборати исми меноманд?
 2. Ҷузъи тобеъшавандаи иборати исми бо кадом ҳиссаҳои нутқи меояд?
 3. Иборати сифатӣ чист?
 4. Вобаста ба кадом ҷузъ ибораро сифатӣ мегӯянд?
 5. Ҷузъи тобеъшавандаи иборати сифатӣ бо кадом ҳиссаҳои нутқи ифода меёбад?

🔔 Машқи 29. 15-то ибораҳои исми нависед ва аз рӯйи ҷузъҳои тарзи ташкилашонро гӯед.

Ибораҳои феълӣ

! Машқи 30. Аз байни ибораҳои ибораҳои феълӣро ёфта ба дафтарон нависед. Гӯед, ки ибораҳои боқимонда чӣ гуна ибораҳои янд.

Булбулвор хониш кардан, гуфтани омадан, лугати забони модарӣ, хонандаи илмчӯ, ҳавои тоза, оби зулол, аз ҳама беҳтар, кишвари бағоят зебо, ҳамеша кор кардан, барқосо рафтан.

◆ **Машқи 31.** Ибораҳои масдариро муайян кунед ва бо онҳо ҷумла тартиб диҳед. Воситаҳои грамматикӣ он ибораҳоро номбар кунед.

Ҳунар ёд гирифтани, ош хӯрдани, гӯсфанд парво кардани, ба хондан рафтани, аз саҳро баргаштани, ба хӯрокхӯрии розӣ будани.

◆ **Машқи 32.** Ба ҷойи нуқта аз қавс ибораҳои феълии мувофиқро ёфта гузored ва баъд аз он ҷумлаҳоро дар шакли пурра хонед.

1. Модарам дар зери зардолузор ба худаш ҳам ба ман ҳам ... будааст. 2. Ҳама ба тарафи вай ... чашм дӯхтанд (С.А.). 3. Вай дар ҳамон ҳолати овезонӣ бо як даст ... бо душвории беҳад Шабрангро ақибноки меронд (С.У.). 4. ... ба ҳавлии Оймулло тоқат накард (Ҷ.И.). 5. Роҳи мумфарш ба домани Боботоғ печида баромада, қабл аз ... ба мобайни кӯҳсор муддате лаб-лаби адири баланд кашола мешавад (Ф.М.).

(То ба расидани, ишорати кардагӣ, ворид шудани, ҷилови аспро гирифта, ҷой андохта монда).

- ? 1. Ибораи феълии чист ва он ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
2. Ибораи феълии бештар дар кадом шакл меояд?
3. Дар таркиби ибораи феълии кадом пешояндҳои номӣ дида мешавад?

🔔 **Машқи 33.** Аз рӯйи расм давоми матни нотамодро нависед. Ба матн сарлавҳа интиҳоб кунед. Матн аз ҷиҳати мазмун ба кадом гуруҳ дохил мешавад ва он аз чанд сархати иборат аст. Ба зери ибораҳои феълии хат кашед.

Эй, мўрчаи заиф! Туро аз он ҷиҳат дўст дошта, меситоям, ки корий ва ранҷбарӣ. Дар ҷустуҷўи дона ва расидан ба нишона аз ҳеҷ заҳмате намеҳаросӣ. Ҳамон рӯз донаро бо заҳмати зиёд баргирифта аз девор боло ме-рафтӣ, ҳамон рӯзе, ки роҳи ноҳамвор туро аз кор боз медошт ва чун ба болои девор мерасидӣ, дона аз даҳонат фуру меафтод, ҳеҷ медонӣ, ки чашми биное туро менигарист ва аз корат панд мегирифт? ...

Ибораҳои содда ва мураккаб

! Машқи 34. Матро хонед, ибораҳои соддаро ба тарафи чап ибораҳои мураккабро ба тарафи рост дафтаратон нависед ва фарқи онҳоро гӯед.

Ба муқобили ин манзараҳои табиӣ худрас, боғу шаҳрҳои обдор, ки бо сарфи маблағҳои гарон ва меҳнати бепоян ба вуҷуд омаданд, ба назар оред, дар онҳо бисёр самараҳои олиӣ меҳнатро мебинед, аммо ин гуна ҳусни табиӣ намеёбед (С.А.).

! Машқи 35. Ибораҳои мураккаби зерро хонед, вобаста ба таркиб ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед.

Хонаи хеле калон, давида омадани Гулрӯ, фикри баъзе рафиқон, ба кӯҳ баромадани онҳо, китоби хондаи ман, чанде аз онҳоро гирифта овардан, суратҳои дар девор овехтагӣ, рафиқи ба саёҳат рафтагӣ, завққунон бо онҳо нигаристан, одамони ба мо дўст, роҳи аз ин ҳам васеъ, ҷавобҳои аз шумо шунида.

- ?** 1. Ибора аз ҷиҳати сохт чӣ гуна мешавад?
2. Иборати аз ду калимаи мустақили бо ҳам алоқаманд таркиб ёфта чӣ ном дорад?
3. Чӣ гуна ибораро иборати мураккаб меноманд?
4. Иборати содда ва мураккаб аз кадом ҷиҳат аз ҳамдигар фарқ мекунанд?

! Машқи 36. Ибораҳои соддаи зеринро ба ибораҳои мураккаб табдил диҳед ва баъд аз он ҷузъҳои тобеъқунондаву тобеъшавандаи ибораҳои навиштаатро бо гузоштани аломати шартӣ муайян кунед.

Гули хушбӯ, донишомӯзи аълохон, асари пурмазмун, қалами ранга, роҳи мумфарш.

Китоби хондағи, шогирди беҳтарин, тез омадан, кўҳна шарикдарсон, рафтағи одамон, давида даромадан, хеле наздик, дастхати машҳуртарин, яке аз дўстон, шиша барин соф, фардои фирўз, сад қадам дуртар, хонаводаи саодатманд.

! Машқи 41. Аз рўйи ҷумлаҳои зер алоқаи пайваст ва тобеъро муайян кунед.

1. Рўшноии нафиси моҳи пурра мисли пардаи ҳарир ба кўчаю бомҳо ва рўйи дарахтон густурда шуда буд (*Ҷ.И.*).
2. Гузаштаре бо имрӯза муқоиса карда бартариҳои ҳаёти кунунро нишон дод (*Э.С.*).
3. Сомону Сорову Сорбонро аз боғча гирифта меоям (*М.М.*).
4. Ороиши хона ва дастурхонкашии давлатмандона Олимҷону Зебинисоро каму беш дар ҳайрат мемонанд (*Ҳ.К.*).

! Машқи 42. Алоқаи изофи, вобастаги, ҳамроҳи ва мувофиқатро ба хотир оварда ба ҳар яке онҳо дутоғи мисол нависед. Гўед, ки кадоме аз онҳо бо бандаки изофи ва кадоме бо пешоянду пасоянд омадааст.

- ?**
1. Алоқаи байни калимаҳо чӣ гуна мешаванд?
 2. Чӣ гуна алоқаҳоро алоқаи пайваст ва тобеъ меноманд?
 3. Кадом алоқаҳо хоси ибора ва ҷумла мебошад?
 4. Воситаи алоқаи грамматикӣ алоқаи изофи кадом бандак аст?
 5. Алоқаи изофи, вобастағи, ҳамроҳи мансуби кадом воҳиди забон аст?
 6. Алоқаи мувофиқатро ба воситаи мисолҳо фаҳмонед.

🔔 Машқи 43. Супориши 1. Матни «Баҳси нону намак»-ро хонед ва мазмунашро нақд кунед.

Супориши 2. Мазмуни матнро дар хотир нигоҳ дошта нақле нависед.

Супориши 3. Ибораҳои сифатиро ба дафтаратон нависед. Ҷузъи тобеъкунанда ва тобеъшавандаи ибораҳои мазкурро бо гузошта ни ақрабақ муайян кунед.

БАҲСИ НОНУ НАМАК

Нону намак бо ҳам баҳс карданд. Нон худро хеле таъриф карда гуфт:

— Ман беҳтарин неъмат ҳастам. Ба одамон қувват мебахшам. Манбаи ҳаётам. Мардум маро чун гавҳараки чашм азиз дошта, рўйи дастархон пеш аз ҳама анвоёҳо

мегузоранду бе ман як рӯз ҳам зиста наметавонанд. Бо қадртарин мӯъҷиза ҳастам ва аз ин меболаму мефаҳрам. Аммо будану набудани туро касе пайҳас намекунад. Мавқеъ надорӣ.

Худнамоӣ ва калонгапӣ нон ба намак саҳт расиду гуфт:

— Худтаърифкунӣ ва кибру гурурро бад мебинам. Дар ҳақиқат, ту неъматӣ бебаҳой ва аз ҳамаи неъматҳои мавҷуда болотару азизтарӣ. Дар арзиш аз симу зар, гавҳару ёқут ва лаълу марҷон қиматтарӣ, лекин дигаронро низ аз худ кам маҳсуб. Суханҳоят ба ман саҳт расиданд. Маро наҳ назан, зеро барои бомазаву хуштамъ шудани ту саҳми ман ҳам калон аст.

Одамон бе ман хамир карда, нон намепазанд. Чунки нони бенамакро касе намехӯрад. Нон ба суханҳои намак бовар накарда, худро таъриф кардан гирифт.

— Бе нон ҷон, бе ҷон ҳаёт нест.

Намак қаҳр карду баромада рафт. Ногоҳ он бегоҳ ба хонаи соҳибхона меҳмонони олимақом омаданд. Мизбон хост хӯрок пазад, лекин намак набуд. Вай ба чор тараф одам фиристод, ки намак ёфта биёранд, аммо онҳо бо дасти холи баргаштанд. Соҳибхона маҷбур шуд, ки бенамак хӯрок пазад. Вай аз масолеҳи қиматбаҳо хӯрок ва аз орди аълосифат нонҳои рағганину ҷаззагин пухт. Таомҳо бисёр дилкаш буданд, вале касе намехӯрд. Меҳмонон бурдаи нонро гирифта, ба даҳон бурданд, аммо нони бенамак ба табъашон нафорид, ки онро рӯи дастархон гузошанд. Аз хӯрок ҳам касе нахӯрд. Соҳибхона шарм дошт ва бори дигар ба ҷустуҷӯи намак баромад. Ниҳоят каме ёфта оварда, ба рӯи дастархон гузошт. Меҳмонон, ки гурусна буданд, намакро ба рӯи нону хӯрок пошида хӯрдан гирифтанд.

— Ана, дидӣ? — гуфт намак ба нон, бе ман нону хӯрок лаззате надорад. Ҳама вақт ҳақиқат ғалаба мекунад. Ҳоло худат дидӣ, ки қадри ман аз ту кам нест. Нон ба гапҳои намак гӯш дода, аз гуфтаҳои худ пушаймон шуда гуфт.

— Маро бубахш, дӯстам, дигар худнамоӣ намекунам.

Пас аз ин нону намак дӯст шудаанду одамон меҳмонони азизи худро ҳамеша бо нону намак пешвоз мегиранд (аз маҷаллаи «Машғал», Хайринисо Ҷӯраева).

Чумлаҳои сода ва мураккаб

! Машқи 44. Чумлаҳоро хонед, аз ҷиҳати сохт ба ду гурӯҳ ҷудо карда нависед.

1. Забон василаи мубодилаи фикрии одамон аст.
2. Сухандону сухангӯ он бувад, ки ҳар чӣ гӯяд, мардумро маълум шавад.
3. Хонандагон сухани рӯзномаро намунаи забони адабии имрӯзаи тоҷик мешуморанд ва гуфтору навиштори худро ба он қиёс мекунанд.
4. Мо ҳам мефаҳмем, ки ҳосилро ғундоштан зарур аст.
5. Дар дунё аз деҳқонӣ шугли беҳтаре нест.
6. Дар амалӣ гарди-дани нақшаҳоятон барору комёби орзумандам.

! Машқи 45. Матнро хонед, чумлаҳои сода ва мураккабро муайян кунед.

Зимистон ниҳоят хунук буд. Падару писар саҳари барвақт хеста ба роҳ даромаданд. Барои мӯйсафед роҳгарди мушкил буд. Дар роҳи пурбарфу ях дам ба дам мелағжид. Писар ҳоли ногувори падарро дида дасташро гирифт ва мадад карда ёро то роҳи калони мошингард, ки аз деҳа ягон се-чор километр меомад, бурд. Ду соат мошин поиданд. Аммо мурод ҳосил нашуд. Дар ин роҳ автобус намегашт (*аз повести «Ташнаи дидор»-и Э.Субҳон*).

◆ Машқи 46. Ҷадвалро бо навиштани чумлаҳои сода ва мураккаб пур кунед.

Чумлаҳои сода	Чумлаҳои мураккаб

- ?**
1. Чумла чист?
 2. Чумла аз ибора чӣ фарқ дорад?
 3. Кадом хели чумлаҳоро медонед?
 4. Чумлаҳо аз рӯйи сохт ба кадом навъҳо ҷудо мешаванд?
 5. Чӣ гуна чумлаҳоро чумлаи сода меноманд?
 6. Чумлаи аз ду ва зиёда чумлаҳои сода таркибёфта чӣ ном дорад?

🔔 Машқи 47. Ба чумлаҳои сода ва мураккаб сегоҳи мисол нависед. Воситаи алоқаи чумлаҳои содаи таркиби чумлаҳои мураккабро номбар кунед.

Чумлаҳои соддаи дутаркиба ва яктаркиба

! Машқи 48. Матнро хонед, хелҳои чумлаҳои соддаро аз ҷиҳати таркиб муайян кунед.

Ҳафт сол мешавад, ки ӯ хабарнигор аст. Дар ин муддат ба ҳама ноҳияҳои чумҳурият сафар кард. Бо одамони бисёре вохӯрд. Одаму олам дид. Баду неки ҳаётро бештару беҳтар мушоҳида кард, санҷид. Хайру шарро ба хуби фарқ мекардагӣ шуд, ба ғаму шодии мардум шарик гардид. Аз ин ҷиҳат худро хушбахт ҳис мекунад ва ба зиндагии худ шукр мегӯяд... Ӯ аз паи шӯҳрат намедавид, ҷавлонгоҳи васеъ намекофт. Одамнро аз рӯи мансабу мартаба ва доираи фаъолиятшон ба хурду бузург ҷудо намекард. Дар ақидае буд, ки хурдтарин одами ҳалолқору покқичдони ба нафъи мардум қор мекардагӣ сазовори эҳтиром аст (*аз повести «Ташнаи дидор»-и Э.Субҳон*).

◆ Машқи 49. Чумлаҳои соддаи ҳикоягӣ, саволи, хитоби ва амри нависед. Ба зер сараъзоҳо хат кашед.

! Машқи 50. Хонед, чумлаҳои соддаи дутаркибаи хулласу тафсилиро дар алоҳидагӣ нависед.

1. Дар мо аз худ қалонро эҳтиром мекунамд. 2. Офтоб баромад. 3. Сару рӯ ва аз миён болояшро бо оби сард шуст. 4. Борон борид. 5. Эҳтиром мекуни?. 6. Замин лой шуд. 7. Аз муаллим пурсид. 8. Китобро хонд.

◆ Машқи 51. Панҷто чумлаи соддаи хуллас нависед ва онро ба чумлаи соддаи тафсилӣ табдил диҳед.

Намуна: 1. Ман гуфтам.

1. Ман шеърро гуфтам.

2. Ман шеърро аз ёд гуфтам.

3. Ман шеърро ба муаллим аз ёд гуфтам

4. Ман шеърро дар синф ба муаллим аз ёд гуфтам.

◆ Машқи 52. Чумлаи «Вай ба обу арақ гӯтида то хонаи худ расид»-ро аз рӯи намунаи «Тарзу тартиби таҳлили наҳви чумлаҳои содда»-и дар зер додашуда таҳлил кунед.

Тарзу тартиби таҳлили наҳви чумлаҳои содда

1. Аз рӯи асоси грамматикӣ чумла муайян кардани содда будани он.

2. Муайян кардани хели ҷумла аз ҷиҳати ифодаи мақсад: ҳикоягӣ, саволи, амрӣ, хитобӣ.

3. Шарҳ додани таркиби ҷумла: дутаркиба ва ё яктаркиба, хуллас ва ё тафсилӣ.

4. Аз рӯи асоси грамматикӣ муайян кардани аъзоҳои ҷумла.

Мисол: Латифу Собирҷон бо дӯстон падруд гуфтанд.

Намунаи таҳлил:

1. Ҷумла аз ҷиҳати сохт содда аст.

2. Ҷумлаи соддаи ҳикоягӣ.

3. Ҷумлаи соддаи дутаркиба, дутаркибаи тафсилӣ.

4. Чӣ кор карданд? — падруд гуфтанд (хабар), киҳо? — Латифу Собирҷон (мубтадо), бо кӣ? — бо дӯстон (пуркунанда).

? 1. Ҷумлаҳои содда аз ҷиҳати таркиб ба кадом гуруҳҳо тақсим мешаванд?

2. Чӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои соддаи дутаркиба меноманд?

3. Дар таркиби кадом навъи ҷумлаҳои содда яке аз сараъзоҳо иштирок мекунад?

4. Нисбат ба чӣ ҷумлаҳоро ҷумлаҳои соддаи дутаркиба ва яктаркиба мегӯянд?

🔔 Машқи 53. Сето ҷумлаи соддаи дутаркибаи хуллас ва тафсилӣ нависед ва онро вобаста ба намуна таҳлил кунед.

Сараъзоҳои ҷумла. Мубтадо

◆ Машқи 54. Ҷумлаҳоро хонед, ба зери сараъзоҳои ҷумла хат кашед.

1. Оби нилуфариӣ дарёи Сир оромона ҷорӣ мешуд (А.Ш.). 2. Табиат сарзамини моро гӯё чун намоишгоҳи азими ҳамаи намуди кӯҳҳо офаридааст (Р.Ҷ.). 3. Офтоби дурахшон дар осмони нилгун хуррамона нур мепошид (Ҷ.И.). 4. Зал аз гулдурӯси ханда ба ларза даромад (Э.С.).

◆ Машқи 55. Ҷумлаҳоро нависед, ба зери мубтадо хат кашед. Ғӯед, ки мубтадо бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтааст.

1. Рӯзи дигар ӯ ба шаҳр рафт. 2. Онҳо рафтанду дар дилу дидаи дӯстон ҷойи худро гузоштанд. 3. Ӯ дар ҳақиқат дӯстони беғаразу покният ва ҳамақида пайдо

карда буд. 4. Икром чандин бор бо падару модар ва тағои духтарак вохӯрда дар хусуси зиндагӣ ва таҳсили ӯ гуфтугӯ кард. 5. Нодон айб мекунад, доно худаш мефаҳмад.

♦ **Машқи 56.** Мубтадои ҷумлаҳои зеро вобаста ба «**Тарзу тартиби таҳлили наҳви мубтадо**» таҳлил кунед.

1. Одамҳо баромада ӯро таъриф мекарданд. 2. Ояндагон торафт зиёд мешуданд. 3. Вай қоидаҳои ин бозиро мухтасар фаҳмонд.

Тарзу тартиби таҳлили наҳви мубтадо

1. Мубтадои ҷумла ва ба кадом савол ҷавоб шудани он.
2. Ифодаҳои мубтадо бо ҳиссаҳои нутқ.
3. Сохти мубтадо: содда, таркибӣ, чида.
4. Ҷойи мубтадо дар ҷумла.

- ? 1. Мубтадо *чист*? Вай ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
2. Мубтадо бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода меёбад?
3. Ҷойи мубтадо дар ҷумла чӣ гуна аст?

! **Машқи 57.** Матнро хонед, мазмунашро баён кунед. Мубтадои ҷумлаҳои соддаро бо гузоштани аломати шартӣ ва саволҳо муайян намоед.

ДЎСТ

Дўстони вафодор чор хеланд: дўсти мададгор, дўсти шарикӣ ғаму шодӣ, дўсти маслиҳатгар, дўсти ғамгусор.

— Дўсти мададгор дўстест, ки молатро ҳимоя мекунад. Дар душвориҳо кўмак мерасонад.

— Дўсти шарикӣ ғаму шодӣ сирри туро пинҳон медорад. Дар парешонҳолию бадбахтиҳолят ва хурсандию хушҳолият бо ту ҳамроҳ мешавад.

— Дўсти маслиҳатгар дўстест, ки туро аз кирдору рафтори бад нигоҳ медорад. Ӯ туро ба корҳои нек равона мекунад.

— Дўсти ғамгусор аз бадбахтиат хушҳол намешавад. Аз хушбахтиат хушбахт аст. Ӯ намегузорад, ки дигарон туро ғайбат кунанд.

Ҳар инсонро рафиқ, дўст — бародару хоҳари ҳақиқӣ зарур аст. Вақте ки шумо дар ҳолати хатару парешонҳолию дармондагӣ қарор мегиред, он гоҳ ба қадри дўст мерасед. Дўстон ҳам барои ҳамин вучуд доранд.

Хабар. Хабарҳои номӣ ва феъли

◆ **Машқи 58.** Шеърро хонед, хабарро муайян карда ба зераш хат кашед. Чой ва хели хабарро гӯед.

БОЗГАШТ

Чун ниҳодам пои худро бар сари хоки Ватан,
Борҳо бўсидам аз рухсораи поки Ватан.
Муддате будам агарчи дур, аммо ёди он
Мевазонидам ба сар боди фараҳноки Ватан.
Хешро мебинам акнун боз дар оғӯши ӯ,
Боз мехонам суруди тозае дар гӯши ӯ.
Боз мегирам нафас ман аз ҳавои беғубор,
Боз менӯшам ман об аз чашмаи пурҷӯши ӯ.
Шодам, аммо мехӯрам ғамҳои халқи дигаре,
Дар назар меоварам торочгашта кишваре.
Халқи ҳиндуи ситамкашро расон аз мо салом,
Эй суруди ман, агар дорӣ ту ҳам болу паре.
Ман аминам, мерасад ҳар як садои мо ба ӯ,
Ҳар як овози пур аз меҳру вафои мо ба ӯ.
Кӯҳсорон ҳеҷ натавонанд садди раҳ шаванд,
Мебарад бўйи муаттарро ҳавои мо ба ӯ.

М. Турсунзода

! **Машқи 59.** Дар ҷумлаҳои зерин хабарҳои номӣ ва феъли бо кадом ҳиссаи нутқи ифода ёфтаанд, муайян кунед. Бандакҳоро эзоҳ диҳед.

1. Ман духтари озоди сарзамини озодам (Ҳ.К.). 2. Ши-кастани шохи дарахтон дар ҳама ҷо, аз ҷумла, дар ҷойҳои ҷамъияти ҳам ҷинойт аст (Р.Ҷ.). 3. Бод ҳеҷ намевазид, шаб хомӯш, ором ва бесадо буд. 4. Ҳар бача муносиби қадаш дар қатор ҷой гирифт, ҷойи ман саввум ё чорум буд (С.У.).

! **Машқи 60.** Ҷумлаҳоро хонед ва бо гузоштани савол хабарҳои номӣ феълиро дар алоҳидагӣ нависед.

1. Дар шаҳру деҳот бинокорони гулдаст бисёр биноҳои серошён бунёд кардаанд. 2. Зодгоҳам бо ному ҷойҳои таърихиаш дар байни мардум машҳур гардидааст. 3. Хонаи вай дар деҳаи атрофи бозор, пушти расти дӯконҳои матоъфурӯшӣ буд. 4. Аз кишвари дур ҳар сари вақт ба

хона занг мезадам. 5. Ҳаво – соф ва бегубор. 6. Сокина бештар аз ҳарвақта меҳру муҳаббат ва лутф пайдо мекард. 7. Рӯз кайҳо нисф шудааст. 8. Меҳмонон як-як пайи ҳам даромада меоманд. 9. Каломи бадеъ – сухани нав, аҷиб, нотақрор. 10. Боди сарди тирамоҳ ба машоми Хусрав бӯйи форами гиёҳу меваҳои хушк ва харбузаро расонд.

- ?** 1. *Хабар ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад ва он чиро ифода мекунад?*
2. *Хабар ғайр аз феъл боз бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода меёбад?*
3. *Хабари феълӣ бо кадом ҳиссаи нутқ ифода меёбад?*
4. *Чӣ гуна хабарҳоро хабарҳои номӣ меноманд?*

🔔 Машқи 61. Хабарӣ ҷумлаҳои зеро вобаста ба «**Тарзу тартиби таҳлили наҳви хабар**» таҳлил кунед.

1. Бӯйи муаттари гулу буттаҳои шабнамзада ба димоғ зад. 2. Нурҳои заррину ҳанӯз камқуввати Офтоб бо шаддаи кокулони маҷнунбед ба бозӣ даромаданд.

Тарзу тартиби таҳлили наҳви хабар

1. Хабарӣ ҷумла кадом аст ва он ба кадом савол ҷавоб мешавад?
2. Хели хабар: номӣ ё феълӣ (агар номӣ бошад, бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтааст).
3. Сохти хабарҳои номӣ ва феълӣ.
4. Ҷои хабар дар ҷумла.

Мувофиқати хабар бо мубтадо

! Машқи 62. Ҷумлаҳоро хонед, хабар ва мубтадоҳои таркиби онҳоро муайян кунед. Гӯед, ки мувофиқати хабар ва мубтадо аз рӯйи кадом бандак ва шахсу шумора ба амал омадааст.

1. Ҳар кадоми онҳо бо ишорати тасдиқ сари худҳошонро болою поён ҷунбониданд (С.А.). 2. Ўро аз кучо як бесабрии кӯдакона фаро гирифт (Ф.Н.). 3. Шумо ба ин нону об, коғазу қалам оварда диҳед (Ҳ.К.). 4. Суханҳои мӯйсафед ҳаёлҳои Шодиро зеро забар карданд (Ҷ.И.).

! Машқи 63. Порчаро хонед, мубтадо ва хабарҳои таркиби онро муайян карда ба зерашон хат кашед. Шахсу шумора ва бандакҳои ҳаро номбар кунед.

Модари зор он рӯзҳои мудҳишро ҳаргиз аз лавҳи хотир дур карда наметавонад. Рӯзона бо кори давлат дода мешавад. Бо як-ду каси дилаш об меҳӯрдагӣ ҳамсӯҳбат шуда, дарди дил мекунад. Вале чун шаб пардаи сиёҳи худро ба рӯйи олам паҳн мекунад, хотираҳо дари кошонаи андешаҳои ўро беибо мекубанд. Ба торҳои дили нозуку дардманду ғамқаринаш беибо нохун мезананд. Боз ў ёди он рӯзҳои мудҳиш мекунад. Ба рӯҳи арвоҳи Гулсарааш фотиҳа мефиристад. Қарибиҳои саҳар хобаш мебарад (*аз маҷаллаи «Машғал»*).

◆ **Машқи 64.** Аз рӯйи хабар ва бандакҳо соҳиби амали ҷумлаҳои содаи яктаркибаро муайян кунед.

1. Дар мавзӯи «**Забондонӣ - ҷаҳондонӣ**» иншо навиштем. 2. Шарҳи ин калимаро аз кадом луғат ёфти? 3. Ба хабаргирии аҳволи модаркалонам рафтам. 4. Китобро ба даст гирифта ба китобхонааш рафт.

🔔 **Машқи 65.** Ҷўянда-ёбанда. Ки бисту панҷ касбу амал, ё ҳунарҳоро ёфта метавонад, ки бо ҳарфи «а» сар мешаванд.

Аъзоҳои пайрави ҷумла Муайянкунанда

! **Машқи 66.** Ба ҷойи нуқтаҳо аз қавсгайн калимаҳои мувофиқро ёфта гузored, ба вазифаи кадом хели муайянкунандаҳои изофи омадани ин калимаҳоро эзоҳ диҳед.

1. Боғи ... як майдончаи ... дошт (*А.Д.*). 2. Маҷлиси ... торафт меҷўшид. 3. Аробакаши ... суруди ... -ро бе ҷавоб нагузошт. 4. Имрӯз он ... ва мазаи ... кифоя аст. 5. Моҳи ... буд, аз ҳаво борони ... меборид (*С.А.*). 6. Устухонҳои баъд аз он ... скелети ... -ро бутун карданд (*Р.Ҷ.*). 7. Ҳар як сухани ... дар бораи ҷингиламўям ба мани ... як қабат гўшт меафзуд (*Ҳ.К.*).

(нон, ў, тунд, саҳт, пирсол, мо, феврал, қаландарон, баровардашудагӣ, духтарак, барфрезадор, хоколуд).

! **Машқи 67.** Ҷумлаҳоро хонед, муайянкунандаҳои изофи ва беизофи ро бо муайяншавандаҳояш алоҳида-алоҳида нависед.

1. Падару модари ҳоҷӣ аз кадом гўрҳо қарзу қавола карда як табақ палав, як ҷома оварда ба мактабдор доданд. 2. Бечора модари фирефташуда зориву тавалло кар-

да оби дидагонашро резонд (*Р.Ҷ.*). 3. Инро гуфта Восеъ боз ба тараддуди рафтани афтода буд (*С.У.*). 4. Ин гӯсфандон ... дар баҳорон дар мавсими тӯл ба ободонӣ наздик оварда шуда буданд (*С.А.*). 5. Ниҳоят зебо: чашмҳои шаҳло, мӯйҳои ҳамчун солики занбӯр сиёҳ, рӯйи монанди шир сап-сафед дошт (*Б.Р.*).

! Машқи 68. Ҳалқаи тилло. Муродифи «**ҳалқаи тилло**»-ро ёбед. Аз панҷ ҳарфи он номи меваи хушлаззате хонда мешавад, ки он ба тамоми дардҳо давост. Агар аз пеш ҳарфе ба номи ин мева зам кунед, боз муродифи калимаи «**ҳалқа**» ҳосил мешавад.

- ?** 1. Муайянкунанда чист ва ба кадом савол ҷавоб мешавад?
2. Муайянкунанда аз ҷиҳати сохт ва алоқа чӣ гуна мешавад?
3. Муайянкунандаи изофӣ ва муайянкунандаи беизофӣ чист?

! **Машқи 69.** Ҷумлаҳои муайянкунандадор нависед ва онро вобаста ба «**Тарзу тартиби таҳлили наҳви муайянкунанда**» таҳлил кунед.

Тарзу тартиби таҳлили наҳви муайянкунанда

1. Муайянкунандаи ҷумла ва ба кадом савол ҷавоб шудани он.
2. Муайянкунанда аз ҷиҳати сохт ва тарзи алоқа: муайянкунандаи изофӣ ё беизофӣ.
3. Ҷойи муайянкунанда дар ҷумла.

Пуркунанда

◆ Машқи 70. Калимаҳои зеро дар ҷумла ба вазифаи пуркунанда ҳоле кор фармоед, ки ба саволҳои **киро? чиро? ба кӣ? ба чӣ?** ҷавоб шаванд.

Талабаҳо, муаллим, дарс, савол, вазифа, китоб, дафтар.

! Машқи 71. Порчаро хонед. Ҷумлаҳои пуркунандадорро ҷудо карда нависед. Ба кадом калима тобеъ шудани онҳоро эзоҳ диҳед.

Рӯзи якшанбе бозори Конибодом серодам мешавад. Дар ин ҷо, ба қавли модари Шодӣ, ғайр аз ҷони одами-зод, ҳама чизро харидан мумкин аст. Ҳозир, ки охири моҳи сентябр аст, махсусан, растаҳои мевафурӯшӣ тамошобобанд. Дар ин ҷо намунаи ҳама гуна меваҳои хушлаззати кишвари тоҷиконро, ки шӯҳрати умумиҷаҳонӣ пайдо кардаанд, дучор карда метавонем (*А.Б.*).

◆ **Машқи 72.** Чумлаҳоро нависед, ба зери пуркунандаҳои бевосита як хат ва ба зери пуркунандаҳои бавосита ду хат кашед.

1. Аз рӯйи қавли вай дар Бухоро бо писари қозии Ғиждувон қозӣ Абдулвоҳид шарикдарс будааст. 2. Диққати ман бо ин маслиҳати он дӯстам аз ҳучра додан ё надодани он одам зиёдтар ба номи ӯ кашида шуд (С.А.). 3. Кампир аз наберааш ҳар рӯз гапҳои дар умраш нашундаи наву тозаро мешунид (Р.Ҷ.). 4. Одинамоҳ-хола дар рӯзҳои аввали ҷудой аз қарибонаш бо ҳаёти ғарибона розӣ нашуд (Ҳ.К.). 5. Ба инҳо ба қадри ҳол хизмат мекунам (Ф.М.).

? 1. Пуркунанда чист?

2. Пуркунанда ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?

3. Пуркунанда ба кадом аъзои ҷумла тобеъ мешавад?

4. Пуркунандаи бевосита ва бавосита чист?

🔔 **Машқи 73.** Шеърро хонед, пуркунандаҳоро муайян карда вобаста ба «Тарзу тартиби таҳлили наҳвии пуркунанда» таҳлил кунед.

МОДАР

Ба нураш гарчи ин хуршеди ховар
Фаро гирад ҷаҳонеро саросар,
Намегардад валекин он баробар
Ба ин пурқуввати бо меҳри модар!

Фақат модар ба ҳар гармову сармо,
Ҳамеша бар сари гаҳвораи мо,
Напӯшида даме ду чашм шабҳо,
Бупарвард ӯ чу ҷон бигрифта дар бар.

Вучудааш чун ба фарзанд аст пайванд,
Варо хонад ба худ ҷону чигарбанд.
Агар хоре занад бар пои фарзанд,
Дили модар шавад ғамгин муқаррар.

Барои фикру ёди пурумедаш,
Барои ҳурмати мӯйи сафедаш,
Ба ҷон ҳам ҳурмату иззат кунедаш,
Набошад то ки чашмаш ҳеҷ гаҳ тар!

А. Шукӯҳӣ

Тарзу тартиби таҳлили наҳви пуркунанда

1. Пуркунандаи ҷумла ва ба кадом савол ҷавоб шудани он.
2. Хели пуркунанда: бевосита ё бавосита.
3. Таркиби пуркунанда: содда ё тафсилӣ.
4. Ҷойи пуркунанда.

Ҳол ва хелҳои он

◆ **Машқи 74.** Ҷумлаҳои дар таркибашон ҳол доштаро хонед, ба воситаи гузоштани савол хели ҳолро муайян кунед.

1. Онҳо хомӯшона роҳ мегаштанд (*П.Т.*). 2. Руҳи тобони Офтоб кам-кам аз соя баромад (*С.У.*). 3. Ин ҳол ба асаби вай боз ҳам сахттар таъсир кард (*Ҷ.И.*). 4. Акнун мӯрчагон аз паи рӯзгори худ ҷунбӯҷӯле доранд (*Ф.М.*). 5. Дар зери дарахти чормағзи калон падарам маро нигарон аст (*С.*). 6. Ба ҳамин мулоҳиза ӯ низ ночор роҳи хонаи худро пеш гирифт (*С.А.*).

◆ **Машқи 75.** Ҳолҳои ба саволҳои **чӣ тавр? кай? дар кучо? аз кучо? то кучо? чаро? аз чӣ сабаб? бо чӣ мақсад? барои чӣ?** ҷавобшавандаро нависед. Гӯед, ки дар байни онҳо чӣ фарқияте ҳаст.

! **Машқи 76.** Ҷумлаҳоро хонед, ҳоли тарзи амал, ҳоли миқдору дараҷа ва ҳоли монандиро бо калимаҳои эзоҳдиҳандашон нависед. Фарқи онҳоро гӯед.

1. Ман бо ҳамин мулоҳиза таклифи падарро бо хурсандӣ қабул кардам. 2. Дар як соат як қаламдон маро ду бор аз ҳад зиёд хурсанд кард. 3. Аз торикии шаб фоида бурда як-як, ду-ду ба найзорҳои дуртар аз шаҳр ҷойгир шуданд (*С.А.*). 4. Монанди талабаи мактаб аз имтиҳон гузаштам (*Ҳ.К.*). 5. Аз тарқишу роғҳои дару тиреза ғув-васзанон шамол медаромад (*Ф.Н.*).

◆ **Машқи 77.** Ҷумлаҳоро хонед, ба зери ҳол хат кашед ва ҷойи онҳоро дар ҷумла муайян кунед.

1. Маҳмуд пояшро оҳиста ба оби тағора гӯтонд ва ором гирифта, ба нуқтаи номаълум нигоҳ карда монд (*П.Т.*). 2. Аз мобайн як моҳ фурсат гузашт (*Ҷ.И.*). 3. Онҳо бо вучуди бесаводӣ шашмақомро бо ғазалҳои классикӣ аз

падару бобояшон даҳан ба даҳан омӯхта буданд (С.А).
4. Ман вайро надида аз Тӯс рафта наметавонистам (С.У).

◆ **Машқи 78.** Ба ҳар як навъи ҳол мисол нависед ва яке аз онҳоро дар асоси «**Тарзу тартиби наҳви ҳол**» таҳлил кунед.

Тарзу тартиби таҳлили наҳви ҳол

1. Ҳоли ҷумла ва ба кадом савол ҷавоб шудани он.
2. Муайян кардани хели ҳол: тарзи амал, монандӣ, миқдору дараҷа, замон, макон, сабаб, мақсад, шарт, ҳилоф.
3. Гузоштани аломати шартӣ.

- ?
1. *Ҳол чист ва он ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?*
 2. *Кадом хелҳои ҳолро медонед?*
 3. *Навъҳои ҳол аз кадом ҷиҳат аз ҳамдигар фарқ доранд?*

Такрор (чоряки якум)

? Савол ва супоришҳо

1. *Ҷумла аз ибора чӣ фарқ дорад?*
2. *Кадом тарзҳои алоқаи таркиби ҷумларо медонед?*
3. *Кадом навъи алоқа ба ибора ва ҷумла хос аст?*
4. *Сараъзоҳои ҷумла аз аъзоҳои пайрави ҷумла чӣ фарқ доранд?*
5. *Чанд хели хабарро медонед?*
6. *Кадом бандакҳоро медонед?*
7. *Кадом вақт дар байни мубтадову хабар аломати тире гузошта мешавад?*
8. *Муайянкунанда чанд хел мешавад?*
9. *Муайянкунанда бо кадом ҳиссаи нутқ ифода мешавад?*
10. *Воситаи алоқаи муайянкунандаву муайяншавандаро номбар кунед?*
11. *Баёния аз муайянкунанда чӣ фарқ дорад?*
12. *Баёния чанд хел мешавад?*
13. *Ҳол чист?*
14. *Кадом хели ҳолро медонед?*
15. *Аъзоҳои содда, таркибӣ ва тафсилии ҷумла аз якдигар чӣ фарқ доранд?*
16. *Мавзӯҳои гузаштаро такрор намуда, бо интиҳоб намудани ибора ва ҷумла таҳлили наҳвӣ гузаронед.*

ҶУМЛАҶОИ СОДДАИ ЯКТАРКИБА

Ҷумлаҳои соддаи яктаркиба

! Машқи 79. Ҷумлаҳои соддаи дар ҷадвал додашударо хонед, хелашонро муайян карда ба ҷои нуқтаҳо нависед.

Т.р.
1.	Ҳоки Ватан-аз мулки Сулаймон хуштар.	Пеш аз таом даст мешӯянд.
2.	Сухан оинаи марди сухангӯст.	Ўро ба неки ёд мекунам.
3.	Оқилон аз паи нуқат нараванд.	Таклифи мӯйсафедро пазируфтам.
4.	Ғатҳи коинот чашмаи илҳоми ўро борҳо ба ҷўш оварда буд.	Бо эҳтироси баланд шеър мехонд.
5.	Ман бо аломати ризо сар ҷунбонидам.	Матни ғазалро пурра бо эҳсоси ҷавонмарди сурудам.
6.	Ҳарорати шеъри оташбори устод маҳфили адабии моро гармтар кард.	Аз қисмати эҷодии Низоми Ганҷавӣ, Мирзо Ғатҳали Охундов, Собир ва саромадони барҷастатарини адабиёти форсу тоҷик ақида мерондем.
7.	Вай бо забони назми оташбор, орзуо омолу майли иҷтимоии мардуми заҳматкашро ифода менамуд.	Борҳо дар сўҳбати ин ду марди хирадманди ҳамдарду ҳаммаслак ва бародарони ҷонӣ иштирок доштам.

◆ Машқи 80. Ба ҷумлаҳои соддаи яктаркиба панҷто мисол ёбед ва ба дафтарадон нависед. Ба кадом шахс тааллуқ доштани хаба-ри ҷумлаҳои навиштагонро муайян кунед.

Намуна: 1. Ба ҳаёти мустақилона қадам мемонӣ (Ф.М.). 2. Масъалаи интизомро ба рӯзномаи маҷлис монданд (Э.С.).

Эзоҳ: **Қадам мемонӣ** — хабари ҷумлаи якум мебошад. Бандаки феълии -й шахси дуҷуми танҳоро муайян кардааст.

Монданд – хабари ҷумлаи дуҷум мабошад. Бандаки феълии **-анд** шахси сеюми ҷамъро ифода мекунад.

! Машқи 81. Хабарҳои ҷумлаҳои соддаи яктаркибаро муайян карда ба дафтарадон нависед. Гӯед, ки кадоме аз онҳо дар аввал ва кадоме аз онҳо дар охири ҷумла омадааст.

1. Сӯхтаи дар оташи ҳиҷрони ёр,
Оташи ғам кард хокистар маро.

М. Миршакар

2. Китоби дигаре бигрифтаи аз сандуқ,
Зи авроқи нигоринаш бигаштаи мот,
Муқова зарҳали, аҳсан ба саҳҳофаш,
Шудам мафтунӣ сеҳри панҷаи хаттот.

А. Бобочон

◆ Машқи 82. Аз силсилаи ҷумлаҳои сеҷумлаи яктаркибаро интихоб карда, онро ба ҷумлаи дутаркиба табдил диҳед. Дар вақти табдилдиҳӣ чиро ба эътибор гирифтаед?

1. Ба роҳ даромадем (*М.Б.*). 2. Дар даромадгоҳи қишлоқ аз бачаҳои манзили Шодиро пурсид (*Ҷ.И.*). 3. Дар тепаҳои бекас танҳо мерафт ва менолид (*Ҷ.И.*). 4. Муаллими мактаби миёна ҳастам (*Ҳ.К.*). 5. Ҳавлияшро медонӣ (*Р.Ҷ.*). 6. Ба боғ меравем (*Р.Ҷ.*). 7. Чӯчаро дар тирамоҳ мешуморанд (*Мақол*). 8. Беморро сиҳат кардан даркор (*Ф.М.*).

Намуна: Ба роҳ даромадем – Мо ба роҳ даромадем.

! Машқи 83. Ҷумлаҳоро хонед, онҳоро аз ҷиҳати таркиб ба ду гуруҳи ҷудо карда нависед. Баъд аз он мубтадои ҷумлаи соддаи яктаркибаро аз рӯи хабари он муайян кунед. Гӯед, ки шумо мубтадои дар ҷумлаи соддаи яктаркиба зикрнаёфтаҳо аз рӯи кадом азъои ҷумла ва бандак муайян кардед.

1. Рӯзе аз рӯзҳои баҳорон кӯҳистон бо вазидани бодҳои баҳорӣ аз фаровонии сабзаи навхез монанди дарёи пуроб мавҷ мезад (*С.А.*). 2. Дар дами пирӣ як орзу, ҳавасатро бинам, мегӯям (*Ҷ.И.*). 3. Ҳар ду ҳам хомӯш монданд. (*Ҷ.И.*). 4. Фикрамро ба вай гуфтаи (*Ҳ.К.*). 6. Ба гирдогирди гулзор райҳон кошта буданд (*С.У.*).

? 1. Чӣ гуна ҷумлаҳои ҷумлаҳои соддаи яктаркиба меноманд?

2. Ҷумлаҳои соддаи яктаркиба аз кадом ҷиҳат аз ҷумлаҳои соддаи дутаркиба фарқ мекунад?

3. Дар таркиби кадом навъи ҷумлаҳои содда яке аз аъзоҳои ҷумла иштирок мекунад?

Машқи 84. Ҳашто ҷумлаи соддаи яктаркиба нависед. Дар мисолҳои навиштагон аз сараъзоҳо кадоме бештар истифода шудааст?

Гурӯҳи ҷумлаҳои соддаи яктаркиба

* Ҷумлаҳои муайяншаҳс, номуайяншаҳс, умумишаҳс, бешаҳс, унвонӣ **гурӯҳи ҷумлаҳои соддаи яктаркибаро** ташкил медиҳанд. Ҳар яке аз гурӯҳҳои ҷумлаҳои соддаи яктаркиба хусусиятҳои ба худ хоси грамматикӣ доранд. Чунончи, ҷумлаи муайяншаҳс ба воситаи хабарҳои феълии шахси яқум ва дуҷуми танҳову ҷамъ ба вучуд омада шаҳс-соҳиби амали иҷрошударо ошкоро нишон медиҳад. Хабарҳои ҷумлаи бешаҳс бошад, аз асоси замони гузашта, шахси сеҷуми танҳо ва феъли ёридиҳандаи, «бояд», «боист» меояд, ташкил меёбад. Дар он мубтадо нест ва он аз мазмуни ҷумла ҳам фаҳмида намешавад.

! Машқи 85. Ҷумлаҳои соддаи яктаркибаро хонед ва онҳоро ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед. Кадоме аз хабарҳои ҷумлаҳо шахси яқуми танҳову ҷамъро ифода кардааст?

1. Аз хурдӣ ба омӯхтани шеър шавқу ҳавас пайдо кардам. 2. Барои пурра фаҳмидани панду андарзи бузургон кӯшиш кардем. 3. Аз субҳ то шом хизмат кардам. 4. Иншоро пурмазмун ва таъсирбахш навиштам. 5. Ҷашнро пуртантана гузаронидаем. 6. Калонсолонро ҳурмат мекунем. 7. Маъноӣ калимаи «маънавият» ва «маърифат»-ро дуруст бояд бигӯям. 8. Бародари ман бошӣ, баробари ман бош (*Зарбулмасал*). 9. Аз ҷароғи илму нури маърифат синаро пурнур мебояд намуд. 10. Ранҷи худу роҳати ёрон талаб (*Зарбулмасал*).

! Машқи 86. Матнро хонед, ҷумлаҳои соддаи яктаркибаро ба дафтар нависед. Хабарҳои ҷумлаи соддаи яктаркиба чӣ гуна бандаро қабул кардааст? Соҳиби амал шахси чандум аст?

Бори аввал Айниро соли 1950 дар Душанбе сари минбар дидам. Ў дар як ҷамъомади ҷавонон нутқ мекард. Ман Айниро зиндари дидам, тамоми вучуд ҳушу гӯш шуда

суханҳояшро чида мегирифтам, ба қаду қомат, тарзи ли-
боспӯши, риши зебои кулӯтааш менигаристам, ҷозибай
суханаш сеҳрам карда буд. Ёд дорам, ки вай ба аҳли маҷ-
лис «рафиқо» гуфта муроҷиат мекард, дигарон бошанд
«рафиқон» мегуфтанд...

Ин шиносии аввалин буд. Минбаъд ба тақозои кор
Айниро аз дуру наздик дар маҷлису мулоқотҳо бештар
меидам ... (Аз китоби «Оламафрӯз»-и Холмурод Шарифов).

- ?** 1. Хелҳои ҷумлаҳои соддаи яктаркибаро номбар кунед.
2. Кадом хели ҷумлаи яктаркиба ба воситаи хабарҳои феълии шах-
си яқум ва дуҷуми танҳову ҷамъ ба вучуд омада шахс-соҳиби амал-
ли иҷрошударо нишон медиҳад?
3. Хабарӣ кадом навъи ҷумлаи яктаркиба аз асоси замони гузаш-
та – шахси сеюми танҳо ва феъли ёридиҳандаи «бояд», «боист»
меояд?

🔔 Машқи 87. Хабарӣ кадом ҷумлаҳои соддаи яктаркиба дар
шакли содда ва кадомаш дар шакли таркиби омадааст. Бандакҳои
феъли ва хабариро номбар карда, шахсу шумораи онҳоро фаҳмонед.

1. Барои Ватан мардона ҷон медиҳанд. 2. – Дигар ин
суханро ба забон намегирӣ. 3. Китобҳоро ба болои миз
мондаанд.

Ҷумлаи муайяншахс

! Машқи 88. Бандакҳои феъли ва шахсу шумораҳои феълро ба
хотир оварда онро ба дафтаратон нависед. Гӯед, ки кадоме аз он
бандакҳо ба ҷумлаи муайяншахс мансубият дорад. Бо бандакҳои
феъли оид ба ҷумлаи муайяншахс мисолҳо нависед, ки он шах-
си яқум ва дуҷуми танҳову ҷамъро фаҳмонад.

*** Ҷумлаи яктаркибай бемубтадое, ки амал ба во-
ситаи хабарҳои шахси яқум ва дуҷуми танҳою ҷамъ
ба вучуд омада шахсони муайянро далолат мекунад,
ҷумлаи яктаркибай муайяншахс ном дорад.**

Мисол. 1. Барои Ватан ҷонро фидо мекунем.
2. Шеърро равон ва таъсирбахш хондаӣ. 3. Дирӯз аз
аҳволи модаркалонам хабар гирифтам.

Сабаби муайяншахс номида шудани ин ҷумлаҳо
дар он аст, ки хабарӣ ҷумла бандакҳои феълии

шахси дошта, ки будани иҷроқунандаи амалро муайян мекунад. Дар мисоли якум **соҳиби амал** ба воситаи бандаки феълии **-ем** ифода ёфтааст, ки ба шахси якуми ҷамъ алоқаманд аст. Дар мисоли дуюм **соҳиби амал** шахси дуоми танҳо буда, он ба воситаи бандаки феълии **-ӣ** ва дар мисоли сеюм **соҳиби амал** шахси якуми танҳо буда, он ба воситаи бандаки феълии **-ам** ифода ёфтааст.

! Машқи 89. Ҷумлаҳои муайяншахсро аз рӯи ифодаи шахсу шумора ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед. Кадоме аз онҳо дар шакли ҷамъ ва кадоме аз онҳо дар шакли танҳо омада, шахси якум ва дуоми танҳову ҷамъро ифода кардаанд.

1. Ба хонаи онҳо гоҳ-гоҳ хабар меовардам. 2. Дам ба дам ба зиёрати Хусраву бибии Хиромон ҳам меравем. 3. Аз гуруснагию зиндадаргӯри гоҳ-гоҳ ба вартаи ноумедӣ меафтадам (*И.Н.*).

◆ Машқи 90. Матнро хонед ва ҷумлаҳои муайяншахсро ёфта ба дафтаратон нависед.

Хурд будӣ, навозишат карданд. Хандидӣ. Завқидӣ. Қоҳ-қоҳ задӣ. Кӯдакона ноз кардӣ. Модар модарона бӯсид. Падар падарона саратро сила кард. Чашмонат лаҳча барин медурахшиданд. Рухсорат себи сурх барин метобид. Ҳаёт васиқаи балоғатро ба дастат дод. Замини куҳансол оғӯши худро ба ту боз намуд. Ситораҳо хандиданд. Офтоб пеш-пешӣ ту рақс кард. Замон аз ҷавлонгоҳи худ ҷой, давра шамшери бурро дод. Аср талаби қонуниашро пешниҳод намуд.

Ҳақ дошт.

Давидӣ. Ҷаҳидӣ. Наъра задӣ.

Ин баҳори умрат, навбаҳори соли дурахшонат буд (*Ҳ. Карим*).

! Машқи 91. Аз қавс бандакҳои феълии ифодақунандаи шахси якум ва дуоми танҳову ҷамъро интихоб карда ба ҷойи нуқтаҳо гузоред:

(**-ем, -ӣ, -анд, -ам, -ед, -егон**).

1. Саҳарӣ ҳамроҳи писарам пайванд кард... (*Б.О.*).
2. Корро нимқора монда рафт... 3. Барои аз устодашон

ҳолпурси кардан баргашт.... 4. Вазифаи хонагиरो бори аввал мустақилона тайёр кард.... 5. Ба пирамард Акмал – бобо ёрманди кард.... 6. Аз кўпрук якбора гузашт....

- ?** 1. Чӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаи муайяншаҳс меноманд?
2. Дар кадом навъи ҷумлаи соддаи яктаркиба шахси яқум ва дуюми танҳою ҷамъ шахсони муайяно далолат мекунад?
3. Ҷумлаи муайяншаҳс бештар бо кадом бандакҳо меояд?
4. Соҳиби амали ҷумлаи муайяншаҳс аз рӯи кадом соҳаи (воҳиди) забон доништа мешавад?

🕒 Машқи 92. Муайян кунед, ки ҷумлаҳои муайяншаҳси хабарҳои шон ишорашуда бо кадом бандакҳои феъли омадаанд. Онҳо чӣ гуна шахсу шумораҳоро ифода кардаанд? Ба воситаи он бандакҳо боз яқиндод ҷумлаи соддаи яктаркибаи муайяншаҳс тартиб диҳед.

1. Дар ин вақт ба зиракии сағ қоил шудам (С.А.). 2. Бо ёрии котибон ба китобати ҷойҳои зарурии он пардохт (А.А.). 3. Вақфи мударрисиро монанди пенсия хӯрда меҳобидааст (С.А.). 4. Рӯзона гарант барин гаштам (Б.О.).

Ҷумлаи номуайяншаҳс

*** Ҷумлаи яктаркибае, ки хабари он ба воситаи феъли шахси сеюми ҷамъ ифода меёбад, ҷумлаи номуайяншаҳс номида мешавад.**

Хабари ҷумлаи номуайяншаҳс амали аз тарафи шахси номаълум иҷрошуда ва ё иҷрошавандаро мефаҳмонад: Гӯсфандҳоро куштанд, дегҳоро шинонданд, танӯрҳоро афрӯхтанд, шӯрбои сарравғани лабҷасп ва зағораи гарми дастсӯзро тайёр карданд (С.А.).

1. Ба роҳи мумфарш баромадаанд.
2. Ба мошини сабуқрав савор шудаанд.
3. Парчами Ўзбекистонро баланд бардоштаанд.

♦ Машқи 93. Бандаки феълии шахси сеюми ҷамъро ба хотир оред ва бо ёрии он панҷто ҷумлаи номуайяншаҳс нависед.

! Машқи 94. Мақолу зарбулмасалҳоро хонед ва мазмунашро шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо ба кадом хели ҷумлаҳои соддаи яктаркиба мисол шуда метавонанд.

1. Оҳанро дар гармиаш мекӯбанд.
2. Дӯст мекушаду дар офтоб намепартояд.
3. Зарро дар оташ, одамро дар меҳнат месанҷанд.
4. Навбат, ки ба мо расид, «бале»-ро «бало» навиштанд.
5. Нафси бад балои ҷон гуфтаанд.
6. Қадам барин қад ёфтаму дилам барин дил наёфтам.
7. Ба дарахти мевадор санг мезананд.

♦ **Машқи 95.** Аз саҳифаи рӯзнома ё маҷаллаи дӯстдоштаатон оиди ҷумлаҳои номуайяншаҳс мисолҳо интиҳоб кунед. Онҳоро бо мисолҳои шарикдарсатон муқоиса кунед.

- ?
1. Чӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои соддаи номуайяншаҳс меноманд?
 2. Хабарӣ ҷумлаи номуайяншаҳс чӣ гуна амалро ифода мекунад?
 3. Мақолу зарбулмасалҳо бештар ба кадом навъи ҷумлаҳои соддаи яктаркиба мисол шуда метавонанд?

🔗 **Машқи 96.** Оид ба ҷумлаҳои номуайяншаҳс аз асарҳои хондагиатон ва «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ» даҳто мисол интиҳоб карда ба дафтаратон нависед. Баъд аз он хабарӣ ҷумлаҳоро муайян карда ба зерашон ду хати рост кашед.

Ҷумлаи умумишаҳс

✨ **Ҷумлаҳои яктаркибаи бемубтадо, ки бо хабарӣ феълӣ ифода ёфта иҷрокунандаи амал ба ҳамаи шаҳсҳо як хел муносибат дорад, ҷумлаи умумишаҳс ном дорад.**

Хабарӣ ин гуна ҷумлаҳо бо шахси дуҷум ва сеҷум ифода мегарданд. Бештарини ҷумлаҳои умумишаҳс дар шакли зарбулмасалу мақолҳо истифода мешаванд.

1. Дарди худ пеши дардмандон бигӯ. *Зарбулмасал*
2. Кори нақарда ба қарда машуморед. *Панд*
3. Мазан бе тааммул ба гуфтор дам,
«Накӯ гӯ, агар дер гӯӣ, чӣ ғам». *С. Шерозӣ*
4. Мардумро ба гуфтор шиносанд.

! **Машқи 97.** Мақолу зарбулмасалҳои ба ҷумлаҳои умумишаҳс мисолшавандаро хонед, мазмунашро маънидод кунед.

1. Худозада бошу арвоҳзада не.
2. Бад макун, ки бад афғӣ, Чоҳ нақан, ки худ афғӣ.
3. Шаф-шаф гуфтана шафтолу гӯӣ.
4. Аввал гиребони худ бибӯӣ, Баъд айби дига-

рон бичўй. 5. Ангура хўру боғаша напурс. 6. Аз навкиса қарз макун, қарз кунӣ ҳам, харҷ макун. 7. Кам-кам хўру ҳар дам хўр. 8. Забонро покиза нигоҳ дор. 9. Дил мекашад, по меравад. 10. Шутурро бо кафлес об намедиҳанд.

! Машқи 98. Аз силсилаи ҷумлаҳои соддаи яктаркиба ҷумлаҳои умумишахсро ҷудо карда ба дафтаратон нависед.

1. Бесабаб, аз худ рафти, аз халқ рафти, нагуфтаанд. 2. Қоидаҳои ҳаракати роҳро вайрон накунад!. 3. Барои дамгирӣ ба деҳаашон баргашт. 4. Магар нашунидаӣ - «Дидӣ, ки нашуд, мон, ки равад», гуфтаанд бузургон. 5. Бо ду ҷўрааш ба кўмак шитофт. 6. Салларо биёр гўйӣ, калларо меорад. 7. Пеш аз таом даст мешўянд.

◆ Машқи 99. Ҷумлаҳоро хонед ва гўед, ки кадоме аз ҷумлаҳои умумишахс ба тасвири табиат бахшида шудааст?

1. Зимистонро аз як рўзаш тарс. 2. Дидадаро шав, ба дида ҷо шав. 3. Агар дил кунӣ, оламро гул кунӣ. 4. Кач шину рост гўй (*Зарбулмасалҳо*). 5. Одами табиатдўст бад-ҷаҳл намешавад.

- ?** 1. *Чи гуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои соддаи яктаркибаи умумишахс меноманд?*
2. *Ҷумлаи умумишахс аз дигар гурўҳҳои ҷумлаҳои соддаи яктаркиба бо кадом ҷиҳат фарқ мекунад?*
3. *Хабари ҷумлаи умумишахс асосан бо кадом ҳиссаи нутқ ифода меёбад?*

🔔 Машқи 100. *Супориши 1.* Шеърро хонед ва дар мавзӯи «**Ватан садҳо қаҳрамон дорад**» иншо нависед.

Супориши 2. Аз матни иншои навиштаатон ҷумлаҳои муайяншахс ва номуайяншахсро интихоб карда бо кадом бандак ва сифаҳои феъл ифода ёфтани хабари онҳоро фаҳмонед.

Супориши 3. Гўед, ки хабари кадом ҷумлаи соддаи яктаркиба амали аз тарафи шахси номаълум иҷрошуда ва ё иҷрошавандаро ифода кардааст.

Ба қонуни ҳақиқат месароям, то ки ҷон дорам.
Ба зидди душманонам мебароям, то ки ҷон дорам.
Ватан дорад чунин қонун, ки бо вай фахрҳо карда,
Ҳамегўяд, ки қонуни ягона дар ҷаҳон дорам.
Агар аз қаҳрамонӣ гап равад, бо сарфарозӣҳо
Ватан гўяд, ки ман садҳо ҳазорон қаҳрамон дорам.

Агар дар бораи илму ҳунар сўҳбат шавад ҷўшон,
Ватан гўяд: ҳазорон инженеру шоирон дорам,
Ватан шуд модари мушфиқ, азизу меҳрубони ман,
Наметарсам зи душман иқтидор аз дўстон дорам.

М. Миршакар

Ҷумлаи бешахс

◆ **Машқи 101.** Ҷумлаҳоро хонед ва аз байни онҳо ҷумлаҳои бешахсро муайян карда ба дафтаратон нависед.

1. Фарзанди падар мабош, фарзанди башар бош (*Зарбулмасал*).
2. Кори вазнинтарини рўзгорро мефармуданд (*Б.О.*).
3. Шояд ҳамин тавр бошад (*Р.Ф.*).
4. Дўст хор шуду ба дида нахалид (*Зарбулмасал*).
5. Одам аз гул нозук, аз санг саҳт (*Зарбулмасал*).
6. Тағоиям баъд аз се рўз акаамро овард (*С.А.*).
7. Бори нахуст бо худ танҳо буд (*Г.*).

✳ **Ҷумлаҳое, ки дар онҳо мубтадо нест ва онро аз мазмуни ҷумла ҳам фаҳмида намешавад, ҷумлаҳои бешахс ном доранд.**

Дар ҷумлаҳои соддаи бешахс хабар, одатан, дар шакли таркибӣ меояд. Феъли асоси ин гуна ҷумлаҳо аз асоси замони гузашта шахси сеюми танҳо буда, феъли ёридиҳандаш дар шакли **бояд, набояд, боист, мебоист** меояд.

Дар ҷумлаҳои бешахс ҷойи ёридиҳандаи **бояд** қатъӣ ва устувор нест. Вай гоҳо пеш аз феъли асосӣ ва гоҳо аз феъли асосӣ ҷудо шуда меояд, ки ин ба тарзи ифода вобаста буда, дар ҳар ду ҳолат маънои ҷумла як хел мемонад:

Ба чашми хирад дид **бояд** ҷаҳон,
Ки чашми сари ту набинад ниҳон.

А. Рӯдакӣ

Ба марди имтиҳон **боист** додан,
Вафодори нишон **боист** додан.

А. Лоҳутӣ

Инчунин хабари ҷумлаҳои бешахс бо ҷузъи номӣ — масдар ва калимаҳои **модалии даркор, лозим, зарур, мумкин, шарт, раво, боистан, шоистан** ва ғайра ифода меёбад.

◆ **Мақши 102.** Бо феълҳои ёридиҳандаи **бояд, набояд, боист**, мебоист ҷумлаҳои бешахс нависед. Мисолҳои навиштаатонро бо мисолҳои навиштаи шарикдарсатон муқоиса кунед. Ҳангоми муқоиса ба ҷойи истеъмоли феъли ёридиҳандаи **бояд** эътибор диҳед. Чиро мушоҳида кардед, фаҳмонед.

! **Машқи 103.** Ҷумлаҳоро хонед, хабари ҷумлаҳои бешахсро муайян кунед. Гӯед, ки хабари ҷумлаҳои бешахс бо кадом калима ва феълҳои модали ифода ёфтааст. Ба зери онҳо хат кашед.

1. Мурдаҳоро ёд бояд кард, ёд!. 2. Зист бояд бо ғаму ёди дигар (*Г.*). 3. Ёро метавон пайрави Абӯали Сино гуфт (*С.А.*). 4. Дар шўъла як шамшер мебояд кашид (*А.Л.*). 5. Инчунин директори мактаб рафиқ Салимовро ба шаҳр фиристодан лозим (*Ҷ.И.*). 6. Заҳми табар меравад заҳми сухан не (*Зарбулмасал*). 7. Ба ман олам не, одам даркор. Ба ман асп не, аспсавор даркор (*Р.Ғ.*). 8. Машғал бояд чун булӯр равшан бошад (*Ҳ.С.*).

◆ **Машқи 104.** Бо калима ва феълҳои модалии **зарур, лозим, даркор, шарт, шоистан, боистан** ҷумлаҳо тартиб диҳед. Ҷумлаҳои тартибдодаатон кадом гурӯҳи ҷумлаҳои содаи яктаркибаро ташкил додаанд, гӯед.

◆ **Машқи 105.** Ҷумлаҳои бешахсро дар шакли ҷумлаҳои содаи дутаркиба ва ҳам дар шакли ҷумлаҳои яктаркибаи муайяншахс нависед.

1. Сарирро аз кор пеш кардан лозим. 2. Қасос гирифтани кори хуб нест. 3. Ёро аз марг наҷот додан даркор. 4. Ба шумо бовар кардан мушкил (*Ҷ.И.*). 5. Наход ки ёро аз ин кори нанговар баргардонида нашавад. 6. Илоҷи воқеа қабл аз вуқӯъ бояд кард (*Зарбулмасал*).

Намуна: Сарирро аз кор пеш кардан лозим — Ҳашмат Сарирро аз кор пеш кардан меҳоҳад — Сарирро аз кор пеш кардан меҳоҳӣ?

◆ **Машқи 106.** Дахто ҷумлаи дутаркиба интиҳоб кунед ва он ҷумлаҳоро ба ҷумлаҳои бешахс баргардонида нависед.

Намуна: Мо ба роҳ даромадем — Ба роҳ бояд даромад.

- ?** 1. Чӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои бешаҳс меноманд?
2. Дар ҷумлаҳои бешаҳс хабар одатан дар кадом шакл меояд?
3. Ҷумлаҳои бешаҳс бо кадом феълҳои ёридиҳанда меояд?
4. Дар ҷумлаҳои бешаҳс ҷойи феъли ёридиҳандаи «**бояд**» чӣ гуна аст?

Машқи 107. Ба дафтаратон даҳто ҷумлаи бешаҳс нависед. Аввал онҳоро ба ҷумлаи содаи дутаркиба, сони ба ҷумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншаҳс табдил диҳед. Гӯед, ки дар вақти табдилдиҳӣ кадоме аз сараъзоҳо ихтисор шудаанд ва кадом бандҳои феъли шахсро аниқ нишон додаанд.

Намуна: Аз одами нодон набояд ранҷид — Қобил аз ин одами нодон наранҷид — Аз ин одами нодон наранҷид.

Ҷумлаи унвонӣ

! Машқи 108. Матнҳоро хонед, ҷумлаҳои унвониро муайян карда ба дафтаратон нависед.

1. Самарқанд. Тантанаҳои наврӯзи дар Афросиёб. Ҳама ҷоро авҷи хандаву шӯҳӣ, рақсу суруд фаро гирифтааст... Ҷавоне ба саҳна давида медарояд ва мардумро ба сайли Афросиёб даъват мекунад. 2. Бешазор. Аз дур ароба, ошхонаи сайёр, пулемёт ба чашм мерасад. 3. Исфаҳон. Саройи Султон Малики Салҷуқӣ. Қабулхона. Дар пешгаҳ ва ду тарафи хона дарҳои нақшу нигордор. Дар тарафи чап барои подшоҳ ва вазиру уламо курсиҳои махсус гузошта шудаанд. Парда кушода мешавад, лекин саҳна як муддат холи меистад. Аз кунҷи хона Ибн Китфӣ баромада меояд (Р. М.).

*** Ҷумлаҳои содаи яктаркибае, ки дар он предмет ва ё воқеа номбар шуда, вале дар бораи он чизе гуфта намешавад, ҷумлаҳои унвонӣ ном дорад.**

Ҷумлаҳои унвонӣ дар шакли калима ва ё ибора ифода гардида, ба предмете ишорат мекунад, ки амали минбаъда ба он алоқаманд аст:

1. **Айёми тобистон.** Офтоби ҷаҳонтоб бар болои сар рост баромада, кӯҳу биёбонро баробар равшан ва гарм намуда буд (С.А.). 2. **Хомӯшӣ.** Берунӣ дастна-

висашро аз зери болин мебарорад (С.У.). 3. **Эй Офтоб!** Ту ба он фахр кардӣ, ки шоҳи табиат ҳастӣ (П. Т.).

Ҷумлаҳои унвонӣ **содда ва тафсилӣ** мешаванд.

Ҷумлаи унвонии содда аз як калимаи мустақил-маъно ташкил меёбад. Ҷумлаи унвонии тафсилӣ аз ибора иборат мешаванд.

! Машқи 109. Ҷумлаҳои унвонии ифодакунандаи макон ва замонро муайян кунед. Гӯед, ки кадоме аз он ҷумлаҳо дар шакли ибора омадааст?

1. **Нишопур.** Офтоб аз болои бомҳо нурҳои аввалинашро ба пошидан шурӯъ мекунад. 2. **Бегоҳӣ,** соат ба шаш наздик шуда истодааст. 3. **Охирҳои тирамоҳ.** Дар нӯги дарахтон ягон-ягон баргҳои тиллоӣ ба назар мерасанд. 4. **Марв.** Расадхона. Субҳ медамад. Аз дур дар тумани нимторик ҳаракати ходимони расадхона ба чашм мерасад (Р.М.). 5. **Субҳ.** Ҳавои тоза ба тан роҳат мебахшад. 6. **Дараи Ниҳон!** Дар ин асно қўҳе ба назараш омад, ки дараи онро «Дараи Ниҳон» мегуфтанд (С. А.). 7. **Хона.** Дар нимторики ашӯҳои он базӯр ба чашм мерасид.

♦ Машқи 110. Даҳо ҷумлаи унвонӣ тартиб диҳед, ки онҳо қой, замон ва фаслҳои солро ифода карда бошанд.

Намуна: 1. Хонақоҳ. Ҳучраи сахнаш васеъ, ки шарқона ҷиҳозонида шудааст (Р.М.). 2. **Фасли зимистон.** Гарчанд то даромадани чилла боз як ҳафта дар пеш бошад ҳам, ҳаво туфқуну яхкун буд (Ҳ.С.).

! Машқи 111. Ҷумлаҳои унвониро хонед ва онҳоро ба дафтартон нависед. Гӯед, ки калима ва ибораҳои ишоракардашуда дарои чӣ гуна тобиши маъноианд?

1. **Аэродром. Золи тобигона.** Аз дур овози ғур-ғури моторҳо шунида мешавад (Р.М.). 2. **Охирҳои зимистон,** барфҳои обшудаистода манзараи назаррабоеро ҳосил кардаанд. 3. **Пагоҳирӯзӣ,** ғангоме ки шавҳараш ба кор раво на шуд, Муҳаббат, бо ҳаёли он ки ногаҳон касе даромада наояд, дари хонаро занҷир карду мактубро гирифта аз таҳти дил диққат карда ба хондан шурӯъ намуд. 4. **Таххона.** Сабзавотҳои бо тартиб дар болои тахтаҳо чидашуда

ҳолати табиии хешро як хел нигоҳ дошта буданд. 5. **Саҳаргоҳон**. Мо, голибони мусобиқаи шоҳмот, ба зиёфати тантанавии ҳокими шаҳр иштирок намудем. 6. **Лой**. Шалап-шалапи садои пой шунида мешуд (*Ҳ.К.*).

! Машқи 112. Матнро бодикқат хонед. Аз он ҷумлаҳои унвониро ҷудо карда ба дафтаратон нависед. Тобиши ифодаи маънии онҳоро фаҳмонед.

Шаб. Ҳама ҷо торик. Аз дур овози чир-чирак базӯр ба гӯш мерасад. Шамоли форами баҳорӣ бошад ба тан ҳузур мебахшад. Хаёл андешаҳои инсонро ба дури дуриҳо гирифта мебарад ва ҷилави орзуҳои ӯро сар медиҳад.

Сукунат. Лаҳзаҳое, ки овози чир-чирак ҳам хомӯш шуда, заминро замон ба қаъри хомӯшӣ фарқ мешаванд ва инсон ҳамчун ягона мавҷудоти зинда ба як маром нафас мегирад.

- ?** 1. *Чӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои унвонӣ меноманд?*
2. *Ҷумлаҳои унвонӣ аз ҷиҳати сохту таркиб чӣ гуна мешаванд?*
3. *Ҷумлаи унвонии содда аз чанд калимаи мустақилмаъно ташкил меёбад?*
4. *Ҷумлаи унвонии тафсилӣ асосан бо кадом воҳиди забон таркиб меёбад?*

🔗 Машқи 113. Матнро хонед, аз таркиби он ҷумлаҳои унвониро муайян намуда, содда ё худ тафсилӣ буданашро номбар кунед.

АЙЁМИ ШАҲДРЕЗ

Бачаҳои азиз! Ҳамаамон шоҳидем, ки баъд аз тобистон фасли тирамоҳ фаро мерасад. Ин айёмест, ки деҳқон ҳосили заҳматашро хирман мекунад. Тирамоҳро фасли заррин низ меноманд.

Тирамоҳ, ту аҷаб фасли гуворой! Зеро ту бароямон чандин хушиҳо овардӣ. Иди истиқлоли миллӣ. Оғози соли таҳсил, ҷашни Меҳргон, бозори фаровон...

Аз ту ҳама шодкомист, чунки ангири шаҳдбори ҳусайнӣ, шибиргонӣ, тағоби..., анори туршу ширин, хурмою анҷири асалӣ, pistaю чормағзҳои болаззат ва дигар меваҳоро болои дастархони мо меорӣ.

– Магар ин кори ту нест, тирамоҳ?

– Не, наход надонед? Охир ин кори Бобои Деҳқон аст! Маҳсули заҳмати марди деҳқон аст, ки ман обрӯманду шумо баҳраманд.

– Узр мепурсем, тирамоҳи заррин! Қариб буд баҳори нозаниро фаромӯш кунем ва меҳнату заҳмати кишткардаи Деҳқонбоборо ноида бигзарем. Хайрият ба ёди мо оварди. Тирамоҳ, медонӣ чӣ? Аз ту хоҳиш мекунем, ки ҳар сол ҳамин хел пурнеъмату фаровон биёӣ, ҳамаи хушии мо аз файзу баракати туст, тирамоҳи файзбахш!

– Ба ин ваъда медиҳам. Бигзор гуфти шумо шавад, хайр, то соли дигар!

Бозор Боронов

Чумлаҳои тасдиқӣ ва инкорӣ

✱ **Чумлае, ки барои тасдиқи фикри гуфташуда хизмат мекунад, *чумлаи тасдиқӣ* номида мешавад.**

Чумлаҳои тасдиқӣ ба воситаи ҳиссаҷаҳои тасдиқии **ҳа**, **бале**, **оре** меоянд.

Чумлае, ки маҳз барои инкори фикри гуфташуда хизмат мекунад, *чумлаи инкорӣ* номида мешавад.

Чумлаи инкорӣ ба воситаи ҳиссаҷаи инкории **не**, **на** меояд.

Чумлаҳои инкорӣ ба воситаи ҷонишинҳои инкории **ҳеҷ**, **ҳеҷ кас**, **ҳеҷ чиз** ва бо феъли инкории **не**ст ифода мегарданд:

- Ҳамсоя, мабодо-ку намак надоред?
- Нест! (*П.Т.*).
- Дар назди ту ҳоло кӣ буд?
- Ҳеҷ кас! (*С.*).

Чумлаҳои тасдиқӣ ва инкорӣ бештар дар муколама ба қор бурда мешаванд.

! Машқи 114. Чумлаҳоро хонед ва онҳоро ба гурӯҳҳои тасдиқӣ ва инкорӣ ҷудо карда нависед.

1. Оре, «исботу асоси нав» аз Латиф Воҳидов баромад.
2. Бале, дида будам. 3. – Не, саломат бошед. 4. – Ҳа, аризаи ман, камтар дардманд шуда мондам ... (*Ф.Н.*).
5. Албатта, ҷойи хушобу ҳаво, софу салқин ... Бале, духта-

рам, бале!. 6. Бале, ман вайро мешинохтам (Ҳ.А.). 7. – Не, не, – раис, ки аз дарду алам дуд мекард, якбора оташ гирифт. – Не, ин гапи бачаҳо не, гапи худат (М.С.). 8. Бале, ман бо шумо риштаи дўстиро мустаҳкам карданиам. 9. Не, не, ин кори шумо ба куҳансолони деҳаамон маъқул нахоҳад шуд.

◆ **Машқи 115.** Дар порчаи шеърӣ фикр чи гуна ифода ёфтааст, фаҳмонед. Баъд аз он бо ҳиссаҳои тасдиқии **ҳа, бале, оре** ҷумлаҳо нависед.

Бале, Сино на аз он гашт машҳур,
Ки бар сар салла, бар тан ҷомае дошт.
Ливои илму донишро чу хуршед
Ба фарқи асри торикаш барафрошт.

М. Миршакар

◆ **Машқи 116.** Бо ҳиссаҳои инкории **на** ва **не** ҷумлаҳои инкорӣ тартиб диҳед. Гӯед, ки онҳо аз ҷумлаҳои тасдиқӣ чи фарқ доранд?

! **Машқи 117.** Ҷумлаҳоро хонед, тасдиқӣ ё инкорӣ буданашонро исбот кунед ва ба ду гурӯҳ ҷудо карда ба дафтарадон нависед.

1. – Боз хобатон набурд магар, ҳамсоя?

– Бале, – гуфтам дар ҷавоб, – Чандин шаб ин ҷониб хобам намебарад (Б.О.).

2. – Оппоқ-тоға, шумо-мӣ?

– Ҳа, духтарам, меҳмон омаданд қабул кунед (Р.М.).

2. – Худам... худам... гунаҳкор, дадеш... Хайр, маро маломат накунад.

– Не, чи маломат мекунам? (Р.Ҳ.).

3. – Ин бозичаро шумо аз ақли худ баровардед?

– Не, – гуфт ӯ, – калонтарин ин обкашакро бобои ман, ки Сайид Аҳмадхоҷа... сохта буданд (С.А.).

5. – Ту ба ҷойи Самад баромад кардӣ?

– Оре, ҳамин тавр шуда монд.

6. – **Ҳа, бале.** Гап дар бораи ана ҳамон очерк меравад, хоҳарам (Ҳ.С.).

! **Машқи 118.** Сето ҷумлаи содаи яктаркиба интиҳоб кунед ва онро вобаста ба тарзу тартиби таҳлили синтаксисии ҷумлаи содаи яктаркиба таҳлил кунед.

Тарзу тартиби таҳлили наҳви чумлаҳои соддаи як-таркиба

1. Ба воситаи савол муайян кардани яке аз аъзоҳои ҷумлаи соддаи яктаркиба.

2. Муайян кардани гуруҳи ҷумлаҳои соддаи яктаркиба.

3. Муайян кардани воситаҳои грамматикӣ: бандакҳо, феълҳои модалӣ, калимаҳои ёридиҳанда, ҳиссачаҳои тасдиқӣ ва инкорӣ.

4. Ифодаи шахсу шумора ва ё ин ки мансубияти амали иҷрошуда ба шахс.

5. Муайян кардани сараъзо ва аъзоҳои пайрави ҷумлаи соддаи яктаркиба.

6. Бо аломатҳои шартӣ нишон додани тарзи ташкили ҷумла.

Мисол: Ҳамроҳи муаллим ба музейи таърихӣ шаҳрамон рафтем.

Намунаи таҳлил:

1. **Рафтем** ба саволи **чӣ кор кардем?** ҷавоб шудааст, ки он яке аз аъзоҳои ҷумлаи соддаи яктаркиба мебошад. Мубтадои ҷумла нест.

2. Ҷумлаи соддаи муайяншахс мебошад, ки соҳиби амал шахси якуми ҷамъ **-мо** мебошад.

3. Дар ҷумлаи соддаи муайяншахс бандаки феълии **-ем** ифодагари шахси якуми ҷамъ аст.

4. Соҳиби амал шахси якуми шумораи ҷамъ мебошад.

5. **Чӣ кор кардем?** — рафтем (хабар), **ба кучо?** — ба музейи таърихӣ шаҳрамон (ҳоли макон), **ҳамроҳи кӣ?** — ҳамроҳи муаллим (пуркунанда).

? 1. *Чӣ гуна ҷумлаҳои соддаи ҷумлаҳои тасдиқӣ меноманд?*

2. *Ҷумлаҳои тасдиқӣ бо кадом ҳиссачаҳо меоянд?*

3. *Кадам ҳиссачаҳо барои тасдиқи фикр интиҳоб карда мешаванд?*

4. *Чӣ гуна ҷумлаҳои соддаи инкорӣ меноманд?*

5. *Ҷумлаҳои тасдиқӣ ва инкорӣ дар чӣ гуна нутқ кор фармуда мешаванд?*

🔔 Машқи 119. *Супориши 1.* Дар асоси мазмуни расм дар ҳаҷми 80–100 калима матн тартиб диҳед.

Супориши 2. Дар матн ҷумлаҳои соддаи дутаркиба ва яктаркиба-ро бештар кор фармоед.

Супориши 3. Ҷумлаҳои соддаи дутаркиба ва яктаркибаро дар алоҳидагӣ нависед.

Супориши 4. Яке аз ҷумлаҳои соддаро интиҳоб карда таҳлил кунед.

Такрори ҷумлаҳои соддаи яктаркиба

? Савол ва супоришҳо

1. Чӣ гуна ҷумлаҳои соддаи яктаркиба меноманд?
2. Ҷумлаи соддаи яктаркиба аз ҷумлаи соддаи дутаркиба аз кадом ҷиҳат фарқ дорад?
3. Гуруҳи ҷумлаҳои соддаи яктаркибаро номбар кунед.
4. Кадом ҷумлаи соддаи яктаркиба бо бандакҳои феъли -ам, -ӣ, -ем, -ед (-етон) омада бевосита шахси якуму дуюми танҳо ва ҷамъро ифода мекунад?
5. Ҷумлаи муайянишахс чист?
6. Кадом ҷумлаи соддаи яктаркиба ба воситаи сифати амрӣ ва хабарӣ омада шахси якуму дуюми танҳо ва ҷамъро аниқ нишон медиҳад?
7. Чӣ гуна ҷумлаҳои соддаи яктаркиба меноманд?
8. Хабарҳои ҷумлаи муайянишахс чӣ гуна амалро ифода мекунад?
9. Таърифи ҷумлаи умумишахсро гӯед.
10. Ҷумлаи умумишахс аз ҷиҳати шакл ба кадом ҷумлаи соддаи яктаркиба наздик аст?
11. Ба ҷумлаи бешахс таъриф диҳед.
12. Кадоме аз ҷумлаҳои соддаи яктаркиба бо феълҳои ёридиҳандаю калимаҳои модалӣ бояд, боист, зарур, лозим, даркор, мумкин ва ғайра меояд?
13. Чӣ гуна ҷумлаҳои соддаи яктаркиба меноманд?
14. Дар кадом навъи ҷумлаи соддаи яктаркиба мубтадо баъзан бо муайянкунанда меояд?
15. Бо интихоби мисолҳо содда ва тафсилӣ будани ҷумлаҳои умвониро исбот кунед.
16. Кадоме аз ҷумлаҳои соддаи яктаркиба ба воситаи калима, ибораҳои ба аъзоҳо ҷудонашаванда омада тасдиқ ва инкорро ифода мекунад?

ЌУМЛАҲОИ НОПУРРА ВА ПУРРА

Маълумот дар бораи ҷумлаҳои нопурра ва пурра

*** Ҷумлае, ки ягон аъзойи гуфта нашудаасту онро аз маънои умумии ҷумла, шароити нутқ муайян кардан мумкин аст, ҷумлаи нопурра меноманд.**

Ҷумлаҳои нопурра бештар дар гуфтугӯ истифода мешаванд. Дар ҷумлаҳои содаи нопурра зикр нашудани ҳама гуна аъзои ҷумла, ҳамчунин омадани танҳо яке аз аъзоҳои ҷумла мумкин аст.

Ҷумлае, ки дар он ҳамаи аъзоҳои зарурӣ мавҷуд буда, бе матни дигар ва шароити нутқ ҳам мазмуни он равшан фаҳмида мешавад, ҷумлаи пурра ном дорад.

Ҷумлаҳои содаи пурра хулласу тафсили ва дутаркибаву яктаркиба мешаванд.

! Машқи 120. Хонед, ҷумлаҳои пурраашро ба дафтаратон нависед. Гӯед, ки онҳо аз ҷумлаҳои нопурра аз кадом ҷиҳат фарқ доранд.

1. — Ин ба ту чӣ гуфт?
— Ҳеч чӣ.
2. — Хушрӯй-а? — хаёломез гуфт Хиромон.
— Кӣ?
— Шаҳрамонро мегӯям.

3. Ризои модар — ҳам фарзу ҳам суннат. 4. Як барги печхӯрдаи хушки бед ба рӯйи об афтадааст (Р.Ҷ.). 5. Пагоҳии дигар корвон ба роҳ баромадани буд (С.У.). 6. Моҳамсоияи девордармиён (Ф.М.).

! Машқи 121. Ҷумлаҳои содаи пурраро хонед ва онҳоро ба ду ҷурӯҳ: хуллас ва тафсили ҷудо карда нависед.

1. Ман забони модариамро дӯст медорам. 2. Мо дирӯз бо шоирони диёрамон ҳамсӯҳбат шудем. 3. Дониш — ча-

роги ақл. 4. Зарина бо навмедӣ ба ҳаёт қадам мемонад. 5. Насиҳати волидайн раҳнамои зиндагист. 6. Шарикдарсам омад. 7. Ман мехонам. 8. Себ пухтааст. 9. Маънои калимаҳои «рейтинг ва тест» - ро дуруст шарҳ дод.

! Машқи 122. Чумлаҳои пурра ва нопурраро хонед ва онҳоро дар алоҳидаги ба дафтаратон нависед.

1. Саҳарӣ деҳаро ҳама дар оғӯши дуду оташ медиданд (Ф.Н.). 2. Дар ин гуфтори устод ҳам ҳақиқату ҳам ҳикмат буданд (Р.Ҷ.). 3. Ў он ҳучраро бо ҳамаи озуқааш ба ману Ҳайрат супурдан хост (С.А.).

1. – Ба он ҷо кӣ рафт?

– Падарам.

2. – Ҳотам чӣ кор кард?

– Омад.

3. – Ту худро чӣ тавр ҳис мекуни?

– Бад не.

4. – Вай бояд дар ин ҷо монад.

– Ман намедонам.

5. – Шумо, домулло, палавро бо қошуқ мехӯред ё бо даст?

– Албатта, бо қошуқ (Р.Ҷ.).

? 1. Чӣ гуна чумлаҳоро чумлаҳои нопурра меноманд?

2. Чумлаҳои нопурра бештар дар чӣ гуна матн истифода мешаванд?

3. Маънои пурраи чумлаҳои нопурра аз кадом чумла фаҳмида мешавад?

4. Чӣ гуна чумларо чумлаи соддаи пурра меноманд?

5. Чумлаҳои соддаи пурра аз чиҳати таркиб чӣ гуна мешаванд?

6. Чумлаи соддаи пурраи хуллас ва тафсилӣ гуфта чӣ хел чумлаҳоро мегӯянд.

🔔 Машқи 123. Шашто чумлаи пурраи яктаркиба ва дутаркиба нависед. Аъзоҳои чумларо муайян карда ба зераш хат кашед.

Аломатҳои китобат дар чумлаҳои нопурра

! Машқи 124. Аломатҳои китобати мувофиқро дар мавридаш гузошта, чумлаҳои пурра ва нопурраро ба дафтаратон нависед.

Муллораҳмати сартарош ба сухан даромада гуфт
Дар баҳси илмӣ кӣ голиб баромад

Маънии ин зарбулмасалу мақолҳои халқиро фаромӯш
макун

Шукуфтани гули лола аз омадани баҳор хабар меди-
ҳад

Баъд аз хатми мактаб ба куҷо хондан меравӣ

Ба литсей

Хиромон ба хонаи модаркалонат кай рафти

Дирӯз

✱ Дар охири ҷумлаҳои соддаи пурра бо ҷоидаи
маъмул аломатҳои нуқта, савол ва хитоб гузошта
мешавад.

Пеш аз ҷумлаи соддаи нопурра дар муколама
аломати тире ва дар охир аломати нуқта гузошта
мешавад.

◆ **Машқи 125.** Ба саволҳо бо ҷумлаи нопурра ҷавоб нависед. Ба
гузоштани аломатҳои ист дар муколама риоя кунед.

Номат чист? Дар синфи чандум мехонӣ? Кадом фан-
ҳоро дӯст медорӣ? Аз он фанҳо баҳои чанд мегирӣ? Маҳ-
фили адабии он фанҳо дар кадом рӯзҳои ҳафта гузарони-
да мешавад? Аз ашъори кадом шоирони классик шеър аз
ёд медонӣ? Аъзои оилаатон чанд нафаранд? Баъд аз дарс
бо чӣ кор машғул мешавӣ?

Намуна: – Номат чист?

– Фирдавс!

– Дар синфи чандум мехонӣ?

– Ҳаштум. ...

◆ **Машқи 126.** Муколамаро хонед, ҷумлаҳои нопурраро ба пур-
ра баргардонед.

– Ассалому алейкум, Сардорҷон!

– Валекум ассалом.

– Аз куҷо омада истодаед?

– Аз сафар.

– Ба сафар кай рафта будаед?

– Як моҳ пеш.

– Сафарро дар кадом шаҳр гузаронидаед?

– Дар Бухоро

- Кадом обидаҳои таърихии Бухороро дидаед?
- Арк, мақбараи Сомониён.
- Ба зиёрати мутасаввуфони бузурги бухороӣ кадом рӯзҳо рафтаед?
- Рӯзи чумба.

- ?** 1. *Аз рӯйи қоидаи маъмул дар охири ҷумлаҳои соддаи пурра чӣ гуна аломатҳои китобатӣ гузошта мешавад?*
2. *Дар муқолама ҷумлаҳои соддаи нопурра бо гузоштани кадом аломатҳои навишта мешавад?*
3. *Ҷумлаҳои соддаи нопурра чӣ хел ба ҷумлаҳои соддаи пурра табдил дода мешаванд?*

- 🔔 Машқи 127.** *Супориши 1.* Аз интернет бо ёрии воситаҳои алоқа аз асарҳои хондагитон матне интихоб кунед ва дар асоси мазмуни он ҳикоячае нависед.
- Супориши 2.* Ҷумлаҳои соддаи пурра ва нопурраро дар алоҳидагӣ рӯбардор кунед.
- Супориши 3.* Ду ҷумлаи соддаи нопурраро интихоб карда ба ҷумлаи соддаи пурра табдил диҳед.

Маълумоти умумӣ дар бораи ҷумлаҳои чидааъзо

! Машқи 128. Мисолҳоро хонед, ҷумлаҳои чидааъзоро муайян карда ба дафтарадон нависед.

1. Вай шаҳрҳои Самарқанд, Бухоро, Шаҳрисабз ва Хоразмро на як бору ду бор, балки чандин борҳо тамошо кардааст. 2. Аз борхалтаи ба хоку лой олудааш нони қокшуда, гӯштпораи бӯйоварда ва як даста пиёз баромад. 3. Онҳо асири худро кашолақунону лагадқўбон гирифта меоманд. 4. Дар кўча на як одаме, на ҳайвоне ва на мошине ба назар мерасид.

♦ Машқи 129. Аз маҷмӯи ҷумлаҳои чидааъзоро ҷудо карда, ба дафтарадон нависед.

1. Каримбой шитоб накарда ба сӯйи ҷанггоҳ мерафт. 2. Аз шиддати дарду алам ва ноилоҷӣ худро ҷойи гузоштан намеёфт. 3. Сардор Карим, Восит, Элдор, Нурҷамол ва Зиёдуллоро ба наздаш даъват намуд. 4. Онҳо аз оқибати кори кардашон он қадар ҳам огоҳ набуданд, аз ин рӯ бепарво мегаштанд. 5. Шавҳари Садаф молу чизҳояш ва ҳавлии калонро ба нархи арзон фурӯхт.

*** Ҷумлае, ки дар он яке аз аъзоҳо (мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда ва ғол) ё чанд аъзо чида шуда омадааст, ҷумлаҳои чидааъзо ном дорад. Масалан:** Хондан ва мутолиа намудани адабиёти бадеи бисёртар диққати ўро ҷалб менамуд.

Аъзоҳои чида дорои чунин хусусиятҳои маъноӣ ва грамматикӣ мебошанд: а) ба як аъзои ҷумла тобеъанд; б) аз як хели аъзоҳои ҷумла иборат буда, ба як савол ҷавоб мешаванд; в) баробарҳуқуқ буда, ба воситаи пайвандҳои пайваस्तкунанда ва оҳанг алоқаманд мешаванд; г) ҳар як аъзои чида метавонад тафсил ёбад.

! Машқи 130. Ба ҷойи нуқта аз дохили қавсгайн аъзоҳои чидаи мувофиқро ёфта гузored ва онҳоро ба дафтaратон нависед. Ба кадом савол ҷавоб шудани аъзоҳои чидаро гӯед.

1. Вай сӯйи ҳаммом шитофт, аз ақибаши ... ва ... ҳам саросема равон шуданд (С.У.). 2. Шаб торик, борону барф меборад, дар лойи замин ... то миён меғӯтад (С.А.). 3. Ҳайкалҳо хеле..., ҷо-ҷо ...(С.У.). 4. Мо талабагон бар рӯйи санги яхмонанд... ё нишаста тақрор кардан гирифт-тем (С.А.). 5. ... ва ... шамъҳои калон месӯхт (С.А.).

(хӯрда шуда...кафидааст; дар ҷойхонаҳо... дӯкони-наҳо; Рӯдаки, Балъами, Муроди... Форолови; чорзону... дузону; аспу одам)

- ?** 1. *Чӣ гуна ҷумлаҳои ҷумлаҳои чидааъзо меноманд?*
2. *Хусусиятҳои маъноӣ ва грамматикӣ ҷумлаҳои чидааъзоро номбар кунед.*
3. *Аъзоҳои чидаи яхелаи таркиби ҷумлаҳои чидааъзо тобеи чанд аъзои ҷумла мебошанд?*
4. *Воситаи алоқаи аъзоҳои чидаро гӯед.*

🔔 Машқи 131. Аз асари хондагиатон порчае интиҳоб кунед. Ҷумлаҳои чидааъзои бо сараъзо ва аъзоҳои пайрави чида омадаро дар алоҳидагӣ номбар кунед. Хусусияти маъноӣ ва грамматикӣ-шонро бо назардошти банди б-и маълумоти назариявӣ маънидод кунед.

Мубтадоҳои чида

◆ Машқи 132. Матнро хонед, ҷумлаҳои чидааъзое, ки дар таркибашон мубтадоҳои чида доранд, муайян карда ба дафтaратон нависед.

Духтарча тозон ба хона рафт. Дониш ҳавлиро аз назар гузаронид. Хонаву деворҳо фатарот, ду-се бех гули рӯйи ҳавли хушку зард шуда буданд. Дониш ба ҳавлии берун баромад. Дару равзанаи хурди хоначаи Ҳоҷарой маҳкам буд, девори даҳлези он яктарафа шуда буд ва аз берун як болору танба онро аз афтодан бозмедошт. Дар ин хона ҳамона касе истиқомат намекунад. Маълум буд, ки аз даводавии корҳои бой дасти Қосим ба нигоҳубини ҳавли намерасад. Чанд сол пеш, вақте ки Нуруллою Кумуш, Ҳоҷарой дар ин хонача истиқомат мекарданд, рӯйи ҳавли

тозаву озода дару девор андовидаю пардозиди буд (аз «*Наситораҳо мерезад*»-и Расул Ҳодизода).

! Машқи 133. Аз силсилаи ҷумлаҳои чидааъзо мубтадоҳои чида ро муайян кунед ва гӯед, ки мубтадоҳои чида бо кадом ҳиссаҳои нутқи ифода ёфтааст.

1. Бинии борик, мӯйи сиёҳи расида, бурути навдамида, рӯйи камгӯшти ӯ ба қадри баландшавии оташ намоён мешуданд. 2. Вай сари бараҳнаи ёрашро мемолид, мебӯсид. 3. Вай-ҷавони хушрӯй, хушфаҳм. 4. Кӯҳҳо, обшорҳо, чашмасорон, ҷӯю дарёҳо, чарогоҳу киштзорҳо – ҳамаашон зебо. 5. Пӯшоки зимистонии онҳо аз куртаи пешкушо, ҷома, кафшу маҳси ва саллаҳои ранг ба ранг иборат буд. 6. Шунавандагон, шиносон, дӯстдоштагонашонро зиёд мекарданд (аз романи «*Одамони ҷовид*» – и Р. Ҷалил).

◆ Машқи 134. Шашто мисол нависед, ки мубтадои чида ба воситаи исми хос ва ҷинс ифода ёфта бошад.

*** Мубтадоҳое, ки пай дар пай омада ба як савол ҷавоб мешавад, мубтадои чида ном доранд.** Мубтадоҳои чида бо исм, ҷонишин ва масдар ифода меёбанд.

! Машқи 135. Ба ҷойи нуқта аз қавс воситаи алоқаи синтаксисии мубтадоҳои чидаи ҷумлаҳои чидааъзоро ёфта гузоред ва он ҷумлаҳоро ба дафтаратон нависед.

1. Карим... Барот, Савдо... Комил ... Ислом аз саросемагӣ ва тарс дар ҷояшон шах шуда монданд. 2. Ҳамин вазифа ба ман, ба ту ... ба Карим супорида шудааст. 3. Хоҳар... бародарам якрӯймоли себ ... анор оварданд. 4. Хола ... аммаам баъди як моҳи зимистон ба меҳмонӣ омаданд. 5. Дар Бухоро ... Тошканд маро дӯстонам интизор буданд.

(-у, ва, -ю).

- ?** 1. Чи гуна мубтадоро мубтадои чида меноманд?
2. Мубтадоҳои чида яке аз таркибҳои чидаи кадом ҷумла ба шумор меравад?
3. Мубтадоҳои чида бо кадом ҳиссаҳои нутқи ифода меёбад?

🔔 Машқи 136. Аз асарҳои хондагиатон ҷумлаҳои чидааъзое интихоб кунед, ки дар таркиб мубтадоҳои чида дошта бошанд.

Бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтани мубтадоҳои чидаро гӯед. Воситаи алоқаи наҳвиашонро низ номбар кунед.

Хабарҳои чида

◆ **Машқи 137.** Хонед, ҷумлаҳои чидаазбозе, ки дар таркиб мубтадои чида ва хабари чида доранд, дар алоҳидагӣ нависед.

1. Ҳайкалҳо хеле хӯрда шуда, ҷо-ҷо кафидааст (С.У.).
2. Аз шунидани ин хабар ӯ телбавор гоҳ мегиристу гоҳ механдид.
3. Ӯ сурхчарӯ, мешчашм, хурмоириш, баландабрӯ ва дарозмижгон буд (С.А.).
4. Тағоихоям – Қурбонниёз, Равшанниёз ва Ниёзхон ҳам дар байни ҳашарчиҳо буданд (С.А.).
5. Донишу Савдою Сарир аз ҳаёхую пурғулғула... ҳайрону бесаришта берун баромада буданд (Р.Ҳ.).
6. Ҳама ёру бародар, падару фарзанд барин мебошем (Ҳ.И.).

◆ **Машқи 138.** Бо хабарҳои чида шашто мисол нависед. Баъд аз он ҷумлаҳои чидаазборо ба ҷумлаҳои ғайричида табдил диҳед.

✳ **Хабар ҳангоми чида шудан амал, ҳолат ва ё аломатҳои гуногуни як мубтадо ва гоҳе якчанд мубтадо дар яке аз замонҳо ва ё дар замонҳои гуногун нишон медиҳад. Хабарҳои чида байни худ ба воситаи пайвандакҳои пайваस्तкунанда ва оҳанг алоқаманд шуда, муносибатҳои гуногуни наҳви ро ифода менамоянд. Хабарҳои чида номӣ ва феълӣ мешаванд.**

! **Машқи 139.** Аз ҷумлаҳои чидаазбозии зерин хабарҳои чидаи номӣ ва феълӣро дар алоҳидагӣ нависед. Воситаи алоқаи синтаксисии ашон (пайвандак ва оҳанг)-ро номбар кунед.

1. Бачадор будам, ҳамаи вақти маро Мухтор мегирифт: ўро мехӯрондам, мепӯшондам, менӯшондам, мехобондам (С.У.).
2. Вай сухани маро намефаҳмидагӣ шуд, гоҳ мегирист ва гоҳ механдид (С.У.).
3. Ду бародари ӯ, ки ҳамин Наврӯз ва Ҳамид аст, кори маро кардан гирифтанд (С.А.).
4. Одамон ба назди ҷӯй меомаданду мерафтанд ва боз меомаданд.
5. Нақлиёти асосӣ дар шаҳр автобусу таксӣ буд.

◆ **Машқи 140.** Ҷумлаҳоро ба дафтаратон нависед. Хабарҳои феълӣ чида бо кадом шаклҳои ғайритасрифӣ феъл омадааст, муайян кунед. Сипас ба шаклҳои ғайритасрифӣ феъл мисол нависед.

1. Яраи чирккардаю бӯйгирифтаистодаро буридан ва бастан лозим буд. 2. Вай танай дағал шикастаи дарахтҳои зардолуро бо латта сахт печонда ва баста буд. 3. Куштан даркор набошад ҳам, -гуфт Ўрмонполвон, — онҳоро сахт гирифтан, таъзир кардан, ҳабс намудан ва ба зиндон фиристодан даркор аст, мегӯям (С.А.).

- ?** 1. Хабарҳои чида байни худ ба воситаи кадом пайвандакҳои пайвасткунанда алоқаманд мешаванд?
 2. Воситаи алоқаи хабарҳои чида ғайр аз пайвандакҳо боз чист?
 3. Хабарҳои чидаи номӣ ва феълӣ гуфта чӣ гуна хабарҳоро мегӯянд?

- 🔔 Машқи 141.** **Супориши 1.** Дар мавзӯи «Хулқи хуб» иншо нависед.
Супориши 2. Аз матни иншо ҷумлаҳои чидааъзоеро интихоб кунед, ки дар таркиб сараъзо ва аъзоҳои пайрави чида дошта бошанд.
Супориши 3. Саволи аъзоҳои чидаро муайян кунед ва ба зер аъзоҳои чида хат кашед.
Супориши 4. Гӯед, ки аъзоҳои чидаи таркиби ҷумлаҳои чидааъзо бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтааст.

Такрор (чоряки дуум)

📖 Тест

1. Ҷумлаи муайяншахсро ёбед:
- Барои Ватан мардона ҷон медиҳанд.
 - Дарахти бесамар беҳ аз фарзанди носолеҳ.
 - Соле, ки нақӯст, аз баҳораш маълум.
 - Боз ба моҳ нигаристам.
2. Ҷумлаи яктаркибаи бемубтадое, ки амал ба воситаи хабарҳои шахси якум ва дуими танҳою ҷамъ ба вуҷуд омада шахсони муайяно далолат мекунад, чӣ ном дорад?
- муайяншахс
 - номуайяншахс
 - бешахс
 - умумишахс
3. Соҳиби амалу аломати хабари ҷумлаи муайяншахси «Бо ин одам шинос будам» шахси чандум аст?
- шахси якум
 - шахси дуум
 - шахси сеюм
 - шумораи танҳо, шахси дуум
4. Хабарӣ кадом ҷумлаи соддаи яктаркиба амали аз тарафи шахси номаълум иҷрошуда ва ё иҷрошавандаро мефаҳмонад?
- номуайяншахс
 - бешахс
 - умумишахс
 - муайяншахс
5. Ҷумлаҳои яктаркибаи бемубтадое, ки бо хабари феълӣ ифода ёфта иҷрокунандаи амал ба ҳамаи шахсҳо як хел аст, чӣ ном дорад?

Муайянкунандаҳои чида гоҳо ба воситаи пайвандакҳои гуногун ва баъзан бо оҳанг ба якдигар алоқаманд мешаванд.

◆ **Машқи 143.** Дар мавзӯи «**Кишварам - ту зебой**» матне тартиб диҳед, ки дар он муайянкунандаҳои чида бештар ба назар расад, ду воситаи алоқаи наҳвиашон пайвандакҳои пайваस्तкунанда ва оҳанг бошад.

◆ **Машқи 144.** Аз силсилаи ҷумлаҳо ҷумлаҳои чидааъзои дар таркиб муайянкунандаҳои чида доштара интихоб кунед. Гӯед, ки муайянкунандаи чида бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтааст.

1. Ў одами пешонакушода, хушзабон, хушмуомила ва як дараҷа ширинкор ҳам буд (*С.А.*). 2. Сафар баҳонаву узре оварда наметавонист, ки аз ин фармоиши бой халос шавад. Фақат беморию бемадории модараш буд, ки гумон кард шояд ба гӯши вакили харҷ дарояд (*Р.Ҳ.*). 3. Муҳимтарин ва асоситарин кори он ҳомии Қароқўл чорводорӣ буд (*Ҷ.И.*).

- ? 1. *Чӣ гуна муайянкунандаҳоро муайянкунандаҳои чида меноманд?*
2. *Воситаҳои алоқаи муайянкунандаҳои чидаро гӯед?*
3. *Муайянкунандаҳои чида бештар бо кадом ҳиссаи нутқ меоянд?*

🔔 **Машқи 145.** Ҳикояро хонед, ҷумлаҳои мубтадо, хабар, муайянкунандаҳои чида доштара дар алоҳидагӣ нависед. Дар хона аз рӯйи ин ҳикоя нақли хатти навишта мубтадо, хабар, муайянкунандаҳои чидаро ба кор баред.

ПАДАРАМ

Ман дар бораи аҳвол ва характери падарам, ки бо вучуди дар хурдсоли аз ӯ чудо шуданам дар ҳаёти ман таъсири бузург гузоштааст, боз қадаре истодан мехоҳам: падарам муллоҳои расмиро-имомҳо ва раисҳоро бисёр бад медид ва онҳоро ҳар вақт ба нодонӣ ва ноинсофӣ нисбат дода айб мекард. Аз қозихо танҳо қозӣ Абдулвоҳиди Садри Сарирро ва аз имомҳо баъзе касонеро, ки ман онҳоро надида будам, дӯст медошт.

Дар деҳот ҳар вақт дар миёни падарам ва имомҳо ҷанҷол мехест, лекин ӯ аз ин ҷанҷолҳо голиб шуда мебаромад. Чунки «масъалаҳои нўгирўймолиро» — масъалаҳоро, ки баъзе касон барои голиб омадан дар мунозира ёд

гирифта мемонданд, чистонҳо, муаммоҳо ва ҳисоби абҷад барин чизҳоро, ё маънии баъзе шеърҳоро, ки фаҳмидани он ба дониستاني ягон воқеа мавқуф аст, медонист, муллоҳои расмии деҳот бошанд, ин гуна чизҳоро намедонистанд, баъзеи онҳо ҳатто саводи алифбой ҳам надостанд. Ана бо ин гуна масъалаҳо ў муллоҳои деҳотро мағлуб мекард ва «нодон» гуфта дар пеши рӯяшон таҳқир менамуд (аз «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни).

Пуркунандаи чида

◆ **Машқи 146.** Матнро хонед ва баъд аз он гӯед, ки дар он чи гуна сараъзо ва аъзоҳои пайрави чидаро мушоҳида кардед. Ҷумлаҳои чидааъзои дар таркиб пуркунандаҳои чида доштаро ба дафтартаратон нависед.

Яке аз роҳзанон, ки ҳамчунин ҷавшану кулоҳдор буд, ба Виркан дарафтид. Виркан араби миёнсоли зеботалғат ва хушсавлатеро дар баробари худ дид, ки ба гумон саркардаи роҳзанон буд, ришу бурути кӯтоҳи базеб, чашмони калону сиёҳи шарорафишон дошт, аз ваҷоҳаташ шуҷоат меборид. Дуяшон бо ниҳояти тундӣ ва шиддат шамшерзанӣ карданд. Ба зудӣ дасту гардан, китфу ронҳои ҳар ду хунин гашт. Дар айни задухӯрд, чокирони пешгарди корвон ҳам даррасиданд ва ба роҳзанони латхӯрдаву талафдода дарафтиданд... Дар ин асно аз Нӯфарн, хоҷаи Виркан, рафторе ба зуҳур омад, ки ҳеҷ кас ва алалхусус, Виркан мунтазири он набуд.

Хоҷа ҷи гуна бо роҳзанон ҷангидани ғуломашро назора карда буд, ҳоло вай нохост Виркани саропо дар гарду регу хун олударо оғӯш карда, аз сару пешониаш бӯсида ба ситоиш даромад (аз «Ривояти суғдӣ»-и Сотим Улуғзода).

✱ Дар ҷумла ду ва ё зиёда пуркунанда пай ҳам омада, ба як хабар алоқаманд ва ба як савол ҷавоб шавад, *пуркунандаи чида* ном дорад. Чунончи: Гулбибиро мо намегӯем, ки аз **дебо қабо**, аз **қатрон пирӯҳан**, аз **зарбофт камзӯл**, аз **махмал калтача**, аз **фарангӣ сарбанд**, аз **дурру марворид овеза** ва **гарданбанд**, аз **зари холис дастпона** ва аз **алмос ангуштарин** дошт (С.А.).

Пуркунандаҳои бевосита ва бавосита дар ҷумла чида шуда, байни худ ба воситаи пайвандакҳои пайваस्तкунанда ва оҳанг алоқаманд гашта, хабари ҷумларо аз ҳар ҷиҳат эзоҳ медиҳанд.

! Машқи 147. Пуркунандаҳои бевосита ва бавоситаи чидаро ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед ва гӯед, ки воситаи алоқаи наҳви онҳо кадом пайвандакҳо аст.

1. Баъди ду рӯз бозаргони бухороӣ Виркани нокому номуродро ба ватани худ гирифта бурд (С.У.). 2. Ин калимаи «нотинҷ» на фақат барои Гулрӯ ва модари ӯ, балки барои ҳамаи аҳолии қишлоқ ҳам фаҳмо буд (Р.Ҷ.). 3. Ӯ сандалича, бигизу сӯзан, муму ресмонро ба халта андохта, маҳала ба маҳала гашта, пойафзоли кӯҳнаи мардумро дарбеҳ мекард (Р.Ҷ.). 4. Дар ҳақиқат, Бозор ба ин қадар ноумедӣ, ба ин қадар ҳасрат ва ба ин қадар бадбинӣ ҳақ дошт (С.А.). 5. Ҳоҷати гап нест, ки ман бисёр хафа шуда будам ва ҳам худамро ва ҳам муҳарриро, ҳам он духтраки шаттоҳро мазаммат мекардам (Толис).

◆ Машқи 148. Мустақилона матне тартиб диҳед, ки дар таркиби он пуркунандаҳои чида мавҷуд бошанд. Воситаи алоқаи калимаҳои чидаро фаҳмонед.

?

1. Пуркунандаи чида гуфта чӣ гуна пуркунандаҳоро меноманд?
2. Пуркунандаҳои чидаи бевосита ва бавосита аз кадом ҷиҳат аз ҳамдигар фарқ мекунанд?
3. Ба пуркунандаҳои чида мисолҳо гӯед ва воситаи алоқаи онҳоро номбар кунед.

🔔 Машқи 149. Хонед, ҷумлаҳои чидааъзое, ки дар таркиб пуркунандаи чида доранд, ба дафтаратон нависед.

Сипоҳиёни пиёдаву савораи ҳарду тараф гурӯҳ-гурӯҳ дар ҳар ҷо -ҳар ҷо гарми ҳарбу зарб буданд. Наниманча аз канораи онҳо ё ки аз фосилаҳои байни гурӯҳҳо мегузашту медавид.

Дар часпочаспӣ бо сарбозон куртааш пора-пора шуда, мӯяш парешону жӯлида гашт, вай дар миёни гарди ғализе, ки размгоҳ ва размоварон фарқи он буданд, гоҳ нопадид ва гоҳе боз падидор мегашту медавид. Ӯ дар пеш, дар масофаи ду-се парвози тир аз майдони ҷанг, байни чодирҳои бисёр чодирӣ калонеро, ки дар болояш байрақи сабзе

бо нақши қурси моҳу ситора пар мезад, медид, медонист, ки бошишгоҳи амир он қост, ба ҳамон сў тохт (аз «Ривояти суғдӣ»-и Сотим Улуғзода).

Ҳоли чида

◆ **Машқи 150.** Аз силсилаи чумлаҳо, чумлаҳои дар таркиб ҳоли чида доштаро муайян намуда, таҳлили наҳви кунед.

1. Ў бо ҳусну таваҷҷўҳ, бо эҳсосоти меҳрубона ба беморонаш нигоҳ мекард. 2. Ба молу давлат, зару зевари дунё ҳавас надошт. 3. Ҷавобгарон рост хеста нолону ларзон ба пеши дарича омаданд. 4. Талу теппаҳо, долу дарахтон баъди як курта борони дишаба ҳусни худро дигар карда буданд. 5. Мор барин борик шуда, полвонвор худро ба ҳар тараф зада, калавида, шаттаи санғоро хўрда, базўр нафас кашида мехезад. 6. Мурғон ва булбулон бо савту сурудҳои худ ҳаёти зафарёбанда, табиати сабзшаванда, водии ба нашъунамо дароянда, баҳори гул-гул шукуфандаро табрик намуданд.

! **Машқи 151.** Чумлаҳоро хонед ва гӯед, ки ҳоли чида бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтааст. Ҳоли чидае, ки бо пайвандак ва оҳанг алоқаманд шудааст, дар алоҳидагӣ нависед.

1. Восеъ фардо ё пасфардо ба Балҷувон, ба ихтиёри ҳоким фиристода хоҳад шуд (С.У.). 2. Ҷарроҳ аз саросемагӣ ё аз камтаҷрибагии худ пой Маҳмудро нодуруст бурида буд (П.Т.). 3. Ў афсонаҳои бисёре медонист, ки ҳар шабу ҳар рӯз ба ман нақл менамуд (И.). 4. Аввал, ҳамин ки шумо Саидпаҳлавон, чун одами ростқавл, чун одами боэътибор шинохта шудаед (Ҷ.И.).

! **Машқи 152.** Аз силсилаи чумлаҳо чумлаҳои чидааззои дар таркиб ҳоли чида доштаро муайян кунед. Гӯед, ки ғайр аз ҳол боз кадом аъзоҳои чумла чида шудааст.

1. Ман намегӯям, ки Карим, Ҳикмат ва Арслон баъди ин ҷанҷол пагоҳ ё фардо меоянду муамморо ҳал карда мераванд. 2. Вай ва модараш ҳар шабу ҳар рӯз илтиҷою зорӣ мекарданд, ки фарзандонашон баргарданд. 3. Ҳаким аз рӯйи нодонию бадҷаҳлияш тез-тез ба фалокате гирифтормешуд. 4. Онҳо дашту биёбон, кўҳу кўтал, деҳу дарё гузашта ба шаҳри савдогар расиданд («Афсонаҳои халқи

точик»). 5. Писарчаю духтарчаи ба ваҳм афтода гоҳе гавак кашида, гоҳе хазида ба хонашон наздик мешуданд.

🕯 **Машқи 153.** Матне тартиб диҳед, ки дар ҷумлаҳои таркиби он ҳоли замон, макон, сабаб ва мақсад чида шуда бошанд. Саволи ҳоли чида аз рӯи навъҳо муайян кунед ва фарқияти онҳоро аз ин ҷиҳат фаҳмонед.

Пайвандакҳо ва оҳанг дар ҷумлаҳои чидааъзо

◆ **Машқи 154.** Пайвандакҳои наонавишта ва афтида мондаи ҷумлаҳои чидааъзоро ёфта, он ҷумлаҳоро дар шакли пурра ва дуруст ба дафтаратон нависед.

1. Рубоб, дойра думбак ба ҳам ҷӯр шуданд (С.А.).
2. Ҳама шитоб мекунад: ин ду ҷавон, оби пурғалаён, баргҳои дарахтон (Толис).
3. Инженер техники водопроводгузаронандаро аз кучо ёфтан мумкин аст? – гуфта пурсидааст (С.А.).
4. Ман дар ин ҷо на меҳмон, як аъзои оилаи мутавалли барин шуда мондам (С.А.).
5. Ин гаронӣ дар ман аз мизоҷам не, аз аҳволи тумани Шофирком омад, гуфт падар... (С.А.).

! **Машқи 155.** Дар ҷумлаҳои зер кадом навъи пайвандакҳо барои ба вучуд омадани ҷумлаҳои чидааъзо ҳамчун воситаи наҳви хизмат кардаанд.

1. Асадбек бо бародарашу дӯсташ Аҳмад ё рӯзи душанбе, ё рӯзи сешанбе даромада меояд.
2. Суханҳои боасоси Президентамон дар ҳама ҷо: дар хонаводаҳо, ташкилоту корхонаҳои давлатӣ, муассисаҳои таълимӣ гарму ҷӯшон муҳокима карда мешуданд.
3. Нозим бо вучуди бадбинӣ ва бадҷаҳлии худ оқибат боз маҷбур мешуд ба Зевар гардан фарорад (С.У.).
4. Арбоб Рӯзи бошад, имрӯз ё фардо заминашро аз дастонаш зада мегирад (С.А.).

✳ Аъзоҳои чидаи ҷумла ба ҳамдигар ба воситаи се навъи пайвандакҳои пайваस्तкунанда: *пайиҳам* (**ва, -у, -ю; хилофӣ** (**аммо, вале, лекин, балки**); *ҷудой* (**ё, ё ки, ё ... ё**) алоқаманд мешаванд.

Пайвандакҳои *пайиҳам*: **ва, -у, -ю** аъзоҳои чидаи ҷумларо алоҳида ва ё ҷуфт-ҷуфт ба ҳам мепайвандад. Пайвандаки **ва** одатан пеш аз охири аъзои чида меояд.

Пайвандакҳои *хилофӣ*: **аммо, вале, лекин, балки** аъзоҳои чидаи ҷумларо ба ҳам пайваста, хилофи яке будани дигарро далолат мекунад.

Пайвандакҳои *ҷудой*: **ё, ё ки, ё ... ё** аъзоҳои чидаи ҷумларо ба ҳам пайваста, ба имконпазирии яке аз онҳо далолат мекунад. Пайвандакҳои ҷудой бештар бо охирин аъзои чида истеъмол мешаванд. Пайвандаки **ё** баъзан бо ҳар кадом аъзои чида омада, таъкидро ҳам ифода мекунад.

Аъзоҳои чидаи ҷумла дар навишт бо аломати вергул ва ҳангоми нутқ бо оҳанг (интонатсия) ҷудо карда мешавад.

◆ **Машқи 156.** Ҷумлаҳои чидааъзое нависед, ки сараъзоҳои чида ба воситаи пайвандакҳои ва, -у (-ю) бо ҳам алоқаманд шуда бошанд. Мавқеъ ва мавриди истеъмоли пайвандакҳоро фаҳмонед.

- ❓ 1. *Аъзоҳои чида бо кадом навъҳои пайвандаки пайваस्तкунанда пайваст мешаванд?*
2. *Вазифаи пайвандаки **ва** дар ҷумлаҳои чидааъзо чӣ гуна аст?*
3. *Дар ҷумлаҳои чидааъзо пайвандакҳои хилофӣ чӣ гуна вазифаро адо мекунад?*

🔔 **Машқи 157.** *Супориши 1.* Порчаҳои шеърро хонед, дар асоси мазмуни он бо навиштани эпиграфи «**Ўзбеку тоҷик як халқест, ки ба ду забон ҳарф мезананд**» бо интиҳоби мавзӯ иншо нависед.

Супориши 2. Дар матни иншо бештар ҷумлаҳои чидааъзоро ҷо дода воситаи алоқаи наҳвӣ аъзоҳои чидаро муайян кунед.

Супориши 3. Гӯед, ки кадоме аз онҳо бо пайвандак ва кадоме бо оҳанг алоқаманд гардида чида шудааст.

Фарқи ҳама мардумони дигар осон,
Аммо мо ба ҳам шуда чунон ҳам наздик.
Бинанда чунин суол орад ба миён,
Эй, ҷӯра, бигӯ, ту ўзбек, ё тоҷик?

Б. Раҳимзода

Ўзбеку тоҷик элим тоҷи сари якдигаранд,
Ду азиз фарзанди як мулку падар як модаранд.
Ул бири олтин узукдир, ҳам ҷавоҳир кӯз бири,
Бингарӣ, пайванди як обу гилу як гавҳаранд.

Ҳазрати Жомий, Навоий – меҳрининг сарчашмаси,
 Дар сухангӯйи тавоноянду бас афсунгаранд.
 Не балолар бошидан доврӯғ солиб ўтганда ҳам,
 Дўстиро ҳамчу ганчи бебаҳо мепарваранд.
 Эътиқод, меҳру вафо бобида ғоят беназир,
 Дар симои маърифат ҳар ду дурахшон ахтаранд.
 Оқибат байроғини, дўстим, қўлингдан бермагил,
 Ин ливоро то ҷаҳон боқист, бо ҳам мебаранд.
 Ў. Ҷамол

Калима ва ибораҳои хулосакунанда дар ҷумлаҳои чидаъзо

✱ Дар ҷумлаҳои чидаъзо пеш ва ё баъд аз аъзоҳои чида калима ё иборасе оварда мешавад, ки вазифаи вай аъзоҳои чидаро ба тарзи хулоса ва ё умумӣ нишон додан аст.

Аъзоҳои чида ва калимаҳои хулосакунанда ба як савол ҷавоб мешаванд.

Мисол: Дар ин боғ ҳар гуна меваҳо: себ, анор, зардолу, шафтолу ва нок ҳаст. Дар ин мисол пеш аз аъзоҳои чида- себ, анор, зардолу, шафтолу ва нок иборати хулосакунанда- ҳар гуна меваҳо омадааст, ки вазифаи вай аъзоҳои чидаро ба тарзи умумӣ нишон додан мебошад.

! Машқи 158. Аз қавс ба ҷойи сенуқтаҳо калима ва ибораҳои мувофиқро ёфта гузоред ва ба зери онҳо хат кашед.

1. Мо имрӯз ... кор мекунем: меҳонем, менависем, муҳокима мекунем, сўҳбат мегузаронем (*Н.М.*). 2. Вай ҳам ... мекунад: меҳонад, меғундорад, бор мекунад (*Р.Ҷ*). 3. ... : пухтупаз, шустушӯй ва рӯфтурӯбро тамоман акаам мекард ва ман ба қадри қувватам ба ӯ ёрӣ меодам (*С.А.*). 4. Дар як сӯ харбуза ва тарбуз мисли кӯзаҳои асал, дар як сӯ ... : хусайнӣ, шибирғонӣ, тоифӣ, ҷавз ва ғайра чу хўшаҳои лаълу ёқуту марвориди обдор (*Ҷ.И.*).

(Корҳои ҳуҷраро, ҳар хел, се корро, ангурҳои рангоранг).

! Машқи 159. Хонед ва гӯед, ки воҳидҳои хулосакунанда ва аъзоҳои чида бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода шудаанд.

1. Дастархон бо анвои нозу неъматҳо чунончи, бо нонҳои машҳури Самарқанд: осийӣ, пӯлодӣ, ширмол, бо нишоллою мураббоҳои гуногун, бо меваҳо: ангури ҳусайнӣ, себ, турунҷ ва амсоли инҳо оро дода шуда буд (А.Д.).
2. Мардуми шаҳр: косибон, ҳунармандон, хизматчиён, савдогарон ва дўкандорҳо, мактаббачаҳо, муаллимҳо, мансабдорҳо, нозирҳо ва миршабҳо — ҳама дар хоб буданд.
3. Аз сўйи қишлоқ ... овози ҳайвонот: ... бузу гўсфанду гову хару асп шунида шуд (Ҷ.И).

◆ **Машқи 160.** Чумлаҳои зеринро бодикқат аз назар гузаронед ва баъд аз он воҳидҳои хулосакунанда, аъзоҳои чидаро номбар кунед.

1. Шудгори тирамоҳӣ, аз решаю алафҳои бегона тоза кардани пахтазорҳо, ба саҳро пошидани поруи маҳаллию нуриҳои маъданӣ, яхобмонӣ ва обёриҳои пеш аз кишт, сихмолакунӣ — умуман, тамоми корҳои саҳроӣ як рӯз ҳам суст нашуда давом кардаанд.
2. Машқҳои ҳарбӣ: шамшербозӣ, милтиқпаронӣ, аспдавонино нафақат бачаҳо, ҳатто калонсолони қишлоқ ҳам тамошо мекарданд.
3. Овози торафт баланд шуда истодаи карнаю сурнай тамоми шаҳрро фаро мегирифт. Зану мард, пиру ҷавонони бешумор — ҳама саросема ба тарафи кўчаи марказии шаҳр мешитобиданд.

◆ **Машқи 161.** Чумлаи чидаъзоро навишта гиред. Ба зери калимаҳои хулосакунанда хат кашед.

Ман худ ба худ фикр мекардам, ки агар сабаби ин ном бесаводии мардум бошад, пас беҳтар мешуд, ки ба тамоми қаламрав Ғофилобод ном медоданд, чунки дар он аз ҳар ҳазор кас як кас базӯр босавод ё дурусттараш кўрсавод буд.

Ба қатори фазилатҳои амирободҳо, файзободҳо, нурободҳо ва «ободҳои» дигари замони кўҳна ба ҷуз бесаводӣ боз бисёр фалокатноктарин маразҳои оммавӣ: вабо, чоғарии (ғурии) гулӯҳо ва амсоли инҳо ҳам медавромаданд.

🔔 **Машқи 162.** Аз асарҳои хондагиатон панҷто мисол интихоб кунед, ки дар он калима, ибораҳои хулосакунанда ва ҳам аъзоҳои чида ҷо дошта бошад.

Аломатҳои китобат дар калима ва ибораҳои хулосакунанда

* **Калимаҳои хулосакунанда аз аъзоҳои чида пеш омада бошанд, пас аз он ду нуқта, агар пас аз аъзоҳои чида омада бошанд, пеш аз он аломати тире гузошта мешавад.**

Мисолҳо: 1. Дар кўҳсор ҳайвоноти ваҳшӣ: гург, рўбоҳ, хирс ва бабрҳо мешаванд. 2. Мардон, занон, бачаҳо — ҳама дар киштзор буданд. **Эзоҳ:** Баъд аз аъзоҳои чидаи ҷумла ва пеш аз калимаҳои хулосакунанда калимаҳои низ истифода мешаванд, ки маънои ҷамъбасти, маҳдудӣ доранд: хулоса, хулласи калом, ҷамъ, умуман ва ғайра. Пеш аз ин гуна калимаҳо тире ва пас аз аъзоҳои чида вергул гузошта мешавад.

Мисол: Онҳо дар доираи дидбонии худ на танҳо одамнро, ҳатто шапалакҳои шабпори дар ҳаво парвозкунандаро, моҳиҳои дар об гардандаро, қирмҳои дар мағзи хок ҳаракаткунандаро — хулоса, ҳар ҷой ва ҳар чизи ҷунбандаро бо пухтагӣ ва ҳушёрӣ аз назар мегузaronиданд (С.А.).

Баъд аз калимаҳои хулосакунандаву пеш аз аъзоҳои чидаи ҷумла калимаҳои масалан, ҷунончи ва ғайра истифода мешаванд. Пеш аз аъзоҳои чида ду нуқта гузошта мешавад.

Мисол: Барои сафар баъзе чизҳо, масалан: ҳамроҳи мувофиқ, китоби хуб, қутбнамо зарур аст.

! Машқи 163. Ҷумлаҳои хонед, воҳидҳои хулосакунандаро муайян кунед ва ба зераш хат кашед. Гӯед, ки пеш ва пас аз онҳо чӣ гуна аломат гузошта мешавад.

1. Қади навраста, рӯйи ҳуҷаста, зулфи шикаста, аб-рӯйи пайваста — ҳама ба якдигар шинам, ҳама ба якдигар зебанда афтада буданд (С.А.). 2. Осиёбони солхӯрда ... бегоҳӣ хӯрчини Восеъро бо хонааш бурда, дар он ду — се рӯза тўшаи роҳ: чаппотӣ, гўштӣ, пистаю чормағз андохта овард (С.У.). 3. Ҳамааш: хурду калон, пиру ҷавон аз қорбарии ӯ садҳо бор розӣ ҳастанд (Ф.Н.).

◆ **Машқи 164.** Бо калима ва ибораҳои хулоса, хуллас, хуласи калом, чамъ, аз он ҷумла, умуман ҷумлаҳои чидааъзо тартиб диҳед.

! **Машқи 165.** Баъд аз воҳидҳои хулосакунанда, инчунин дар байни аъзоҳои чида аломатҳои мувофиқ гузоред. Ҷумлаҳоро ба дафтартаратон нависед.

1. Ман аз гулзор **гулҳои рангоранг сафед сурх зард** чидам. 2. **Шоиру нависандагон Мўмин Қаноат Муҳиддин Хоҷаев Юсуфҷон Ақобиров Бозор Собир ...** дар бораи нақшаҳои эҷодии худ ба рафиқони ҳамқаламашон ахбор доданд. 3. Ин навъ ҷонварҳо **ба ҳама чиз ба либос ба рӯй ба мӯй** мечаспанд.

◆ **Машқи 166.** Ҷумлаҳои чидааъзои дар таркиб мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда ва ҳоли чида доштара интиҳоб карда аз рӯи намуна онҳоро таҳлил кунед.

Тартиби таҳлил

1. Ба воситаи савол муайян кардани сараъзо ва аъзои пайрави чида.

2. Муайян кардани воситаи алоқаи наҳвии аъзоҳои чида.

3. Ёдрас кардани бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтани аъзоҳои чида.

4. Бо аломати шартӣ нишон додани тарзи ташкил (структура)-и ҷумлаи чидааъзо.

Мисол: Ў қиссаҳои Рустам, Исфандиёр, Сиёвуш ва Абӯмуслимро аз ёд медонист (С.А.).

Намунаи таҳлил:

1. Ибораи «**қиссаҳои Рустам, Исфандиёр, Сиёвуш, Абӯмуслимро**» ба саволи чиро? ҷавоб мешавад, ки он пуркунандаи чида мебошад.

2. Пуркунандаи чида бо оҳанг ва инчунин бо пайвандаки пайвасткунандаи **ва** бо ҳам алоқаманд гаштааст.

3. Пуркунандаи чида бо исм ифода ёфтааст.

4. **Чӣ кор мекард?** – медонист (xabар), **кӣ?** – ў (мубтадо), **чиро?** – қиссаҳои Рустам, Исфандиёр, Сиёвуш, Абӯмуслимро (пуркунанда), **чӣ тарз?** – аз ёд (ҳол).

Мисоли дигар: Осмон кабуд ва соф буд (Р.Ҷ.).

Намунаи таҳлил:

1. «**Кабуд, соф буд**» ба саволи **чӣ хел буд?** ҷавоб мешавад, ки он хабари чида мебошад.

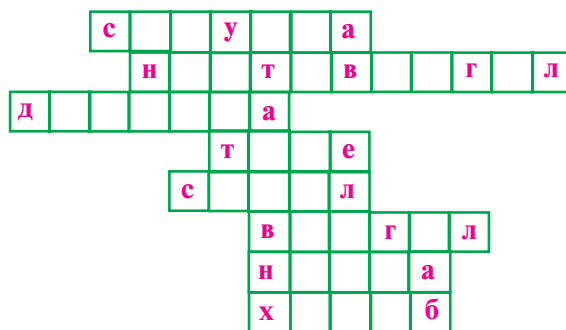
2. Хабари ду юм «соф буд» ба хабари якум «кабуд буд» ба воситаи пайвандаки пайваस्तкунандаи **ва** алоқаманд гардида чида шудааст. Феъли ёвари «буд» дар охир омадааст, ки он ба ҳар ду хабари чида тааллуқ дорад.

3. Хабари чида бо **сифат** ифода ёфтааст.

4. **Чӣ** хел буд? — кабуд ва соф (хабар), **чӣ** — осмон (мубтадо).

◆ **Машқи 167.** Аз ҳарфҳои **с, е, д, н, у, қ, т, а, с, в, л, т, и, р, х, т, о, б** ҳашто калима тартиб дода мешавад. Агар ин ҳарфҳоро баъд аз ҳарфи аввал дар катакҳо дуруст гузошта тавонед дар кроссворди «**Ҳашт ганҷ**» истилоҳҳои ба аломатҳои китобат алоқадорро мехонед.

«ҲАШТ ГАНҶ»

🔔 **Машқи 168.** Дар мавзӯи «**Ман бо ватани соҳибистиқлолам — Ўзбекистон мефаҳрам**» иншо нависед. Дар матни иншо бештар калима ва ибораҳои хулосакунанда, инчунин аъзоҳои чидаи ҷумларо кор фармод.

Такрори ҷумлаҳои чидааъзо

? Савол ва супоришҳо

1. Чӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои чидааъзо меноманд?
2. Ҷумлаҳои чидааъзо ба кадом савол ҷавоб мешаванд?
3. Аъзоҳои чида бо кадом пайвандакҳо бо ҳам алоқаманд мешаванд?
4. Дар байни аъзоҳои чида ғайр аз пайвандакҳо кадом аломатҳои китобат истифода мешаванд?
5. Дар ҷумлаи чидааъзо ғайр аз як аъзои ҷумла боз дигар аъзои ҷумла низ чида шуда метавонад ё не?
6. Алоқаи аъзоҳои чида аз алоқаи ҷузъҳои ибора чӣ фарқ дорад?

7. Дар байни аъзоҳои чида чӣ хел аломат мондан мумкин аст?
8. Истифодаи пешоянду пасоянд ва феъли ёридиҳандаву бандаки ха-бариро дар ҷумлаҳои чидааъзо эзоҳ диҳед.
9. Чӣ гуна калима ва ибораҳоро хулосакунанда меноманд?
10. Дар байни калимаҳои хулосакунанда ва аъзоҳои чида чӣ хел ало-матҳо мондан лозим аст?
11. Панҷто ҷумлаи чидааъзо нависед ва онҳоро ба ғайричида таб-дил диҳед.

Тест

1. Ҷумлаи чидааъзоро муайян кунед.
 - а) Марди деҳқон донаи гандумро тонна шавад гуфта ба замин мепошид.
 - б) Дасти одамизод – гул.
 - в) Қадри зарро заргар медонад.
 - г) Фарзандони соҳибистиқлоли Ватанам – Ўзбекистон дар мак-таб ва донишкадаю донишгоҳҳо таҳсил мегиранд.
2. Дар ҷумлаи чидааъзои «Дар он ҷо баззоғҳо, чойфуруйшҳо ва шоҳи-фуруйшҳо дӯкандорӣ мекарданд» кадом аъзои ҷумла чида шуда омадааст?
 - а) мубтадо
 - б) хабар
 - в) пуркунанда
 - г) ҳол
3. Аъзоҳои чидаи дохили ҷумла чӣ гуна калимаҳо ба шумор мера-ванд?
 - а) баробарҳуқуқ
 - б) нобаробарҳуқуқ
 - в) тобеъ
 - г) сохта, содда, тобеъ
4. Воситаи алоқаи наҳви ҷумлаҳои чидааъзоро муайян кунед:
 - а) бандакҳо, тире, нуқта вергул
 - б) пешванду пасванд
 - в) аломати савол, хитоб, нуқта
 - г) пайвандакҳои пайваст ва оҳанг
5. Дар байни аъзоҳои чидаи ҷумлаи «Ў қасдан ё ин ки саҳван он корро вайрон карда мефиристонанд» кадом пайвандак ҳамчун во-ситаи алоқаи наҳви омадааст?
 - а) пайиҳам
 - б) хилофӣ
 - в) тобеъ
 - г) ҷудой
6. Пеш аз аъзоҳои чида ва баъд аз калимаҳои хулосакунанда чӣ гуна аломат гузошта мешавад?

- а) дунуқта
- б) тире
- в) вергул
- г) нуқта

7. *Агар калима ва ё ин ки ибораи хулосакунанда баъд аз аъзоҳои чида омада бошад, чӣ гуна аломат гузошта мешавад?*

- а) тире
- б) хитоб
- в) нуқтавергул
- г) сенуқта

8. *Таърифро хонед ва ба чӣ мансуб буданаширо муайян кунед: «Дар чумлаи чидааъзо пеш ва ё баъд аз аъзоҳои чида калима ё ибораро оварда мешавад, ки вазифаи вай аъзоҳои чидаро ба тарзи хулоса ва умумӣ нишон додан аст».*

- а) калима ва ибораҳои туфайли
- б) аъзоҳои чида
- в) калима ва ибораҳои хулосакунанда
- г) аъзоҳои истисноӣ ва иловагӣ

9. *Калимаи хулосакунандаи чумлаи чидааъзои «Дар як сӯ харбуза ва тарбуз мисли кӯзаҳои асал, дар як сӯ ангурҳои рангоранг: ҳусайнӣ, шибирғонӣ, тоифӣ, чавз ва ғайра чун хӯшаҳои лаълу ёқуту марвориди обдор дошт»-ро муайян кунед:*

- а) ангурҳои рангоранг
- б) рангоранг
- в) ҳусайнӣ, шибирғонӣ, тоифӣ, чавз
- г) лаълу ёқуту марворид

10. *Дар чумлаи «Аз сӯйи қишлоқ овози ҳайвонот: бузу гӯсфандону гову хару асп шунда мешуд» воҳиди хулосакунанда ва аъзои чида бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтааст?*

- а) бо зарф
- б) бо сифат
- в) бо феъл
- г) бо исм

Маълумоти умумӣ дар бораи аъзоҳои истисноии ҷумла

✱ **Калима ва ибораҳое, ки ҳамчун илова истеъмол гардида, маънои умумии ҷумла ва ё ягон аъзои онро возеҳу аниқ мекунад, аъзоҳои истисноӣ ном доранд.**

Аъзоҳои истисноӣ дар навишт аз дигар аъзоҳои ҷумла бо вергул ва тире ҷудо карда мешаванд.

Аъзоҳои истисноӣ дар ҷумла барои шарҳу эзоҳ ва мушаххас (конкрет) намудани аъзоҳои ҷумла истифода мешаванд.

Мисол: 1. Вай — **Шодӣ** пеш аз ҳама бояд ба қонё кунонидани деҳқон кӯшиш кунад (*Ҷ.И.*).

2. Ҳайвонҳо аз шимол ба ҷануб, **ба тарафи лаби дарёи Аму**, нигоҳ карда медавиданд (*С.А.*).

Дар мисоли якум калимаи **вай** мубтадои ҷумла буда, калимаи **Шодӣ** барои шарҳу эзоҳи ҳамин мубтадо (вай) оварда шудааст, ки аъзои истисноии ҷумла ба шумор меравад. Дар мисоли дуюм ибораи «**ба тарафи лаби дарёи Аму**» аъзои истисноии ҷумла аст, ки он калимаи **ҷануб** -ро шарҳ додааст.

Ба вазифаи аъзои истисноӣ на фақат калимаю ибораҳо, балки ҷумлаҳои яклухт ҳам омада метавонанд: Ман ба газетаи «Овози тоҷик» аз аввал (**ин газета чанд сол боз нашр мешавад**) обундам.

Аъзоҳои истисноӣ мисли сараъзо ва аъзоҳои пайравии ҷумла ба як оҳанг талаффуз нашуда, оҳанги махсус доранд. Барои гӯшхарош нашуданашон гӯянда онҳоро нисбат ба рафти оҳанги умумии ҷумла пасттар ва бо фосилаи муайян талаффуз мекунад.

Аъзои истисноии ҷумла ду хел мешаванд:

1. Баёнияти истисноӣ.
2. Аъзоҳои истисноии эзоҳӣ.

! Машқи 169. Чумлаҳоро хонед, аъзои истисноии ишора кардашударо ба дафтаратон нависед. Гӯед, ки онҳо аз аъзоҳои муқаррарии ҷумла чӣ фарқ доранд?

1. Лутфия — **меҳрубони ман** дар равшании лампа дарз дӯхта менишаст (*Ҷ.И.*). 2. Чакраҳои калон-калони борон ба болои бом ва тирезаҳо нақоразанӣ мекунанд (*Р.Ҷ.*). 3. Хаёли вай, танҳо ба як ҷо — ба **Дараи Ниҳон**, ба Гулнор банд буд (*С.А.*). 4. Хонаи хола гӯё ҳусни дигаре гирифт (*П.Т.*). 5. Ман фарзандони деҳро тарбият хоҳам кард, духтаронро аз банди нодонӣ ва занҷири ҷаҳолат наҷот хоҳам дод (**инро мегуфту аз шодӣ аз чашмонаш ашк мерехт**) (*П.С.*). 6. Чашмони дурахшонаш дар зери абрӯвони сиёҳ монанди ситораи рӯз чаҳми бинандаро мебурд (*С.А.*).

◆ Машқи 170. Чумлаҳои ба таври муқоиса навишташударо бодикқат хонед ва гӯед, ки аъзоҳои иловашуда чӣ зарурат ва вазифа доранд. Дар мавзӯи «**Ҳар рӯзатон наврӯз бод**» матне тартиб диҳед.

1. Мо аз хона баромада ба ҳавлии бобоям рафтем.

Мо — **падар ва писар** аз хона баромада ба ҳавлии бобоям рафтем (*С.А.*).

2. Пирамарди ваҳмдида ҳар рӯзу ҳар соат нигарон будани худро изҳор мекард.

Пирамарди ваҳмдида — **падари духтар** ҳар рӯзу ҳар соат нигарон будани худро изҳор мекард (*Ҳ.К.*).

3. Онҳо ҳам ба назди мо омаданду ба хӯрокхӯрӣ нишастанд. Онҳо ҳам ба назди мо — **ба айвони равони ҷойхона** омаданду ба хӯрокхӯрӣ нишастанд (*П.Т.*).

4. Аз ҳавлии мо чанд хона онсӯтар дӯсти деринаи падарам истиқомат мекард.

Аз ҳавлии мо чанд хона онсӯтар, **дар паҳлуи дӯкони собиқаи Усто Додобой**, дӯсти деринаи падарам — **Қаҳҳор амаки шикорчӣ** истиқомат мекард (*С.У.*).

? 1. *Аъзоҳои истисноии ҷумла чист?*

2. *Аъзоҳои истисноӣ бо гузоштани кадом аломатҳо навишта мешаванд?*

3. *Аъзоҳои истисноӣ дар ифодаи матлаб бо чӣ мақсад интиҳоб карда мешаванд?*

4. *Навъи аъзоҳои истисноии ҷумларо номбар кунед.*

5. *Аъзоҳои истисноии ҷумла ғайр аз калима ва ибора боз бо кадом воҳиди забон омада метавонанд?*

🔔 **Машқи 171.** Аз асарҳои хондагиатон ба аъзоҳои истисноии ҷумла мисолҳо интиҳоб кунед, ки онҳо дар шакли калима, ибора ва ҷумла омада бошанд.

Баёнияи истисноӣ

✳ **Баёнияҳои истисноӣ** барои возеҳу аниқ қардан ва чун муайянкунанда шарҳу эзоҳ додани ягон аъзои ҷумла хизмат мекунанд. Баёнияҳои истисноӣ мазмунан бо муайяншавандаи худ муродиф мебошанд ва якдигарро иваз карда метавонанд:

1. Ё ба устоди худ — **Абдурахмони Ҷомӣ** мурочиат карда, аз вай илтимос намуд (С.А.). 2. Ёро — **Фирӯзаро** тамом бекас монондан намехоҳад (Ҷ.И.). 3. Ошноям — **Ҷӯра Холдоров** гапҳоиро тамом накарда гиря карда фиристод (Ҳ.К.).

Дар навишт баёнияҳои истисноӣ ба воситаи тире ё вергул ҷудо карда мешаванд.

! **Машқи 172.** Ҷумлаҳоро хонед, аломатҳои истро гузоред, баёнияҳои истисноиро эзоҳ диҳед.

1. Ҳомидхоҷа хоҳарзодаи шавҳараш бемордорӣ мекард (С.А.). 2. Яке аз аввалин рӯзномаҳои марказии тоҷикӣ «Бедории тоҷик» дар ҳамин матбааи ҷумҳурии навташқил-ёфта ҷоп мешуд (А.Д.). 3. Кампир Одинамоҳ имшаб дар кучо будани худро надонист (Ҳ.К.). 4. Модари Али кампири қадпаст ва мичморуқ аз шунидани суханҳои Шодӣ хомӯш монду ба фикр фуру рафт (Ҷ.И.).

♦ **Машқи 173.** Байтҳоро нависед, баёнияҳои истисноиро ёфта, вазифа ва аломатҳои исти онро гуфта диҳед.

Эй Днепро, модари поки Тарас,
Назди ту имрӯз меҳмон омадам.
Аз лаби дарёи Панҷи беқарор —
Аз Бадахшон, аз Бадахшон омадам.

М. Қаноат

3- он пеш, ки овардам сипоҳе —
Чун даври замона кинахоҳе.

А. Ҷомӣ

Ба кӯи гадоён — дараш хона буд,
Зараш ҳамчу гандум ба паймона буд.
С. Шерозӣ

Гирифтанд аз эшон фаровон асир —
Зану кӯдаки хурду барнову пир.
А. Фирдавсӣ

Эй дурри шарар зи баҳри кавнайн,
Фарзанди азиз — қудратулайн
Бишнава сухани маро, ки панд аст,
Панди падар аст, судманд аст.
Б. Ҳилолӣ

Осоиши ду гетӣ тафсири ин ду ҳарф аст:
Бо дӯстон — мурувват, бо душманон мадоро.
Ҳ. Шерозӣ

- ?** 1. Чӣ гуна баёнияро баёнияи истисноӣ меноманд?
2. Баёнияи истисноӣ бо муайяншавандаи худ чӣ гуна хусусият зоҳир менамояд?
3. Баёнияҳои истисноӣ бо гузоштани кадом аломатҳо навишта мешаванд?
4. Баёнияи истисноӣ бо кадом аъзоҳои ҷумла ифода меёбад?

🔔 Машқи 174. Ба баёнияи истисноӣ ҳафтто мисол нависед. Хусусияти хоссаи баёнияҳои истисноиро бо муайяншавандаҳои шарҳ диҳед.

Аъзоҳои истисноии эзоҳӣ

✳ Калима, ибора ва ҷумлаҳои истисноии эзоҳӣ маънои ягон аъзо ё мазмуни умумии ҷумлаи асосиро аниқу мушаххас намуда, гоҳо ба таври илова шарҳ медиҳанд.

Чунончи: 1. Чоштгоҳ ба мо як лаб нони қоқ (**зиёдатии сари дастархон ва ҳар хел нонпораҳои раванолуд ва кӯҳнаро**)-ро доданд (*Ҷ.И.*). 2. Дар ҳамин вақт ин одам (**мачрӯхро нишон дода**) аз фарёди ман бедор шуда, чӣ гап гӯён ба пеш давид (*С.А.*).

Аъзоҳои истисноии эзоҳӣ аз дигар аъзоҳо бо вергул, қавс ҷудо карда мешавад.

Аъзоҳои истисноии эзоҳӣ аз баёнияҳои истисноӣ аз он ҷиҳат ҳам фарқ доранд, ки бо эзоҳшавандаи

худ муродиф ба шумор намеравад. Ин ҳодисаро дар мисоли «Модарам ба духтарчааш ҳар рӯз ширбиринҷ, угро ва кабоб (**аз гӯшти гӯсфанд**) пухта меод» бевосита мушоҳида мекунем.

Аъзоҳои истисноии ҷумла гоҳо бо калимаҳои эзоҳии **яъне, махсусан, мисли, монанди, алалхусус, аз ҷумла** ва ғайра ҳамроҳ меоянд:

1. Шаҳрҳои ҷумҳурии мо, **алалхусус, Самарқанду Бухоро**, хеле зебост. 2. Дар синфи мо шаш нафар хонанда, **аз ҷумла, Гулнор**, бо баҳои панҷ меҳонад.

! Машқи 175. Хонед, баёнияти истисноӣ ва аъзои истисноии эзоҳиро нишон диҳед, муайян кунед, ки онҳо ба шарҳу эзоҳи кадом аъзоҳои ҷумла омадаанд.

1. Ман дар он вақт фаҳмидам, ки Ҳайрат чаро шоирӣ ва шеърӣ худро аз одамон, хусусан, аз шоирон ва шеършиносони он замон пинҳон медоштааст (С.А.). 2. Амакам, ақои шумо, маро бераҳмона мезад (Ҳ.К.). 3. Дар қишлоқи Сомғар, дар хонаи Мисрибону – модари Исмоил Ҳамзаалиев нишастаем (Р.Ҷ.). 4. Даруни дарвоза – роҳрав ва рӯйи ҳавлии хиштфарши он низ бо фонусҳо ва лампаҳо равшан буд (Ҷ.И.).

! Машқи 176. Ҷумлаҳоро нависед, аъзоҳои истисноиро бо аломатҳои ист ҷудо кунед.

1. Дар рӯйи суфа дар болои кӯрпача мизбони мо соҳиби ҳавлӣ устои косагар чорзону зада менишаст (С.А.). 2. Бегоҳии рӯзи истироҳат тамоми аъзоёни оила хурду калон дар гирди стол ҷамъ омада таом меҳӯрданд (А.Д.). 3. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик дар он ҷо корнамой кард (С.А.).

♦ Машқи 177. Бо калимаҳои эзоҳии **яъне, махсусан, хусусан, монанди, аз ҷумла, алалхусус** мисол нависед.

Намуна: Шунавандагон, хусусан ҷавонон, бо шунидани ин ҷавоб табассуми истеҳзоомез карда мемонданд.

♦ Машқи 178. Оид ба аъзоҳои истисноии эзоҳи панҷто мисол нависед ва ба зершон хат кашед. Гӯед, ки аъзоҳои истисноии эзоҳиро бо гузостани кадом аломатҳо навистед.

- ?** 1. *Аъзоҳои истисноии эзоҳӣ чӣ гуна хусусият доранд?*
 2. *Аъзоҳои истисноии эзоҳӣ аз кадом ҷиҳат аз баёнияҳои истисноӣ фарқ мекунанд?*
 3. *Аъзоҳои истисноии эзоҳӣ одатан бо гузоштани кадом аломатҳо навишта мешаванд?*
 4. *Аъзоҳои истисноии ҷумла баъзан бо кадом калимаҳои эзоҳӣ меоянд?*

🔔 Машқи 179. Агар бо ҳаракати акрабаки соат бистро истилоҳҳои ба наҳв тааллуқдорро дар даруни катакчаҳои хурду калон нависед, шумо соҳиби калидҷаи қулфкушо мешавед. Бо он калид қулфро кушода дар саҳифаҳои китоб истилоҳҳои асосии наҳвиरो мехонед.

КРОССВОРДИ «КАЛИДҶАИ ҚУЛФКУШО»

📖 Тест

1. *Кадоми аз ҷавобҳо барои равшану возеҳ намудани аъзоҳои муқаррарии ҷумла хизмат мекунанд?*
- а) воҳидҳои туфайлӣ
 б) ҷумлаҳои чидааъзо
 в) аъзоҳои истисноии ҷумла
 г) аломати тире
2. *Аъзоҳои истисноии ҷумла аз аъзоҳои ҳақиқии ҷумла бо чӣ гуна аломатҳои китобат ҷудо карда мешаванд?*
- а) бо тире ва вергул
 б) бо нуқта ва хитоб
 в) бо савол ва вергул
 г) бо нуқтавергул
3. *Агар аъзои истисноии ҷумла аъзои муқаррариро аз ягон ҷиҳат шарҳу эзоҳ дода, равшан гардонад, оид ба он ягон ахбори иловагӣ диҳад, ё ин ки ҳамон аъзоро амиқ намояд, аз ду тараф бо чӣ гуна аломат ҷудо карда мешавад?*
- а) бо нуқта
 б) бо вергул
 в) бо савол
 г) бо хитоб

Навиштани мақолаи публитсисти

! Машқи 180. *Супориши 1.* Аз рӯзномаи «**Овози тоҷик**» мақолаи публитсисти интихоб кунед.

Супориши 2. Калима ва ибораҳои дар ҳаёти сиёси-иҷтимоӣ, иқтисодӣ тааллуқдошта ва истилоҳҳои услуби публитсисти ро муйян карда, ба дафтарадон нависед.

◆ Машқи 181. *Супориши 1.* Дар ҳаҷми 130 калима мақолаи публитсисти нависед ва ба он сарлавҳа гузоред.

Супориши 2. Дар матни мақола калима ва ибораҳои сиёси-иҷтимоӣ ва иқтисоди ро кор фармоед ва ба зерашон хат кашед.

Супориши 3. Дониши омӯхтаатон ро ба хотир оварда оид ба услуби публитсисти маълумот диҳед. Гӯед, ки услуби публитсисти аз дигар услубҳои забон аз кадом ҷиҳат фарқ мекунад.

Муайянкунандаи истисноӣ

*** Муайянкунандаи истисноӣ ду хел мешавад:**

1. Муайянкунандаи истисноии бо исми ифодашаванда: Дар он тарафи ҷӯй киштҳои сабзавотӣ (**сабзӣ, пиёз, карам**) ва полезӣ (**харбуза, тарбуз, зомуча, каду**) паҳн шуда рафт (*С.А.*).

2. Муайянкунандаи истисноии бо сифати ифодашаванда: Мошинсаворони мо ба бинои калони бошукӯҳе вохӯрданд, **хиштин** ва **сафед** (*С.У.*).

! Машқи 182. Ҷумлаҳои дар таркиби муайянкунандаи истисноӣ доштара муайян кунед ва ба дафтарадон нависед.

1. Мо падар ва писар аз хона баромада ба ҳавлии бобоям рафтем. 2. Дар рӯи суфа дар болои кӯрпача мизбони мо – соҳиби ҳавли, устои косагар чорзону зада менишаст. 3. Ба назди онҳо як ҷавон омада нишаст, хушсару либос. 4. Вай зане буд миёнақад, чашму абрӯсиёҳ. 5. Сандалии меҳмонхона бо оташи ҳезуми зардолу сахт гарм шуда буд.

◆ Машқи 183. Ҷумлаҳоро хонед, ба зери муайянкунандаҳои истисноӣ ва муқаррари хат кашед. Фарқиати ва умумияти муайянкунандаи истисноӣ ва муқаррари фаҳмонед.

1. Чақраҳои калон-калони борон ба болои бом ва тирезаҳо нақоразанӣ мекунанд (*Ҷ.И.*). 2. Ана ҳамин хел

одам аст, ў бепарво, гапнодаро, тарбиянодида. 3. Ў як одами миёнақади сергўшт ва гарданкўтоҳ (С.А.). 4. Дар пеши чашми ў ситораи нуқрагини панҷгўша чило медод (Ф.Н.). 5. Кўҳҳои сарбаландаш, оби софу ширинаш, насими дилписандаш, гулҳои нозанинаш, ба кас илҳом мебахшанд (Ҳ.К.).

- ?** 1. Муайянкунандаи истисноӣ чанд хел мешавад?
2. Муайянкунандаи истисноӣ асосан бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода меёбад?
3. Муайянкунандаи истисноӣ аз муайянкунандаи муқаррарӣ чӣ гуна фарқ мекунад?

! **Машқи 184.** Шашто ҷумлаи муайянкунандаи истисноӣ бо исм ва сифат ифодаёфта тартиб диҳед. Воситаи алоқа ва тобиши маънашро гӯед.

Пуркунандаи истисноӣ

! **Машқи 185.** Пуркунандаҳои истисноӣ ва муқаррариро номбар кунед ва ба зерашон хат кашед. Ҷумлаҳои дар таркиб пуркунандаи истисноӣ доштаро ба дафтаратон кўчонед.

1. Саҳи хайр кунад, хасисро дарди сар мегирад. 2. Ин сўҳбати гарму ҷўшон риштаҳои робитаи онҳоро ба ҳамдигар абадӣ кард (Р.Ҷ.). 3. Ман дар он вақт фаҳмидам, ки Ҳайрат чаро шоирӣ ва шеърӣ худро аз одамон, хусусан аз шоирон ва шеършиносони он замон пинҳон медоштааст (С.А.). 4. Аз хўрданиҳо нон ва мавиз, қандалот ва печаб ба навбат дастархонро зинат медод (Ф.Н.). 5. Мақсудҷон кулўҳҳои танбусӣ (тамузӣ), яъне кулўҳҳои офтоби тобистонхўрдаи хуб хушкидаро оварда, ба даруни ёмҷо рехт ... (С.А.).

! **Машқи 186.** Сохту таркиби пуркунандаҳои истисноӣ ва муқаррарии ишора кардашударо муайян кунед.

1. Яҳёхоҷа бо либоси муллоёнаи оддӣ, бо ҷомаи зеҳбори майданақш ва бо саллаи сафеди хурд мегашт (С.А.). 2. Вай дарҳол ба изҳори дарди кўҳнаи худ — дарди тарбод сар кард (Ҷ.И.). 3. Насими бўйи муаттари гулҳои зебо-манзараи дарахтони каччабодом, зардолу ва шафтолу ба машом меовард (Р.Ҷ.). 4. Дастӣ ўро зи банд канду биронд (М.Р.). 5. Ин латифаро ба онҳо, ба муштоқони

афсона ҳикоя кардам. 6. Он ҳезумкаш ҳанӯз **сухани худро** тамом накарда буд, ки бо даҳшати аз одат берун ҳаво гулдуррос зад (С.А.).

- ?** 1. *Фарқият ва умумияти пуркунандаҳои истисноӣ аз муқаррарӣ дар чист?*
2. *Пуркунандаҳои истисноӣ аз чиҳати сохту таркиб чӣ гуна мешавад?*
3. *Пуркунандаи истисноӣ бештар бо кадом навъи ибораҳо меояд?*

! **Машқи 187.** Аз асари бадеӣ шашто ҷумла нависед, ки дар таркиб пуркунандаи истисноӣ дошта бошад.

Ҳоли истисноӣ

! **Машқи 188.** Ҳоли истисноиро ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед.

1. Ман ўро ду сол пеш аз мулоқот дар деҳаи Регзор, дар шиннипазхона дида будам. 2. Ҳар рӯз, баъд аз фориғи дарсаш ба хонаи ман омада ошамро мепазад (С.А.). 3. Воҳид, рангаш канда, ҷаста аз ҷой хест. 4. Дар як рӯз, камаш кори бист ҷуфт барзаговро ба сомон мерасонед. 5. Падарам, ба шартӣ баргашта омадани мо, розигии худро изҳор кардааст (С.Т.).

♦ **Машқи 189.** Ҷумлаҳои дар таркиб ҳоли истисноӣ дошта тартиб диҳед, ки он тобиши маъноии **замонӣ, маконӣ, сабабӣ** ва **мақсади**ро ифода кунанд.

! **Машқи 190.** Ҷумлаҳоро нависед ва ба зерӣ ҳоли истисноӣ хат кашед.

1. Мо дар он боғ пагоҳонӣ ба бегоҳонӣ дар сарҳавз нишаста, шабона рӯйи суфаи меҳмонхона -пеши гулзор меҳобидем (С.А.). 2. Бинобар ин ҳозир, соати яки рӯз омадам (С.Т.). 3. Фармоед, балвогаронро оҳистакак, бе шўру ғавғо, дастгир кунанд (С.У.). 4. Ман барнамегардам, ўро надида (С.). 5. Мошин оҳиста-оҳиста, гўё хазид ба фарқи Шерон мебаромад (С.Т.).

- ?** 1. *Чӣ гуна навъҳои ҳоли истисноиро медонед?*
2. *Фарқият ва умумияти ҳоли истисноӣ аз муқаррарӣ дар чист?*
3. *Ҳоли истисноӣ чӣ гуна маъноро ифода мекунад?*

! **Машқи 191.** Бо ҳоли истисноии ифодакунандаи маънии замон, макон, сабаб, мақсад, шарт, хилоф ҷумла тартиб диҳед.

Маълумоти умумӣ дар бораи воҳидҳои тавзеҳӣ

✱ **Калима, таркиб ва ибораҳои, ки барои шарҳу баёни мазмуни калима, ибора ва мазмуни умумии як қисм ё тамоми ҷумлаи асосӣ хизмат мекунад, воҳидҳои тавзеҳӣ ном доранд.** Ин тарзи тавзеҳиди бештар дар луғатҳои тафсири ба назар мерасанду маънии калимаву ибораҳои, ки муродиф надоранд, бо ҷумла тафсир меёбанд. Чунин ҷумлаҳо одатан дар қавс дода мешаванд.

! Машқи 192. Аз матн воҳидҳои тавзеҳиро ҷудо карда, ба дафтартон нависед. Онҳоро шарҳ диҳед.

Онҳо куштани имом Ҳусайн (писари Алӣ ва набераи пайғамбари ислом)-ро ба Убайдуллоҳ супурда буданд. Убайдуллоҳ ўро дар дашти Карбало ба як тарзи фаҷеъ бо ҳамаи занон, хоҳарон ва кӯдаконаш ба қатл расонд. Ривояте ҳаст, ки ў дар вақти аморати Хуросонро ба Саид бинни Усмон супурдан дар Нишопур ин амири нави ҳанўз ба илми ҷангу сулҳ ва ба «ратқу умури мамлакат» (идора кардани корҳои мамлакат) «ноомил»-ро бо «таҷриба»-и худаш ошно намуд, ба вай маслиҳатҳо дода буд, гуфта буд, ки пайрави ман бош ва ба ман тақлид бикун... (аз «Ривояти суғдӣ»-и Сотим Улуғзода).

! Машқи 193. Дар мисолҳои овардашуда қавси воҳидҳои тавзеҳӣ партофта шудаанд. Ҷумлаҳоро бо диққат хонед ва қавсҳоро ба ҷояш гузоред.

1. Ба эҳтимоли қавӣ дар он ҷо дар ҷойи «Шоҳи Зинда»-и имрӯза ҳанўз пеш аз ислом мазоре воқеъ ва он мазор зиёратгоҳи халқи маҳаллӣ будаасту сониян парастии он ба валии ислом яъне Қуссам интиқол ёфтааст (С.У.). 2. Ин додари Қурбонниёзро нишон дода ва суханашро аз «шумо-шумо» ба «ту-ту» гардонда коркуни бисёр гузарост (С.А.). 3. Як таноб чоряк гектар заминро

ғўза ва як танобро ҷувории сафед корид (С.А.). 4. Аз дилтангӣ дарпардаи тирезаи коғазин ба тарафи кўча кушодашавандаи ҳуҷраро во кардам (С.А.). 5. Амир дар миёни қувваи асосии лашкараш ва талоя дастаи пешгард гоҳ зинсавору гоҳе дар тахти равон нишаста меомад (С.У.).

◆ **Машқи 194.** Ҷумлаҳои додашударо бо диққат хонед ва воҳидҳои тавзеҳиро эҷодкорона иваз кунед.

1. ...ӯ сабақҳои маро ба ман ёд меод ва ба ман зочаҳо (бозичаҳо)-и хушрӯй сохта меод (С.А.). 2. Лекин хоҳ камкорҳо, хоҳ «девкорҳо» (халифаи пуркорро «девкор» мегуфтанд) барои кор кардани ин маблағ аз неши Офтоб то ғуруб кор мекарданд (И.). 3. Аммо маро, бинобар писарбача буданам (ҳар чанд хурдсол бошам ҳам), «номаҳрам» гӯён ба ҳавлии дарун роҳ надоданд (С.А.). 4. Маълум шуд, ки дар он ҷо — дар байни саҳни мадрасаи Мири Араб ва Масҷиди Калон чавкӣ (базми умумии подшоҳӣ) барпо шуда будааст (С.А.). 5. Ёдхешетак шитобон рафта дар наздики вай аз асп фуромадани шуд (дар пешгоҳи подшоҳ савора ҳозир шудан мамнӯъ буд), лекин Ихшид ишора кард — иҷозат дод, ки савора ояд (С.У.).

🔔 **Машқи 195.** Панҷто ҷумла тартиб диҳед, ки дар таркибашон воҳидҳои тавзеҳӣ дошта бошанд.

Мавриди корбасти воҳидҳои тавзеҳӣ

! **Машқи 196.** Аз мисолҳои овардашуда воҳидҳои тавзеҳӣ, ки маънои маҷозӣ, кўчида ва киноявӣ ҷумлаи асосиро тафсир додаанд, ҷудо карда нависед.

1. Инженер аз ин суҳанҳо ва аз он шаҳодатномаи расмӣ фаҳмидааст, ки ақли ин ҳам халалдор нест, яъне девона нест (С.А.). 2. Усмонхалифа, ки нӯҳто зан гирифта буд (ва аз инҳо ду зан духтарони пайғамбар буданд), меҳри шавҳариаш аз меҳри падарӣ бар ёздаҳ писару шаш духтараш бештар буд (С.У.). 3. ...аввалан аризаи худро ба амир расонда наметавонист, агар «бахташ тофта» (дурусттараш, бадбахтиаш рӯй дода), аризааш ба амир расад, ба номи он ҳокиме, ки мазлум аз вай шикоят кардааст ...муборакномае мебаромад (С.А.). 4. Имрӯз монед, ки барои

бача (акаам) кулчай гарм пазам, – гўён модарам зорӣ кард (С.А.).

! Машқи 197. Воҳидҳои тавзеҳие, ки ҳамчун тарҷумаи воҳидҳои иқтибосӣ истифода шудаанд, муайян кунед ва ба дафтаратон кўчонед.

1. Ин деҳа дар як фарсаҳии (8 километри) ғарби шимолии қалъаи Ғиждувон дар доираи хоки тумани (ноҳияи) Шофирком, аз ҷумлаи деҳоти Деҳнави Абдуллоҷон, дар доманаи реҒи равоне, ки ба дашти Қизил мепайвандад, воқеъ шудааст (С.А.). 2. Ў ...ба ваъзгўй гузашта ба шарҳи ҳадиси «ал мўъминуна ихвотун» («мўъминон бародарони ҳамдигаранд») даромад (И.). 3. Молик ибнур Райбро бо ҳазору понсад савор барои иқтишоф (мабодо ки бухориён ба муқобили вай сарбоз бароварда бошанд!) пеш фиристонд (С.У.). 4. Ба ҳамин тариқа ман дар андак вақт муфрадот (танҳо-танҳо) навиштани ҳарфҳоро тамом карда, ба мураккабот (пайваста)-нависӣ гузаштам (С.А.). 5. – Акамуллот (Шавҳарашро мегўяд, ки Иброҳимхоҷа ном дошта, чунон ки дар боло қайд шуд, дуохони нобарор буд) ба ман «исми аъзам»-ро ёд додаанд (С.А.).

! Машқи 198. Ба зерӣ воҳидҳои тавзеҳие, ки хусусияти баёниягӣ доранду бар эзоҳи исм омадаанд, хат кашед.

1. Ў мегуфт, ки дар пушти меҳмонхонаи амакбобо (ў падаршўяшро, яъне Абдуллохоҷаи 90-соларо амакбобо мегуфт) деви ҳафтсар ҳаст... (С.А.). 2. Ў қади баланд, бадани лоғар, чеҳраи гандумгун, риши миёнаи на он қадар сафед (бо вучуди ин ки худ 90-сола буд) ва абрўҳои баланди дарозмў дошт (С.А.). 3. Ман барои фиреб додани шумо чор нимча (ду килограмм)-ро се қабза бурронда оварда будам, ки чор танга меистад (С.А.). 4. Дар ин кор Икромхоҷа (писари дуҷуми Усто амак) тадбире кард, ки ман қадре осуда шудам (С.А.). 5. ...як талаба дар пеши домуллои кунҷакӣ ҳар рӯз як дарс аз ягон матн (масалан, Қофия ё Шамсия ва ё ин ки матни ақоид) мехонд (С.А.).

! Машқи 199. Аз асарҳои хондаатон 10- то ҷумлаи тавзеҳӣ ёфта нависед ва онҳоро шарҳ диҳед.

МУХОТАБ. КАЛИМА, ИБОРА ВА жУМЛАҶОИ ТУФАЙЛӢ

Маълумоти умумӣ дар бораи мухотаб

! Машқи 200. жумлаҶои мухотабдоштаро муайян карда ба дафтарадон нависед. Гӯед, ки мухотаб бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтааст.

1. Падарҷон, модараки меҳрубонам, ман шуморо дӯст медорам, аз ҷон азизтар медонам (Ҳ.К.). 2. Латифҷон Махдум, бешубҳа, аз ҷумлаи маорифпарварон ва тараққиҳоҳони замони худ буд (С.А.). 3. – Модар, дарро кушоед, ман омадам (Р.ж.). 4. Духтарам, баррекам, – ғамгин машав, – Ту дар оғӯши Ватан осудай (М.Т.). 5. Афсӯс, сад афсӯс, ки вай дар ин роҳи озодӣ дуртар нарафт, қурбон шуд (ж.И.).

*** Калима ва иборое, ки предмети муроҷиатшударо ифода мекунад, мухотаб ном дорад.**

Мухотаб бо аъзоҳои ҷумла алоқаи грамматикӣ надорад, ба саволе ҳам ҷавоб намешавад, лекин ба мазмуни умумии ҷумла вобаста буда, ба ҷумла ва ё аъзоҳои он алоқаи муайяни мантиқӣ дорад. Бинобар ин дар сурати партофтани мухотаб аксар вақт мантиқи ҷумла зарар дида, иҷрокунандаи амал номаълум менамояд. Он аксар вақт барои ҷалб намудани диққати шунаванда (хонанда) ба оҳанги муроҷиат, хитобу даъват, хоҳишу пурсиш, навозишу ҳурмат хизмат мекунад. Мисол: Биё, ҷони бибияш, ана ин холаҳоят ба ту савғотӣ овардаанд (Р.ж.).

Дар ин ҷумла иборайи **ҷони бибияш** мухотаб мебошад. Он навозишро ифода карда ба ҷумла тобиши маънӣ бахшидааст. Мухотаб бо исм, калимаҳои исмшуда ва ибораҳои исмӣ ифода меёбад:

1. **Модарҷон**, бисёр фикру хаёл карда, худатонро азоб надиҳед. 2. **Канӣ, шерӣ падар**, дам кунҷӣ, ҷӣ қадар зӯр дорӣ, ҳа, баракалло! (Р.ж.).

! Машқи 201. Байтҳоро хонед, мухотабро муайян кунед ва ба кадом маънӣ истифода шудани онҳоро фаҳмонед.

Биёед, эй рафиқон, дарс хонем,
Ба бекорию нодонӣ намонем.

С. Айни

Бародарон, бародарон, бародарон,
ба модари Ватан вафо кунем,
Агар ки сар талаб кунад, ба вай фидо кунем.

А. Лоҳутӣ

Фазлу ҳунарам, Ватан, туй, ту,
Сози зафарам, Ватан, туй, ту.

М. Турсунзода

! Машқи 202. Аз қавс ба ҷойи нуқтаҳои мухотабҳои мувофиқро ёфта гузored ва вазифашонро шарҳ диҳед.

1. Саросема нашав, ... ! 2. ..., ..., бибиат тасаддуқ.
3. — ..., дарро кушоед, ман омадам. 4. — Акнун, , ... ,
биёед, ки дучанд кор кунем. 5. — Бигў, ...! Магар як худи
ту аз як донаи гандум хўшаи сердонаву вазнин расонда
метавонӣ?

(Писари барноям, ҷонам, ҷони падар, бародарон, фарзандонам, Модар, об)

Намуна: Писари барноям, ҷонам, бибиат тасаддуқ.

- ?** 1. *Мухотаб чист?*
2. *Вазифаи мухотаб дар ҷумла аз чӣ иборат аст?*
3. *Мухотаб бо кадом ҳиссаи нутқ ифода мешавад?*
4. *Мухотаб ғайр аз калима боз дар кадом шакл меояд?*

🔔 Машқи 203. Мисолҳое нависед, ки мухотаб дар онҳо бар ифодаи маънии муроҷиат, хитобу даъват, хоҳишу пурсиш, навозишу ҳурмат омада бошад.

Аломатҳои китобат дар мухотаб

! Машқи 204. Ҷумлаҳоро хонед, аломатҳои китобати мухотабҳои ишорашударо гузored.

1. Чӣ гуна неъматҳои фаровон дорӣ **модари азиз** — **замини Ватан** (А.Д.). 2. Барака ёбед **фарзандонам** аз ин пеш ин гуна ҳосилро надида будам (Ф.М.). 3. Мебарам

азизам аммо осиебонро намеранҷонда бошем-ми? 4. **Амак-ҷон** умедам ба шумо! Ба мани шӯрбахт раҳм кунед! (Р.Ҷ.). **Бародарон** Модар — Ватан фарзандонашро бо меҳру муҳаббат мепарварад.

✳ Мухотаб дар навишт аз дигар аъзоҳои ҷумла бо вергул ҷудо карда мешавад: **Ватан, Ватани азизу арҷманд**, ту модари мо ва мо ба ту фарзандем (А.Ш.).

Агар мухотаб дар аввали ҷумла омада бошад, пас аз он, дар охири ҷумла омада бошад, пеш аз он ва дар байни ҷумла омада бошад, аз ду тарафи он вергул гузошта мешавад.

Агар мухотаб дар аввал ва ё охири ҷумла омада, бо ҳиссиёте гуфта шавад, пас аз он аломати хитоб гузошта мешавад: 1. **Ака Рустам!** Ба хонаводаи ту бахту толеъ рӯй овардааст (С.А.). 2. Ҳа, барака ёб, **укаҷон!** (Ҷ.И.).

◆ **Машқи 205.** Мавридҳои гузошта шудани аломатҳои китобати вергул ва хитобро ба эътибор гирифта ҷумлаҳои мухотабдор нависед.

! **Машқи 206.** Байтҳоро хонед, ҷойи мухотаб ва аломатҳои китобати онро эзоҳ диҳед.

Биё, **дониш**, муҳаббат бар ту монам,
Фидо созам ба роҳат ҷисму ҷонам
Ҳ. Юсуфӣ

Эй боди шабгир, бархез, бархез!
Дар оби дарё тӯфон барангез!
М. Турсунзода

Модар, модар, ту қандили дунёи,
Равшангари чашмҳои манзилҳои.
Жола

Зи ту, **эй дарсгоҳи илму ирфон**,
Дилам ҳамчун баҳорон шуд фурузон.
Мавҷуда

Ман намедонам чӣ сон тасвир созам бо сухан
Рангу бӯйи беназири дилкашатро, **эй Ватан!**
М. Турсунзода

- ?** 1. Мухотаб дар навишт аз дигар аъзоҳои ҷумла бо гузоштани кадом аломати китобат ҷудо карда мешавад?
2. Дар кадом маврид дар ҷумлаҳои мухотабдор аломати вергул гузошта мешавад?
3. Ғайр аз аломати вергул дар ҷумлаҳои мухотабдор боз чӣ гуна аломати китобат гузошта мешавад?
4. Агар мухотаб нуришддат ва ё бо оҳанги ҳаяҷон, ғазаб талаффуз карда шавад, пас аз он кадом аломат гузошта мешавад?

🔔 Машқи 207. Ҷумлаҳои мухотабдор нависед, ки дар онҳо мухотаб дар аввал, мобайн ва охир омада бошад. Мухотабҳоро аз ҷиҳати сохту таркиб ба гурӯҳҳо (сода, тафсиلى, чида) ҷудо кунед.

Дарсҳои 102–103. Мухотабҳои шахсӣ ва ғайришахсӣ

✳ Мухотаб аз рӯи маъно ба ду гурӯҳ ҷудо мешавад: **шахсӣ ва ғайришахсӣ.**

Мухотабҳои шахсӣ ба инсон нигаронида мешаванд. Ин гурӯҳ мухотабҳо ниҳоят фаровон буда, дар мактубҳо, даъватномаҳо, муроҷиатномаҳо, фармонҳо, концертҳо, эълонҳо ва ғайра оварда мешаванд:

Дӯст дорам, **модарам**, бо ёди ту қишлоқро,
Рӯдҳои нуқрагину нилгун офоқро.

М. Турсунзода

Эй **кӯдаки** деҳот! Кунун тарки хоб кун,
Паймо роҳи донишу дар бар китоб кун.

А. Деҳотӣ

Мухотабҳои ғайришахсӣ, ки шахсро ифода намеkunанд, **ғайришахс** ном доранд.

Ба ин гурӯҳи мухотабҳо муроҷиати бевосита ва ё бавосита ба ҳайвоноту паррандаҳо, номи ташкилотҳои ҷамъиятӣ, муассисаҳо, манзилу макон, манзараҳои табиат, ҳодисаю воқеаҳои таърихӣ, фаслҳои сол, ашъи рӯзгор ва ғайра дохил мешаванд:

Рав, хиромидан гир, **эй товус**, **эй булбул**, саро,
К-ин Ватан беинтиҳо дар ин замон гул мекунад.

М. Турсунзода

◆ Машқи 208. Ба мухотабҳои шахсӣ ва ғайришахсӣ мисол нависед.

! Машқи 209. Хонед, ҷумлаҳои мухотабҳои шахсӣ ва ғайришахсӣ доштаро дар алоҳидагӣ ба дафтаратон нависед.

Ман мебудам, усто, агар зеҳни писаратон тоза бошаду хонондан хоҳед, ўро ба мактаби мулло Тоҳир бурда ме-мондам (*Р.Ҷ.*). 2. Гург! Ғазалхониро мон, хез, зуд бош ошро тайёр кун (*С.А.*). 3. Раҳмат ба шумо, модарҷон, ман намедонам чӣ тавр ташаккур кунам (*П.Т.*). 4. Ман аз вазидани ту, эй насими баҳор, ҳаловат мебарам (*А.Д.*). 5. – Хўр, Хайбарам, хўр, – гуфт Некқадам ба саг нигоҳ карда (*С.А.*). 6. Монед, бибиҷон, ҳамин гапҳо чӣ даркор? (*А.Д.*).

- ?** 1. *Мухотаб аз чиҳати маъно ба чанд гурӯҳ ҷудо мешавад?*
2. *Чӣ гуна мухотабҳоро мухотабҳои шахсӣ меноманд?*
3. *Мухотабҳои ғайришахсӣ чист?*
4. *Мухотабҳои шахсӣ ва ғайришахсӣ дар ифода бо кадом мақсад кор фармуда мешаванд?*

🔔 Машқи 210. Бо ёрии калимаҳои ифодакунандаи **касбу кор, вазифа, унвон, машғулият синну сол** ҷумлаҳои мухотабдор нависед. Гӯед, ки мисолҳои навиштаатон кадом гурӯҳи мухотабро ташкил додаанд.

Такрор (чоряки сеюм)

? *Савол ва супоришҳо*

1. *Хабари чида ба чӣ гуна савол ҷавоб мешавад?*
2. *Ҷумлаҳои чидааъзои дар таркиб хабари номӣ ва феълӣ дошта нависед.*
3. *Пуркунандаи чида ба кадом аъзои ҷумла алоқаманд шуда меояд?*
4. *Ҷумлаҳои чидааъзои дар таркиб ҳоли чида дошта нависед.*
5. *Чӣ гуна ҳоли чида замон, макон, сабаб, мақсади амали иҷрошударо мефаҳмонад?*
6. *Ҳоли чида ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?*
7. *Воситаи алоқии наҳвӣ ҳоли чидаро бо навиштани мисолҳо нишон диҳед.*
8. *Кадам навъи пайвандакҳо воситаи алоқии грамматикӣ ҷумлаҳои чидааъзо ба шумор мераванд?*
9. *Пайвандакҳои аммо, вале, лекин, ва, -у (-ю)-ро дар байни аъзоҳои ҷумлаҳои чидааъзо кор фармуда ҷумлаҳо тартиб диҳед.*
10. *Аъзои истисноӣ аз аъзои муқаррарӣ чӣ фарқ дорад?*
11. *Ҷумлае нависед, ки дар таркиб баёния, муайянкунанда, пуркунанда ва ҳоли истисноӣ дошта бошад?*

12. Чӣ гуна услубро услуби публитсистӣ меноманд?

13. Фарқи услуби публитсистӣ аз дигар услубҳои нутқ дар чист?

Ҷойи мухотаб дар ҷумла

* Ҷойи мухотаб ба мазмуну сохти ҷумла ва мақсади гӯянда вобаста аст. Агар мақсади гӯянда шунавандаро ба шунидан тайёр кардан ва кашидани диққати ӯ бошад, мухотаб дар аввали ҷумла меояд.

Аз ин ҷост, ки дар фармон, шиорҳо, баромадҳо, маърузаҳо, музокираҳо, муроҷиатҳо, мактубҳо, даъватҳо ва монанди инҳо мухотаб дар аввали ҷумла меояд:

1. **Рафиқон!** Шумо баъд аз хатми синфи ёздаҳум таҳсилро дар донишкада ва донишгоҳ давом медиҳед.

2. **Дӯсти азизам, Сардорҷони Равшанзода!** Барои ҳимояи Ватан ҳамеша тайёр бош!

Агар ҷумла танҳо аз ахбори такрор иборат бошад, мухотаб дар мобайн меояд:

1. Ин қадар дер кардӣ, **Аҳмадҷон**, корат баромад? (*Ҷ.И.*).

2. Ту, **эй гул**, баъд аз ин дигар маранҷон булбули худро (*А.Л.*).

Агар тамоми ҷумла иборат аз ахбори нав бошад, мухотаб дар охири ҷумла меояд:

1. Шуморо оғӯш мегирам ва дастонатонро сахту самимӣ мефишорам, **ҳамкорони қарин ва арҷманд**.

2. Саросема нашав, **ҷони падар!** (*Р.Ҷ.*).

! Машқи 211. Бо гузоштани аломатҳои китобати мухотабҳоро муайян кунед. Баъд аз он ҷумлаҳои мухотабдорро аз рӯйи ҷойи мухотаб (аввал, мобайн, охир) ҷудо карда нависед.

1. Духтарам хурсандии шумоён бо ҳамин бошад, ман ҳам ба ин хурсанд (*Ҳ.К.*). 2. Писарам Пўлодҷон аз ҳавз об биёр, чой кунам (*Р.Ҷ.*). 3. – Росташро гӯй Ёдгор! Ин ҷо чӣ мекардӣ? 4. – Эй писарам шумо напурседу ман нагӯям (*С.А.*). 5. Соли Наватон муборак дӯстони азиз! (*А.Ш.*). 6. Шери бобо шақари бобо баҷо ҳастӣ? Хуш омадӣ! (*А.Д.*).

! Машқи 212. Байтҳоро хонда мухотабҳоро муайян кунед ва мавриди истеъмолашонро гӯед.

Саҳар омад, баро, Ситораи ман,
Саҳари пурсафо, Ситораи ман!

М. Турсунзода

Лейтенанти номвар, хондем мактуби туро,
Офарин гуфтем зӯру ғайрати хуби туро.

А. Лоҳутӣ

◆ Машқи 213. Дар аввал, мобайн ва охир омадани мухотабҳоро бо мисолҳо нишон диҳед.

- ?** 1. *Мухотаб дар кадом вақт дар аввали ҷумла кор фармуда мешавад?*
2. *Мухотаб боз дар қучои ҷумла меояд?*
3. *Агар мухотаб дар мобайн омада бошад, одатан бо гузоштани кадом аломат навишта мешавад?*
4. *Баъд аз мухотабҳои дар охири ҷумла ҷо гирифта чӣ гуна аломатҳо гузошта мешавад?*

🔔 Машқи 214. Сохту таркиби мухотабро ба хотир оварда мисолҳо нависед, ки онҳо дар аввал, мобайн ва охири ҷумла ҷо гирифта бошанд.

Калима ва ибораҳои туфайлӣ

! Машқи 215. Хонед, ҷумлаҳои, ки дар таркиб аъзоҳои туфайли доранд, ба дафтаратон нависед.

1. Ман аз нависандаи калон, шахси соҳибдил, мушоҳидакор ва дақиқ устод Садриддин Айни аввалин танқид ва аввалин таърифро шунидам.

Ба ҳамин тариқ, ман аз нависандаи калон, шахси соҳибдил, мушоҳидакор ва дақиқ устод Садриддин Айни аввалин танқид ва аввалин таърифро шунидам.

2. Болои чашм! Ҳар коратон бошад, ҷону дил, мувофиқи дилхоҳатон мекунам.

Ҳар коратон бошад, ҷону дил, мувофиқи дилхоҳатон мекунам.

3. Кори ин зани меҳнатдӯст, ҷамоатчии машҳур кам нест (*Р. Ҷ.*).

Дар ҳақиқат, кори ин зани меҳнатдӯст, ҷамоатчии машҳур кам нест.

*** Калима, ибора ва ҷумлаҳое, ки ба воситаи онҳо гўянда муносибати худро ба мазмуни ҷумла изҳор мекунад, *аъзои туфайлӣ* ном дорад.**

Чунончи: 1. **Дар ҳақиқат**, аксарияти хонандагон синфамон бо баҳои аъло мехонанд. 2. **Ба фикри ман**, ин зимистон беҳтарин зимистонҳои мо шуд.

Калима, таркиб ва ибораҳои **албатта, бешубҳа, ҳатман, бегумон, дар ҳақиқат, хушбахтона, хайрият, ба бахти мо, афсӯс, мутаассифона, бадбахтона, эҳтимол, дар гумон, тахминан, мумкин, аз як тараф, аз тарафи дигар, ҳамин тавр, ҳамин тариқ, хулоса** ва ғайра аъзоҳои туфайлӣ мебошанд. Онҳо дар ҷумла вазифаҳои гуногунро адо мекунанд. Аз ин ҷиҳат онҳо тобиши луғавию маъноии зеринро ифода мекунанд: **ҳукм, қатъият, боварӣ, азм; хурсандӣ, болидахотириӣ; пушаймонӣ, афсӯс; гумону шубҳа; тартиби фикр.**

♦ Машқи 216. Бо калима ва ибораҳои зерини ифодакунандаи маънои **афсӯс, ҳасрат, маломат, тааҷҷуб, ҳайрат, таъкид, хоҳиш, илтиҷо** ва **талаб** ҷумла нависед.

Афсӯс, сад афсӯс, афсӯс ки, мутаассифона, ҳайф, сад ҳайф, ҳайфо ки, дарег, воачабо, аҷиб, наҳод, наҳод ки, аҷабо, илтимос, зинҳор.

♦ Машқи 217. Ифодаи тобиши луғавӣ ва маъноии аъзоҳои туфайлиро ба эътибор гирифта сутуни якум ва сеюми ҷадвалро пур кунед.

Т.р.	Калима ва ибораҳои туфайлӣ	Ифодаи тобиши луғавӣ ва маъноӣ	Мисолҳо
1.		Ҳукм, қатъият, боварӣ, азм	
2.		Хурсандӣ, болидахотириӣ	
3.		Пушаймони, афсӯс	
4.		Гумону шубҳа	
5.		Тартиби фикр, алоқаи онҳо	
6.		Сарчашмаи фикру маълумот	

- ?** 1. *Чӣ гуна калима, ибора ва ҷумлаҳоро аъзоҳои туфайлӣ меноманд?*
 2. *Кадом калима ва ибораҳо аъзоҳои туфайлӣ ба шумор мераванд?*
 3. *Аъзоҳои туфайлӣ дорои чӣ гуна тобиши луғавию маъноӣ мебошанд?*

🔔 Машқи 218. Аз силсилаи аъзоҳои туфайли калима ва ибораҳои ифодакунандаи маънои **миннатдорӣ, ташаккур, садоқат, ҳурмат, сипосгузорӣ, вафодорӣ, ризогиро** муайян карда онҳоро ба дафтарадон нависед.

Хулласи калом, ҳамин тавр, ҳамин тариқ, ниҳоят, оқибат, инак, алалхусус, ташаккур, албатта, офарин, бо-ракалло, раҳмат, муташаккирам, болои чашм, нури дида, болои дида, ба чашм, бо ҷону дил, тоҷи сар, ҷонам садқа, садқаи сар, шояд, эҳтимол, мумкин, аз афти кор, аз афташ, хусусан, масалан, чунончи, асосан, аксаран.

Аломатҳои китобат дар аъзоҳои туфайлӣ

✳ Аъзоҳои туфайлӣ аз дигар аъзоҳои ҷумла ҳангоми нутқ бо оҳанг, дар навишт бо вергул ҷудо карда мешаванд.

Мисол: **Аввалан**, аз ҷамъшавии аҳли маҷлис ва саршавии он ин тараф Сабури ба ӯ нигоҳе намекард, **сониян**, суханони ӯ, чун маърузакунанда, пурмазмун, бамаъни, таъсирбахш буданд (*Р.Ҷ.*).

! Машқи 219. Ҷумлаҳоро нависед, калима ва ҷумлаҳои туфайлиро аз дигар аъзоҳо бо вергул ҷудо кунед.

1. Латифҷон Маҳдум **бешубҳа** аз ҷумлаи маорифпарварон ва тараққиҳоҳони замони худ буд (*С.А.*). 2. **Албатта** дар ин мактуб ягон хабари нохуш ҳаст (*Р.Ҷ.*). 3. **Ба ғумонам** вай онро бо оҳанги шӯҳи гуфт (*С.У.*). 4. Охир, ягон гап будагист, ки мардум ба он шаб ин қадар ихлосдоранд. **Ниҳоят** шаби бисту ҳафтум расид (*А.Д.*).

! Машқи 220. Аз силсилаи ҷумлаҳо ҷумлаҳои аъзоҳои туфайлидорро муайян кунед ва бо гузоштани аломати вергул ба дафтарадон нависед.

1. Имрӯз хушбахтона борон ҳам борида монд. 2. Мо хушбахтона зиндагӣ мекунем. 3. Ба сабаби ба ташвиш

гузоштанам маро бахшед. 4. Шумо мебахшед маро ноду-
руст фаҳмидед. 5. Ин қарор бе ҳеҷ як гуфтугӯ хеле муҳим
аст. 6. Ин қарор бе ҳеҷ як гуфтугӯ қабул карда шуд.
7. Пагоҳ мумкин аст барф борад. 8. Ҳал кардани ин масъ-
ала мумкин аст.

! Машқи 221. Порчаро хонед, ҷумлаҳои калимаи туфайлидорро
навишта гиред ва эзоҳ диҳед.

Аз рӯйи гуфтаи худаш, ӯ хеле боғайрат меҳнат карда,
ток-ҳои чор гектар заминро худаш хокпӯш кардааст. Ба
ғайрати ин одам ҳеҷ шубҳа надорам. Албатта, ӯ агар аз
сидқи дил кор кардан хоҳад аз ӯҳдаи ҳар кор мебарояд.

Имрӯз Усто-Зокир, ба назарам, хеле парешонхотир ме-
намуд. Чашмонаш ҳам сурх шуда буданд. Маълум буд,
ки имшаб дуруст хоб накардааст.

Усто ба ман рӯй оварда, «Ман ба Бодомзор меравам»
гуфт. Ман ҳайрон шудам. Ба пеши назарам Орифҷони
дӯструй ва ягона ғамхорам – Фароғатхон апаам омаданд.

Эҳтимол, ӯ низ маро ёд кардагист. Эҳтимол, шабҳои
дароз хоб накарда, дар бораи мо фикр мекардагист. Эҳти-
мол, дилтанг шуда, гиря ҳам мекардагист (Ю.А.).

◆ Машқи 222. Бо аъзоҳои туфайли эҳтимол, дар гумон, тақри-
бан, тахминан, мумкин ҷумла нависед ва тобиши маъноиашонро
фаҳмонед. Гӯед, ки аъзоҳои туфайлиро бо гузоштани кадом ало-
мат аз дигар аъзоҳои ҷумла ҷудо кардаед.

! Машқи 223. Ҷумлаҳоро хонед, тобиши луғавию маъноии аъзо-
ҳои туфайлиро маънидод кунед.

1. Шодигул, ҳатман, меояд.
2. Хайрият, Шодигул омад.
3. Афсӯс, Шодигул наомад.
4. Эҳтимол, Шодигул ояд.
5. Ҳамин тавр, Шодигул омад.
6. Ба фикри ман, Шодигул меояд.

- ?** 1. *Аъзоҳои туфайлӣ бо гузоштани кадом аломати китобат на-
вишта мешавад?*
2. *Баъд аз аъзоҳои туфайлии мисоли 2 ва 3-юми машқи 219 чӣ
гуна аломат гузоштед?*
3. *Дар ҷумлаҳои алоҳидаи машқи 220 аъзоҳои туфайлӣ чӣ гуна то-
биши луғавию маъноиро ифода кардааст?*

🔔 Машқи 224. Ба талаботи оҳанги талаффуз риоя карда ҷумла-хоро хонед. Баъд аз аъзоҳои туфайли аломати вергул гузошта ба зерашон хат кашед.

1. **Албатта** ҳеҷ чӣ намешавад.
2. **Хайр** аҳвол чӣ тавр.
3. **Чунончи** писари калониам Турсунбойро гиред (**Ҳ.К.**).
4. **Охир** дар мактаби нав бача дар ҳафт моҳ хату саводашро мебаровардааст-ку! (**С.У.**).
5. **Ниҳоят** навбати Зайнаб расид.
6. Ту, ки ба ман хабар надодию рафта духтурро нагуфтӣ **албатта** ҳамин тавр мешавад-дия (**Ҷ.И.**).

Иҷрои машқҳои 225–229

♦ Машқи 225. Ҷадвалро бо калима ва ибораҳои туфайли ба хотир нигоҳдоштаатон пурра кунед. Тобиши луғавию маъноӣ-ашонро низ нависед.

Калимаҳо	Ибораҳо	Тобиши луғавию маъноӣ

! Машқи 226. Ҷумлаҳои зеринро хонда калимаҳои туфайлиро аз ҷиҳати маъноӣ шарҳ диҳед.

1. Назар ба қавли Маҳмуд Араб, он овозаҳо рост будаанд. Ҳайфо, ки ин тамошои камёб дароз накашид.
2. Инак, тайёриҳои ман дар имтиҳон натиҷаи хуб дод.
3. Ин савол, ба гумонам, бечӯ буд ва ман ҷавоб ҳам надодам.
4. Ҳақиқатан, ту ба ман ҷонсипори бемонанд ҳастӣ.
5. Хушбахтона, ин орзуям ҳам на якбора, балки чандин бор ба вуқӯъ омад.

! Машқи 227. Ҷумлаҳоро хонед, аъзоҳои туфайлиро муайян карда, баъд аз онҳо аломати китобати мувофиқро гузоред.

1. Албатта соли оянда боз ҳам зиёдтар китоб чоп хоҳад шуд.
2. Ҳақиқатан ҳам онҳо хушовоз ва хушхон будаанд.
3. Ранги гули гулобӣ ба ранги рӯйи Ҳабиба саҳт монанди дошт хусусан дар он вақт, ки донаҳои шабнам ҳанӯз аз рӯйи барғҳои вай нопарида будаанд, ба назарам бисёр

хуш ва дилкаш намуд (С.А.). 4. Ростӣ ҳам бо чунин қаду қомати расо, чеҳраи сафеди зебо мавзӯи ғайбати мардҳои густох нашудан аҷаб аст (Ф.М.). 5. Аҷаб ки имшаб Ашӯр ҳам тамоман мижа таҳ намекард (Р.Ҷ.).

◆ **Машқи 228.** Бо воҳидҳои луғавии дар поён овардашуда ҷумла тартиб диҳед. Гӯед, ки онҳоро бо гузоштани кадом аломати китобат навиштед.

Хулласи калом, хуллас, ҳамин тавр, ҳамин тариқа, ба ҳамин тариқ, ниҳоят, оқибат, инак, мувофиқи ин, ба ин нигоҳ накарда, ба ҳар бобат, ба мисли боло, алалхусус, асосан.

🔗 **Машқи 229.** Бо калима ва ибораҳои ифодакунандаи тобиши маъноӣ **шодӣ**, **хурсандӣ**, **хушҳоли**, **ҳаяҷон** ҷумла тартиб диҳед.

Намуна: Хайрият, шеърро равон ва таъсирбахш хонд.

Такрори мухотаб. Калима, ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ

? Савол ва супоришҳо

1. Мухотабҳои шахсӣ аз ғайришахсӣ чӣ фарқ дорад?
2. Агар мухотаб дар охири ҷумла омада бошад, пеш аз он кадом аломат гузошта мешавад?
3. Калима, таркиб ва ибораҳои, ки дар нутқ ва матн шахсу предмети мувоҷиатшударо мефаҳмонад, чӣ ном дорад?
4. Агар мухотаб дар байни ҷумла ояд, аз ду тараф бо кадом аломат ҷудо карда мешавад?
5. Воҳидҳои туфайлӣ чӣ гуна тобишҳои маъноро ифода мекунанд?
6. Калима, ибора ва ҷумлаҳои туфайлиро номбар кунед.
7. Ҷумлаи туфайлӣ дар навишт аз ҷумлаи асосӣ бо гузоштани кадом аломатҳо ҷудо карда мешавад?
8. Калимаю ибораҳои туфайлӣ аз ҷумла бо гузоштани кадом аломат ҷудо карда мешавад?
9. Оид ба хели воҳидҳои туфайлӣ мисол гӯед.
10. Мавқеи аломатҳои китобатро дар воҳидҳои туфайлӣ шарҳ диҳед.
11. Ба ҳар як сохти воҳидҳои туфайлӣ аз асарӣ бадеӣ мисолҳо нависед.

Нутқи айнан нақлшуда

✱ **Нутқеро, ки сухани шахси дигар бе дигаргунӣ, айнан нақл карда шудааст, нутқи айнан нақлшуда меноманд.**

Нутқи айнан нақлшуда чунин хусусиятҳо дорад:

а) **нутқи каси дигарро ифода мекунад:** «Хона гармтар-ку!» — мегӯед шумо (*П.Т.*).

б) **фикри ботинӣ, фикру хаёли ҳанӯз гуфта нашуда:** «Маҳбуба кори аҷоибе сар карда будаасту ман нафаҳмидаам ...» — ба чеҳраи хандони дугонаҳо нигоҳқунон хаёл мекард Малик (*П.Т.*).

в) **нутқи пештар гуфтаи худи гӯяндаро:** «Аз кучо омада истодаӣ ва ба кучо меравӣ?» — боз пурсидааст Гамбусак (*Фолклор*).

Як хусусияти дигари нутқи айнан нақлшуда аз он иборат аст, ки вай дар ҷумла аз суханони муаллиф бо оҳанги аслии худ ҷудо шуда меистад. Суханони муаллиф, одатан, аз ҷумлаи дутаркиба (хабарӣ феълӣ ва мубтадо) иборат буда, хабар (феъл) воқеияти нутқро ва мубтадо шахси гӯяндаро мефаҳмонад.

Нутқи айнан нақлшуда дар аввал, мобайн ва охири ҷумла меояд.

! Машқи 230. Ҷумлаҳои хонда нутқи айнан нақлшударо муайян кунед.

1. Шаст сол қаламқашӣ кардам, — гуфт Бибиробиа. — Дар тамоми умрам ягонта сурати одамизодро нақшаида будам (*Ҳ.К.*). 2. Ёдгор ба дили худаш мегуфт: «Аз ҳаракатҳои Гулнор маълум буд, ки вай ҳам маро дӯст медорад, вай ҳеҷ гоҳ домани каси дигарро ба дасти муҳаббат нахоҳад гирифт, оё вай рӯзи охири: «ҳар гоҳ ту зан гирифтани шавӣ, ман ҳам тӯй мешавам» нагуфта буд?

(С.А.). 3. Ў ба ҳамон тараф нигоҳкунон сарашро ҷунбонда монду мегуфт: — мешунавӣ, Давлат, ин бедонаи тезхон бо ман хайру хуш мекунад (Р.Ҷ.).

! Машқи 231. Чумлаҳоро нависед, суҳанҳои шарҳдиҳандаи муаллиф ва нутқи айнан нақлшударо бо кашидани хати рост ва мавҷнок нишон диҳед.

1. «Дар ҳамин ҷо ҳам муғамбирии ширинигиро кор фармудед-а, ака Носир!» — гуфт Сафар Фулом табассумкунон (С.А.). 2. Сафар аз рӯи ҳавлӣ ба тарафи меҳмонхона рӯ оварду гуфт: «Акои Олим, ҷойи ин хона меҳмонхонаи дигар аст, ҳушёр бошед, ки нагурезад» (Ф.Н.). 3. — Ў ҳатто «ба хонаи мо меҳмон шуда омадааст» гуфта монд (Р.Ҷ.).

! Машқи 232. Чумлаҳоро аз рӯи ҷойгиршавии муқаррари нутқи айнан нақлшуда ба дафтаратон нависед.

1. Дохунда тахтасанги калонеро дида шодикунон: ҳар ҷӣ як аломаташ пайдо шуд, — гуфт (С.А.). 2. — Вайҳо ба шумо қасддор буданд? — ҳамшира бо саросемагии бачагона ба ў савол дод (Ҳ.К.). 3. Шаб ки ба хона баргаштанд, ман аз бародарам мепурсидам: — Аҳо, шаҳрро хуб тамошо кардӣ? (С.У.). 4. «Наход ки ман дил дода бошам, ба ин духтар ошиқ шуда бошам?» — аз дил гузаронд Анвар (Ҷ.И.). 5. Ҳамсояҳо Восеъро аз ваҷҳи Ризо мазаммат мекарданд, «Ту одами боандеша будӣ-ку, чаро ин адирии шум ва дуздҳо ба хонаат гирифтӣ?» (С.У.).

- ?**
1. Ҷӣ гуна нутқро нутқи айнан нақлшуда меноманд?
 2. Нутқи айнан нақлшуда дорои ҷӣ гуна хусусиятҳост?
 3. Нутқи айнан нақлшуда дар ҷумла ҷӣ гуна ҷо мегирад?
 4. Нутқи айнан нақлшуда ва нутқи муаллиф гуфта ҷиро мефаҳмед?

🔔 Машқи 233. Оид ба нутқи айнан нақлшуда шашто мисол интихоб кунед. Гӯед, ки дар ҷумлаҳои интихоб кардаатон кадомаш нутқи муаллиф асту кадомаш нутқи айнан нақлшуда.

Навиштани нақли хаттӣ

◆ Машқи 234. *Супориши 1.* Расмро бодиққат аз назар гузаронед ва бо ҷӣ машғул будани наққошдухтарро гӯед.

Сунориши 2. Ба матн сарлавҳа интиҳоб карда дар ҳаҷми 90–100 калима нақли ҳаттӣ нависед.

Сунориши 3. Ҷумлаҳои ҷидааъзо, муҳотаб, калима ва ибораҳои туфайлии дар матн истифодабурдаатонро дар алоҳидагӣ нависед.

Сунориши 4. Аз матн ҷумлаеро интиҳоб карда онро ба нутқи айнан нақлшуда табдил диҳед.

Аломатҳои китобат дар нутқи айнан нақлшуда

! Машқи 235. Хонед, хел ва мавридҳои гузориши аломатҳои китобати нутқи айнан нақлшударо ба хотир нигоҳ доред.

✳ Нутқи айнан нақлшуда бо гузоштани чунин аломатҳои китобат навишта мешавад:

1. Нутқи айнан нақлшуда ба нохунак гирифта мешавад.

2. Агар нутқи айнан нақлшуда пас аз сухани нақлқунанда омада бошад, пеш аз он ду нуқта гузошта мешавад:

Вера фикр карда монд, баъд ба Шодигул гуфт: «Майлаш, ба хотири ту мемонам».

3. Агар нутқи айнан нақлшуда пеш аз сухани нақлқунанда омада бошад, пас аз он вергул ва тире гузошта мешавад:

«Ин савғотӣ барои бачаҳо», – гуфт Шодигул.

Агар нутқи айнан нақлшуда саволи ва ё хитоби бошад, дар ин ҳол ба ҷойи нуқта дар охири ҷумлаи айнан нақлшуда ба даруни нохунак аломати савол ё аломати хитоб гузошта мешавад:

«Мусобиқаи Хайринисо бо Зубайда чӣ шуд? Кадомашон бурданд?» — пурсид Вера.

«Об омад, об омад!» — фарёд заданд дар соҳили каналбудагон.

4. Агар сухани нақлқунанда дар мобайни нутқи айнан нақлшуда омада бошад, ҳолатҳои зерин дида мешаванд:

а) агар дар ҷойи буридашудаи нутқи айнан нақлшуда гузоштани аломате даркор набошад ва ё аломати вергул, нуқтавергул, дунуқта гузоштан даркор бошад, дар ин ҳол сухани нақлқунанда аз ду тараф бо аломатҳои вергул ва тире ҷудо карда мешаванд:

«Андак истед, — гуфт Нуралӣ, — ҳозир масъаларо маълум мекунам»

б) агар дар ҷойи буридашудаи нутқи айнан нақлшуда нуқта гузоштан даркор мешуд, дар ин ҳол пеш аз сухани нақлқунанда аломати вергул ва тире, пас аз сухани нақлқунанда нуқта ва тире гузошта шуда, ҳиссаи дуҷуми нутқи айнан нақлшуда бо ҳарфи калон сар мешавад.

«Аз ман хотиратонро ҷамъ доред, — гуфт Нуралӣ. — Шумо хонданатонро донед».

в) агар дар ҷойи буридашудаи нутқи айнан нақлшуда аломати савол ва ё хитоб гузоштан лозим мешуд, дар ин ҳол пеш аз сухани нақлқунанда ҳам худи ҳамон аломати савол ё хитоб ва тире гузошта шуда, пас аз сухани нақлқунанда нуқта ва тире гузошта мешавад ва ҳиссаи дуҷуми нутқи айнан нақлшуда бо ҳарфи калон сар мешавад.

5. Дар адабиёти бадеӣ дар вақти навиштани гуфтугӯи ду ва ё якчанд шахс — муколама нутқи ҳар яке аз шахсҳо аз аввали сатр бо ҳарфи калон сар мешавад ва дар аввали нутқи ҳар як кас тире гузошта шуда, аломати нохунак бардошта мешавад.

Мисол: Вай Нуралиро:

— Биё, биё, нағз шуд, ки омадӣ, ба ту кор ҳаст, — гӯён истиқбол намуд.

— Чӣ шуд ба ба шумо? — пурсид Нуралӣ.

– Ҳеҷ гап не, захми поям боз кушода шудааст, аз саёҳат кай омадӣ?

– Ҳамин рӯз.

– Дар колхоз набудӣ?

– Не. Як шуморо дида гузарам гуфтам.

– Раҳмат, нағз кардӣ (С.У.).

6. Агар нақлқунанда дар байни гуфтаҳои худ аз гуфтаи шахси дигар калима ва ё ҷумлаҳои дароварда бошад, ин калима, ибораҳо ва ҷумлаҳо ба ноҳунак гирифта мешаванд.

Дар дили ӯ ҳисси пурзӯри ифтихори модарӣ ҷӯш мезад, вай одамнро дошта ба онҳо «бинетон, ман чӣ хел писар дорам» гуфтани мешуд.

! Машқи 236. Вазифаи аломатҳои китобатро аз рӯи ҷумлаҳои зерин муайян кунед.

1. «Аҷабо! Ман шунида истодаам!» – худ ба худ дар дил савол дод Ходими Ҷамолак (Р.Ҷ.). 2. «Ба ман соддатар карда фаҳмонед» – гуфт Маҳмуд (Ҷ.И.). 3. «Азизахон, аз ростӣ, чанд рӯз боз шуморо дидан мехостам, вале на фурсат буду на имконият. Хушбахтона, худатон омада мондед», Зариф ба Азиза чашм дӯхт (А.Ш.). 4. – Намак андохтан аз ёдат набарояд, – гуфт ба ӯ Сафар (С.А.). 5. – Хайр, монед, як кофта бинанд, балки бо ягон сабаб напӯсида мондагист, – мегуфт яке аз онҳое, ки аз ноҳия омада буданд (С.У.).

! Машқи 237. Матнҳои зеро хонда, вазифаҳои аломатҳои **вергул**, **дунукта**, **тире**, **нуқта**, **аломатҳои савол** ва **хитобро** гӯед.

1. Он одам баъд аз ба саломӣ ман ҷавоб гардондан аз ман пурсид:

– Хат доред?

– Кам-кам менависам, – ҷавоб додам ман.

– Бисёр хуб, ин тавр бошад, шумо имрӯз дар қатори мардикорон кор накунед. Ман ба шумо як кори муносиби худатонро мефармоям, – гуфт хўҷаин ва аз ҷояш нимҳез шуда аз тоқчаи болохона як дафтарро гирифта, пеши ман гузашту илова кард:

– Шумо ин дафтарро кушода, аз як сар хонед, ман шунавам (С.А.).

2. – Бандед ўро! – фармуд ў ба сарбозон Саидалиро нишон дода. Мардакро зада-зада ба дарахт баста монданд. – Буред! Шиканед! – ба боғ ишора намуда боз фармон дод саркардаи бадҳайбат ... Фигон аз беҳи ҷигари ў бархост, бечора ба Давлат зорӣ мекард, ки:

– Бикуш маро! Ба ҳаққи худо ва ҳурмати нону намаки дар ҳамин боғ ҳўрдагиат, аввал маро бикуш ва баъд дарахтонро бибур! (С.У).

- ?** 1. Дар нутқи айнан нақлшуда чӣ гуна аломатҳои китобат истифода мешаванд?
2. Агар нутқи айнан нақлшуда пас аз сухани нақлкунанда омада бошад, пеш аз он чӣ гуна аломати китобат гузошта мешавад?
3. Дар кадом маврид аломати вергул ва тире дар нутқи айнан нақлшуда гузошта мешавад?
4. Мавриди истифодашавии аломатҳои китобати нуқтавергул, дунуқта ва хитобро маънидод кунед.

! **Машқи 238.** Маълумоти бандҳои 1–5 машқи 235-ро ба хотир дошта ба нутқи айнан нақлшуда мисол нависед. Вазифа ва мавриди истеъмоли аломатҳои китобатро фаҳмонед.

Нутқи мазмунан нақлшуда

! **Машқи 239.** Аз силсилаи ҷумлаҳо нутқи мазмунан нақлшударо ёфта ба дафтаратон нависед.

1. Аз гуфтаи вай чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки гӯё ба зиёфат омада бошад. 2. – Як худи меваҳоро намегӯй! – мегуфт ў. – Таъму лаззати асалро доранд (Р.Ҷ). 3. Виркан гуфт: – Падар, Наврӯз наздик аст. 4. Аноргул ба ў мегуфт, ки падар ва модараш дар бом мехобад ва шабҳо таронаи Восеъро мешунавад (С.У). 5. Ман мункир шудам: «Дар дасти ман шеъри Ҳайрат нест, ҳар чӣ аз ў мондааст, дар дасти бародараш буд, ў ба ман надод».

*** Нутқи, ки дар он сухани шахси дигар бо дигаргунӣ, мазмунан оварда шудааст, нутқи мазмунан нақлшуда номида мешавад.**

Нутқи мазмунан нақлшуда дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ ба вазифаи ҷумлаи пайрав меояд, ки сарҷумлаи он сухани муаллиф аст.

! Машқи 240. Оид ба нутқи мазмунан нақлшуда панҷто мисол нависед. Гӯед, ки кадоме аз он ҷумлаҳо нутқи муаллиф асту ва кадоме бар эзоҳи он омадааст.

! Машқи 241. Ҷумлаҳои бар эзоҳи фикри муаллиф омадаро муайян кунед.

1. Касе хабар овард, ки онҳо дар рӯйи дарича, дар болои дарахти зардолу баромада пинҳон шуданд (С.А.).
2. Саркор хост пичингомез ба ақои Олим гӯяд, ки ёздаҳ сол дар деги ин қору вазифа ҷӯшида бошӣ ҳам, мебинам, ки ҳанӯз ҳам хом ҳастӣ (Ф.Н.).
3. Натиҷаи гапи Давлат ҳамин буд, ки онҳо ҳар қадар пеш раванд, ҳамон қадар қишлоқҳо калонтар мешаванду одамони гуногун бисёр вомехӯранд (Р.Ҷ.).
4. Монанди он ки касе аз сарашон оби хунук рехта бошад, ҳамагӣ хомӯш шуданд (Ҳ.К.).
5. Ҳаво ҷунон шаффоф буд, ки роҳи калон бо дарахтони дар ду қанораш қатор сафкашида то дур намоён буд (С.У.).

- ?** 1. *Чӣ гуна нутқро нутқи мазмунан нақлшуда меноманд?*
2. *Нутқи мазмунан нақлшуда дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ чӣ гуна ҷумла шуда меояд?*
3. *Қадам ҷузъи нутқи мазмунан нақлшуда сарҷумларо аз ҷиҳати мазмун шарҳ медиҳад?*
4. *Нутқи мазмунан нақлшуда аз қадам ҷиҳат аз нутқи айнан нақлшуда фарқ мекунад?*

🔔 Машқи 242. Бо истифодаи нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда дар мавзӯи «**Баҳори диёри ман**» матне тартиб диҳед. Фарқиат ва хусусиятҳои ба худ хоси нутқи айнан ва мазмунан нақлшударо фаҳмонед.

Баргардонидани нутқи айнан нақлшуда ба нутқи мазмунан нақлшуда ва баръакс

✳ Нутқи айнан нақлшударо ба нутқи мазмунан нақлшуда, инчунин нутқи мазмунан нақлшударо ба нутқи айнан нақлшуда баргардонидан мумкин аст. Дар ин вақт аксар бандакҳои хабарӣ, ҷонишинҳо, инчунин шахсҳои ҷумлаи суханони нақлшаванда тағйир ёфта, бо шахс ва шумораи хабару мубтадои ҷумлаҳои пайрав (суханони нақлшаванда) мувофиқат мекунанд.

! Машқи 243. Чумлаҳои зеро ба нутқи айнан нақлшуда баргардонед.

1. Вай мепурсад, ки меҳмон ба кадоме аз ин нӯшокиҳо майл дорад (*Ф.М.*). 2. Ошнои хоруғии мо гуфт, ки боғи ботаникии шаҳрамон дар паси ана ҳамон дарахтон аст (*А.Д.*). 3. Дар он ҷо Аҳрорхоҷа ба ман гуфт, ки як чизро фаромӯш кардааст (*Ҷ.И.*). 4. — Виркан ба хоҷа ўро нишон дода гуфт, ки падараш ба хизмат омадааст (*С.У.*). 5. Ў бо лабханд пурсид, ки оё аз тарҷимаи ҳолаш саркунад (*Ф.М.*).

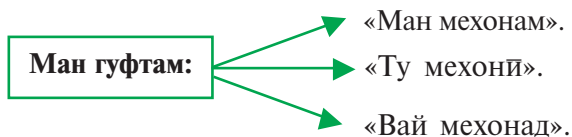
Намуна: — Аз тарҷимаи ҳолам саркунам? — бо лабханд пурсид ў.

! Машқи 244. Нутқи айнан нақлшударо ба нутқи мазмунан нақлшуда баргардонед ва гўед, ки сарчумлаи нутқи мазмунан нақлшуда асосан бо кадом феъл ифода мешавад?

1. Дирўз саркорамон мана ҷеғ заду гуфт, ки: «Саркор, аз гап хабар доред-мӣ?» (*Ҳ.К.*). 2. «Хизмати фаррошӣ ва мадраса дар гарданаш аст, дасташ намерасад» — гуфтам (*С.А.*). 3. — Кани, боз ҳаст-мӣ? — гуфта такроран пурсид вай (*Ҷ.И.*). 4. «Биё, ба кўча мебароем» — таклиф кард ў (*Ф.М.*).

Намуна: — Дирўз саркорамон мана ҷеғ заду гуфт, ки оё аз гап хабар дорам.

! Машқи 245. Хонед ва ба нутқи мазмунан нақлшуда баргардонида нависед. Бандак ва навъи онҳоро номбар кунед.

! Машқи 246. Нутқи мазмунан нақлшударо ба нутқи айнан нақлшуда баргардонида нависед.

Ман ба ту гуфтам,

Вай ба ту гуфт,

! Машқи 247. Матни хурде тартиб диҳед, ки дар он нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда бошад. Маврид ва ҷойи истеъмоли нутқҳои мазкурро гўед.

Иҷрои машқҳои 248–250

! Машқи 248. Порчаи зерро хонед, нутқи айнан нақлшударо ҷудо кунед, ҷойи аъзоҳои ҷумларо нисбат ба суҳанони шарҳдиҳандаи муаллиф таъин намоед.

Ятимро, ки баъд аз тамои сер шудани шикамаш хобаш сахт бурда буд, посбоне омада бедор кард ва:

– Биё бо ман! – гӯён ёро ба хонае, ки дар вақти саҳарӣ дар он ҷо пурсуков карда будандаш, даровард.

Дар он хона ғайр аз касе, ки саҳар аз Ятим гап пурсида буд, боз ду каси дигар буд. Имрӯз ҳам ҳамон шунидаашро шунид ва имрӯз ҳам суолу ҷавобҳо навишта шуданд. Баъд аз пурсиш пурсанда ба посбон нигоҳ карда:

– Инро берун бароварда нигоҳ дор! Боз ҷеғ мезанам, – гуфт. Посбон Ятимро бароварда дар пеши дар ба рӯйи нимкат шинонд ва худаш ҳам дар он ҷо нишаст ва аз миён бисёр вақт нагузашта аз берун ҷеғ зада ба дарун даровардандаш.

– Туро бароварда сар медиҳам, ба хонаат меравӣ? – гуфт пурсанда ба Ятим.

– Ман хона надорам, – гуфт Ятим дар ҷавоб.

– Ғайр аз ин хешу табор ҳам надорам.

– Ин тавр бошад, баъд аз он ки бароварда сар диҳем, ба кучо меравӣ? – гуфт пурсанда.

– Ман аз ин ҷо ба ҷойи дигаре намеравам, дар ҳамин ҷо монда мехонам. Фақат дари хонаеро, ки ман дар ин ҷо мехобам, кушода монанд, шудагеш, – гуфт Ятим (С.А.).

! Машқи 249. Ҷумлаҳои ду сутунро ба дафтаратон кўчонед ва фарқу навъи онҳоро номбар кунед.

Ман гуфтам: «Меҳмонон омаданд»	Ман гуфтам, ки меҳмонон омаданд.
Анвар ...озодонатар ба сўҳбат давом кард: – Пас, шумо дилшикаста, дарднок ҳастед?	– Анвар ...озодонатар ба сўҳбат давом кард, ки ман дилшикаста, дарднок ҳастам?
Гулнор ...бадеҳағӯиро ба роҳи дигаре гардондани шуда гуфт: «Ёдгор! Ту «Шоҳдухтар»-ро медони?».	Гулнор ...бадеҳағӯиро ба роҳи дигаре гардонид гуфт, ки ман магар «Шоҳдухтар»-ро намедонам?
Восеъ хайрбоди бағалкаш намуда гуфт: «Ман туро додари қиёмати гирифтам, Назир».	Восеъ хайрбоди бағалкаш намуда ба Назир гуфт, ки вай ёро додари қиёмати гирифтааст.

Машқи 250. Бо навиштани нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда ҷадвалро пур кунед.

Т.р.	Нутқи айнан нақлшуда	Нутқи мазмунан нақлшуда
1.	– Мубоҳиса бас аст! – гуфт хотун кашмакашии саршударо қатъ карда.	Дар ҳамин вақт аз тарафи Машҳад корвон расида, хабар овард, ки аз онҳо асаре нест.
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		
7.		

Навиштани иншо

Машқи 251. *Супориши 1.* Дар мавзӯи «**Мактабам, ту маскани илму ирфонӣ!**» иншо нависед.

Супориши 2. Ҷумлаҳои ҷидааъзо, аъзоҳои истисноии ҷумла, мухотаб, калима ва ибораҳои туфайлии матни иншоро муайян кунед.

Супориши 3. Ҷумлаи соддаеро интихоб карда, таҳлил кунед.

Супориши 4. Матни иншои навиштаатонро ба шарикдарсатон хонда диҳед.

Супориши 5. Матни иншоро ба муаллим нишон дода, хатоҳои имлоӣ ва услубиашро ислоҳ кунед.

Иҷрои машқҳои 252–254

Машқи 252. Бо калимаҳои дар поён овардашуда ибораҳо тартиб диҳед ва хелашонро номбар кунед.

Дониш, мактаб, китоб, рафтан, хондан, омӯхтан, даромадан, хона, калон, равшан, дилфиреб, суруд, манзара, зебо, бача, хушфееъл, роҳ, дур, шеър, пурмазмун.

Намуна: ба мактаб рафтан, китобро хондан.

Машқи 253. Порчаро хонед, ҷумлаҳое, ки дар таркиб аъзоҳои ҷида доранд, ба дафтаратон нависед.

Гулбибӣ ҳусн ва ҷамоле дошт, ки на танҳо духтарони гармобанадидаи кӯҳистон, ҳатто соҳибҷамолони шаҳрӣ, ки ҳамеша худро бо ўсма, сурма ғоза, сафедӣ ва сурхӣ меороянд, ин ҳусну ин ҷамол, ин лутфу камолро надоштанд.

Бо ин ҳама ҳусну ҷамол Гулбибӣ хаёли он надошт, ки мисли баъзе духтарони сабукпӯи шаҳрӣ ҷилвафурӯши намояд ва оламеро асир ва волаи худ гардонад. Ҳатто назар ба софигарии кӯҳистонӣ ва соддадилии табиӣ ва хурдсолиаш гумон бурда мешуд, ки ҳанӯз аз дараҷаи зебоии худ чандоне хабар ҳам надорад (*аз повести «Одина»-и Садриддин Айни*).

🔔 Машқи 254. Шашто ҷумлаи содаи дутаркиба нависед. Онҳоро таҳлил кунед. Дар вақти таҳлил ба тарзу тартиби таҳлили ҷумлаҳои содаи дутаркиба риоя кунед.

Иҷрои машқҳои 255–258

! Машқи 255. Матнро хонед, аъзоҳои туфайлиро муайян карда тобиши маъноашонро фаҳмонед.

Тарки одат амри муҳол мегӯянд, рост будааст. Хайр, одам ба ҳар ҳол ба тағйироти шароиту вазъият, дигаргунӣҳои зиндагӣ одат мекардааст. Ҷуноне ки ҳоло бо кори эҷодӣ одат кардаасту ба гуфти завҷаи шӯхтабиаташ «вақтҳои охир асосан ба кори эҷодӣ машғул» аст. Набошад, соҳиби вазифаи калону маоши калон буд, шахси масъул ва соҳибэътибор буд. Аз баҳри ҳамааш гузашта, бо ихтиёри худ, бо амри дилаш гузашт. Акнун чӣ? «Асосан ба кори эҷодӣ машғул».

Хайр, наберачаро бедор кунам, ки ба боғчааш дер нашавад. Мабодо дер шуда монад, мурраббияхолааш нозу нузкунону «ғиринг-ғиринг»-кунон табъашро хира ҳам карда мемонад. Баъд ба сари миз нишастану навис-навис кардан мушқил мешавад. Мушқил кучо?

Намешавад. Табъ, ки хира шуд, фикр ҳам тира мегардад. Табъ чоқ, завқу шавқ баланд, дил соф бошад, гапи дигар (*аз ҳикояи «Як рӯз ва ҳама рӯзҳои дигар»-и Муҳиддин Музаффаров*).

♦ Машқи 256. Ҷадвалро бо навиштани сараъзо ва аъзоҳои пайрав пур кунед.

2. Чумлаҳо аз ҷиҳати сохт чӣ гуна мешаванд?
- а) содда ва сохта
 б) таркибӣ ва содда в) содда ва мураккаб
 г) мураккаб ва сохта
3. *Ин таъриф ба чӣ тааллуқ дорад?: «Ду ва ё зиёда калимаҳои мустақил, ки яке ба дигаре тобеъ буда, мафҳуми мураккабро ифода мекунанд».*
- а) ибора
 б) калима
 в) ҷумла
 г) ҳиҷо
4. *Дар ибораҳои ба мардум ғоиданок, монанди сарв рост, дар олам саодатноктар ва аз касалӣ камқувват кадом ҳиссаи нутқ ҷамчун калимаи асосии ибора истифода шудааст?*
- а) исм
 б) сифат
 в) шумора
 г) ҷонишин
5. *Сохти ибораҳои насими баҳор, хонандаи аълохон, мӯйсафеди равшанзамир, мактаб рафтавро муайян кунед.*
- а) мураккаб
 б) содда
 в) сохта
 г) таркибӣ
6. *Дар шахсу шумора ба мубтадо мувофиқ шуда омадани хабар чӣ гуна алоқа ном дорад?*
- а) изофи
 б) вобастаги
 в) мувофиқат
 г) ҳамроҳӣ
7. *Хели ин ибораҳоро муайян кунед: ангуштарини тилло, дарахти тут, кори рӯз.*
- а) ибораҳои масдарӣ
 б) ибораҳои сифати феъли
 в) ибораҳои ҷонишинӣ
 г) ибораҳои исмӣ
8. *Дар алоқаи изофӣ як калима ба калимаи дигар бо воситаи чӣ тобеъ мешавад?*
- а) бандаки изофи
 б) бандакҷонишинҳо
 в) бандакҳои феъли
 г) бандакҳои хабарӣ
9. *Воситаи алоқаи ибораҳои бо қалам навиштан, дар мубоҳиса иштирок кардан, то хона рафтан, оҳу барин чолок, аз гул зеботар, китобро хондан-ро муайян кунед.*
- а) изофи
 б) вобастаги
 в) ҳамроҳӣ
 г) пайваст
10. *Сухан дар бораи чӣ меравад, муайян кунед: «Аъзои мустақилест, дар ҷумла сухан дар бораи он меравду ба саволҳои кӣ? кихо? чӣ? чихо? ҷавоб мешавад».*
- а) хабар
 б) мубтадо
 в) муайянкунанда
 г) пуркунанда

21. *Кадом навъи пуркунанда бо ёри пешояндҳо омада, мувофиқи маъноро ифода мекунад?*

- а) бевосита
- б) бавосита
- в) бевоситаи суратнаёфта
- г) бевоситаи суратёфта

22. *Хонед ва сохти пуркунандаро аз рӯи ҷумлаи «Халқҳо амниятро меҳоҳанд» муайян кунед.*

- а) содда
- б) тафсилӣ
- в) таркиби
- г) чида

23. *Пуркунанда дар ҷумла бештар ба кадом ҳиссаи нутқ тобеъ гашта онро шарҳу эзоҳ медиҳад?*

- а) масдарро
- б) феълро
- в) исмро
- г) сифатро

24. *«Он аъзои пайрави ҷумла, ки тарзи иҷрои амал, замон, макон, сабаб, шарту хилофи қору ҳаракат, ҳолат ва ё аломатро ифода мекунад», чӣ ном дорад?*

- а) хабар
- б) муайянкунанда
- в) пуркунанда
- г) ҳол

25. *Ба калимаҳои зуд, оҳиста-оҳиста якзайл, пай дар пай, якуяк-бора чӣ гуна савол додан мумкин?*

- а) кай?
- б) чи хел?
- в) чи гуна?
- г) чи тарз?

26. *Ҳоли замонро муайян кунед.*

- а) хомӯшона, сурудгӯён
- б) як шаб боз, оромона
- в) дар саҳни мактаб, ба деҳа
- г) дар ин дам, ҳамон рӯз

27. *Ҳоли сабаб чиро ифода мекунад?*

- а) ба кадом мақсад воқеъ шудани амалро
- б) замону вақти иҷрои амалро
- в) андоза ва миқдору дараҷаи амалу ҳолатро
- г) сабаби воқеъ шудани амалу ҳолатро

28. *Ибораҳои хонаи ҷӯбин, нони ҷавин, либоси миллӣ, кишти баҳорӣ ба кадом хели муайянкунанда мисол шуда метавонанд?*

- а) муайянкунандаи изофӣ
- б) муайянкунандаи беизофӣ
- в) муайянкунандаи ишоратӣ

29. *Аз рӯи ҷумлаи «Падарам хурсанд шуд» алоқаи калимаҳоро муайян кунед.*

- а) изофӣ
- б) мувофиқат
- в) ҳамроҳӣ
- г) вобастагӣ

30. *Офаридам туро ба нияти нек:*

- а) ҷумлаи бешаҳс

- б) ҷумлаи номуайяншаҳс
- в) ҷумлаи муайяншаҳс
- г) ҷумлаи умумишаҳс

Такрори ҷумлаҳои ҷидааъзо, воҳидҳои тавзеҳӣ, мухотаб, калима ва ибораҳои туфайлӣ, нуқти айнан ва мазмунан нақлшуда

Тест

1. Таърифи «Як ва зиёда аъзоҳои ҷумлае, ки най дар най омада, муносибатҳои якхелаи наҳвири ифода мекунад», ба чӣ тааллуқ дорад?
 - а) ҷумлаҳои содда
 - б) ҷумлаҳои ҷидааъзо
 - в) ҷумлаҳои мураккаб
 - г) калима
2. Дар ҷумлаи «Шоҳин ба назари ман як одами миёнақад, лоғарбадан, миёнариш ва чашму абрӯ сиёҳ буд» кадом аъзои ҷумла ҷида шуда омадааст?
 - а) мубтадо
 - б) хабар
 - в) муайянқунанда
 - г) пурқунанда
3. «Калима ва иборое, ки предмети муроҷиатро ифода намуда, ба ягон савол ҷавоб намешавад ва аъзои ҷумла ба шумор намеравад, чӣ ном дорад?
 - а) аъзоҳои истисноӣ
 - б) мухотаб
 - в) воҳидҳои туфайлӣ
 - г) ҷумла
4. «Калима ва ибораҳое, ки ҳамчун илова истеъмол гардида, маънои умумии ҷумла ва ё ягон аъзои онро возеҳу аниқ мекунад, чӣ ном доранд?»
 - а) калима ва ибораҳои туфайлӣ
 - б) баёнӣ
 - в) мухотаб
 - г) аъзои истисноӣ
 - д) воҳидҳои тавзеҳӣ
5. Ҷойи воҳидҳои туфайлӣ дар ҷумлаи «Афсӯс, сад афсӯс, ки вай дар ин роҳи озодӣ дуртар нарафт, қурбон шуд» чӣ гуна аст?
 - а) аввал
 - б) мобайн
 - в) охир
 - г) мобайну охир

6. *Чумлаи бо воҳиди туфайлӣ зикрётаро муайян кунед.*

- а) Хайрият ки, дарс сар шуд.
- б) Парвоз кун, эй кабу́тари сулҳ.
- в) Аз Мирзо Бедил, Хоҷа Ҳофиз, Навоӣ пурси, чашмонашонро пӯшида, варақ-варақ аз ёд мехонданд.
- г) Ҳодисаҳои рӯзҳои баҳорӣ оҳишта-оҳишта аз хотир фаромӯш мешаванд.

7. *Чумлаи бо мухотаб зикрётаро муайян кунед.*

- а) Хушбахтона, галаба насиби мо шуд.
- б) Холаам Зебо басо меҳрубон аст.
- в) Дар ҳақиқат, бе заҳмат дониш ба даст намеояд.
- г) Писар, хуллас ин ки як ваҷаб бошад ҳам, заминро бе нигоҳубин мондан айб аст.

8. *Мухотабҳои шахсӣ ба кӣ нигаронида гуфта мешавад?*

- а) ба инсон
- б) ба предметҳои бечон
- в) ба табиат
- г) ба предметҳои ҷондори ғайришахс

9. *Дар байти зер кадом калима мухотаб аст? Бародарон, бародарон, бародарон, ба модарӣ Ватан вафо кунем, Агар ки сар талаб кунед, ба вай фидо кунем.*

- а) Ватан
- б) модар
- в) бародарон
- г) вафо

10. *Ҷойи мухотаб дар ҷумлаи «Ватан, Ватани азизу арҷманд, ту модари мо ва мо ба ту фарзандем» чӣ гуна аст?*

- а) дар аввал
- б) мобайн
- в) охир
- г) аввалу охир

11. *Дар кадом ҷумла калима ва ибораҳои хулосакунанда истеъмоли ёфтааст?*

- а) Ў ба устои худ – А.Ҷомӣ муроҷиат карда аз вай илтимос намуд.
- б) Ҳусайни Инҷу луғати «Фарҳанги ҷаҳонгирӣ»-ро дар давоми 30 сол навиштааст.
- в) Оташи ин тарафҳо бо рангҳои гуногун: сурху зарду бунафшу сабзу нилоби шуда мебароманд.
- г) Қаторкӯҳҳои кабудчаранг, зардчахол ва сурхчатоб сар бар фалак мекашид.

12. *Дар кадом ҷумлаҳо аъзои иловагӣ вомехӯрад?*

- а) Модарҷон, бисёр фикру хайёл карда, худатонро азоб надидед.

б) Рӯзи панҷшанбе – дуҷуми сентябр аз долони дарвозаи арк са-
дои пойи раванда ва ояндае шунда намешуд.

в) Дигарон низ аз ҷойи худ хеста рӯй ба тарафи Рӯдаки истоданд.

г) Ҳар кӣ нон аз амали хеш хӯрад, миннати ҳолами Той набарад.

13. Дар ҷумлаи «Собир (ба зери лаб) – «Нони бодигарони камба-
галро хӯр, хоб накарда бо ман кор кун!» – гуфт» ибораи илова-
гии (ба зери лаб) барои шарҳу эзоҳи кадом аъзои ҷумла омада-
аст?

а) хабар

б) мубтадо

в) муайянкунанда

г) пуркунанда

14. Дар ҷумлаи «Хайрият, дар вақти набудани одам афтадааст,
вагарна ин ҳам сари як шахтёрро хӯрда метавонист» калимаи
туфайлии «хайрият» чиро ифода кардааст?

а) афсӯс

б) хурсандӣ

в) ҳаяҷон

г) тааҷҷуб

15. Кадом калима ва ибораҳо дар ҷумла афсӯс, хурсандӣ, ҳаяҷон,
азму ирода, боварӣ, эҳтимол, гумон, нобоварӣ, тахмин, сарчаш-
маи фикр, тартиби фикрро ифода мекунад?

а) мухотаб

б) калима ва ибораҳои туфайлӣ

в) калима ва ибораҳои хулосакунанда

г) аъзоҳои тавзеҳӣ

16. Дар кадом ҷумла оҳанги муроҷиат нармтар ифода ёфтааст?

а) Рафиқон! Барои хубу аъло хондан кӯшиш кунед.

б) Ходимони маорифи халқ! Сифати хонишро баланд бардоред.

в) Хонандагон! Ба шабнишинии адаби-бадеӣ фаъолона иштирок
кунед.

г) Мероси адабие, ки ба мо аз Восифӣ бозмондааст, «Бадоеъ-ул-
вақоеъ» (воқеаҳои нафиси бадеъ) ном китоби ёст.

ИСТИЛОҲОТИ АСОСИ

Алоқаи изофӣ — яке аз хелҳои алоқаи тобеъ. Калимае ба воситаи бандаки изофӣ ба калимаи дигар тобеъ шуда, онро аз ягон ҷиҳат муайяну равшан мекунад.

Алоқаи мувофиқат — як намуди алоқаи тобеъ, ки калимаи тобеъшаванда аз ҷиҳати маъноҳои грамматикӣ бо тобеъкунандаи худ аз ҷиҳати шахсу шумора мувофиқат мекунад.

Алоқаи пайваст — алоқаи наҳвии байни ду воҳиди баробарҳуқуқи нутқ — калимаҳо ва ҷумлаҳо.

Алоқаи пасояндӣ — алоқаи байни калимаҳо, ки бо ёрии пасвандҳо (-ро, қати, кати) ифода меёбад.

Алоқаи пешояндӣ — алоқаи луғавӣ-наҳвии байни калимаҳо, ки бо ёрии пешояндҳо ифода карда мешавад.

Алоқаи наҳвӣ — алоқае, ки барои ифодаи муносибатҳои байни ҷузъҳои ибора ва ҷумла хизмат мекунад.

Алоқаи тобей — алоқаи наҳвии байни ду аъзои ибора ва ҷумла (муайяншавандаю муайянкунанда, тобеъкунандаю тобеъшаванда), ки яке чун аъзои ҳукмрон (ҳоким) ва дигаре чун аъзои номустақил аст.

Аъзоҳои пайрави ҷумла — аъзоҳои ҷумла, ки бо сараъзоҳо ё байни ҳамдигар алоқаи тобей дошта, барои шарҳу эзоҳ ё пурра кардани маънои калимаи тобеъкунанда хизмат мекунанд.

Аъзоҳои тафсилии ҷумла — аъзоҳое, ки дар сохти ибораҳо бо калимаҳои эзоҳдиҳанда омадаанд.

Аъзоҳои тафсилнаёфтаи ҷумла — аъзоҳои ҷумлае, ки ба худ калимаҳои тобеъшаванда надоранд.

Аъзоҳои эзоҳдиҳандаи ҷумла — аъзоҳои ҷумла, ки маънои номуайянии калимаҳои эзоҳшавандаро равшан мекунанд ва эзоҳ медиҳанд.

Аъзоҳои ҷумла — сараъзо ва аъзоҳои пайрави ҷумла (мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда, ҳол).

Баёнӣ — муайянкунандаест, ки бо исмҳо ифода ёфта, муайяншавандаро аз ягон ҷиҳат бо додани ном шарҳу эзоҳ медиҳад.

Вергул — аломати ист (,) - ҷудокунанда, тақсимкунанда.

Воситаҳои алоқаи наҳвӣ — бандаки изофӣ, калимаҳои ёридиҳанда, пешояндҳо (бо калимаҳо), пайвандакҳо (асосан пайвандакҳои паиҳам), оҳанг.

Воҳиди забонӣ — қисми нутқ, ки чун чузъи муайяни дорои вазифа ва маъною мазмун, мундариҷа ба таври ҳамешагӣ истифода меёбад.

Муколама (диалог) — шакл, тарзи нутқест, ки дар он мубодилаи афкори ду ё зиёда шахс бевосита ифода меёбад.

Ибора — ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъно, ки аз ҷиҳати мафҳум ва муносибати грамматикӣ ба ҳамдигар алоқаманд шуда, маънои мураккабро ифода мекунад.

Иборои исмӣ — иборое, ки калимаи тобеъкунандааш исм аст.

Иборои сифатӣ — иборое, ки калимаи асосиаш сифат аст.

Иборои устувор — иборое, ки чузъҳои он ба якдигар вобастагии ҷудонашаванда дошта, як маъноро ифода мекунад.

Ибораҳои фразеологӣ — иборое, ки маънои чузъҳои он ба якдигар махлут гардида, дар якҷоягӣ ба як маъно махсус шудааст.

Оҳанг (интонация) — ҷиҳатҳои ритмӣ — мелодикӣ нутқ, ки дар ҷумла ҳамчун воситаи ифодаи маънои наҳвӣ ё ҷозибанокӣ, ҳиссиёт хизмат мекунад, оҳанги гуфтор.

Калимаҳои модалӣ — гурӯҳи калимаҳои хусусияти лексикӣ-грамматикӣ доштае, ки ба воситаи онҳо гӯянда муносибати ба ҳақиқати мавҷуда доштаи худро баён мекунад.

Калимаҳои туфайлӣ — калимаҳое, ки бо аъзоҳои ҷумла зоҳиран алоқадор нестанд, аъзои ҷумла намешаванд, дар ҷумла ба фикри гуфташуда ҷиғунагии муносибати субъективонаи гӯяндаро ифода мекунад.

Қавс — аломати ҷуфти китобат, ки аз тарафи чап кушода шуда аз тарафи рост пӯшида мешавад.

Қоида — тартиб, низом ё таърифи ҳамеша амалкунандае, ки ин ё он ҳодисаи забониро ифода мекунад.

Машқ — супорише, ки барои дар амал татбиқ кардани ин ё он қоидаи забонӣ дода мешавад.

Маъно — мафҳуме, ки дар натиҷаи ба ҳамдигар алоқаманд шудани овозҳои нутқ дар шакли калимаҳо ба вучуд меояд.

Маънои маҷозӣ — ба маънои ғайриаслӣ, кӯчида, тамоман дигар омадани мафҳуми калима.

Монолог — нутқе, ки ба шунаванда ё ба худи гӯянда нигаронида мешавад.

Мубтадо — сараъзои ҷумлаи дутаркиба, ки мустақил буда, предметро ифода мекунад.

Мувофиқати хабар — мувофиқати хабарҳои феълӣ дар шахси шумора бо мубтадо.

Мухотаб – калима, таркиб ё иборае, ки гўянда ба воситаи он муроҷиат мекунад.

Нохунак – аломати ҷуфти китобатӣ, ки барои (аз нутқи муаллиф) ҷудо кардани нутқи айнан нақлшуда, иқтибосот, номи адабиёти бадеӣ, рӯзномаю маҷаллаҳо барои нишон додани калимаҳое, ки ба маънои аслии худашон наомадаанд, ба кор меравад.

Нутқ – як намуди фаъолияти инсонист, ки ҳангоми истифодаи забон дар ҷараёни мубодилаи афкори байни ҳамдигар воқеъ мегардад.

Нутқи айнан нақлшуда – нутқе, ки ба каси дигар тааллуқ дошта, онро гўянда ё нависанда бо тамоми хусусиятҳои лексикӣ, грамматикӣ ва интонатсионӣ айнан меорад.

Нуқта – аломати китобатест, ки дар охири ҷумлаи ахборӣ ва амри гузошта мешавад.

Нуқтавергул (;) – аломати китобатест, ки нуқта дар болои вергул меистад.

Пайвандакҳо – калимаҳои ёридиҳанда, ки барои алоқаманд кардани аъзоҳои ҷидаи ҷумла, қисмҳои ҷумлаи мураккаб ва ҷумлаҳои соддаи мустақил кор фармуда мешаванд.

Сарлавҳа – калима, таркиб, ибора ё ҷумлаест, ки дар аввали матн меояд ва мазмуни он дар тамоми матн ба вай алоқаманд кушода мешавад.

Наҳв – як соҳаи забоншиносӣ, ки ҷумлаҳоро ҳамчун воҳиди асосии нутқ ва ибораро ҳамчун қисми ҷумла меомӯзад.

Тире – аломати ист, ки дар шакли хатчаи уфуқӣ гузошта мешавад.

Тобеъқунанда – калимаи ҳукмрон дар таркиби ибора ё ҷумла, ки дар асоси алоқаи тобей дигар калимаро ба худ тобеъ карда меояд.

Тобеъшаванда – дар таркиби ибора калимаест, ки нисбат ба калимаи дигар дар асоси алоқаи тобей омадааст.

Ҷумлаи иловагӣ – ҷумлаҳое, ки ба матн асосӣ чун воситаи ёрирасон, барои равшан фаҳмида гирифтани мақсад илова карда мешаванд.

Ҷумлаи инкорӣ – ҷумлае, ки маҳз барои инкори фикри гуфташуда хизмат мекунад.

Ҷумлаи содда – ҷумлае, ки дар таркиби худ танҳо як воҳиди хабарӣ дорад, яъне ба қисми дигаре, ки боз як ҷумлаи дигарро ташкил медиҳад бошад, ҷудо намешавад.

Ҷумлаи туфайлӣ – ҷумлае, ки нисбат ба амалу ҳолати гуфташуда барои ифодаи қайди субъективонаи нависанда хизмат мекунад.

ЛУҒАТ

А

Авроқ – варақҳо.

Азим – хеле калон, бисёр бузург.

Аҷдод – гузаштагон, гузаштагони дерина, бобоҳо, падари падарон.

Ашъор – шеърҳо.

Анвоъ – навъҳо.

Анвор – нурҳо.

Б

Бадкеш – одами бад, бадмазҳаб, бераҳм, сангдил, бадандеш, бадхоҳ.

Бозургон – савдогар, тоҷир.

Болидан – фахр кардан, хурсанд шудан.

Бостон – қадим, кўҳна, гузаштаи дерина.

В

Воҷиб – бисёр лозим, зарури, амре, ки ба ҷой овардани он ҳатмӣ ва зарур аст.

Вазъ – ҳолат, вазъият.

Вазъи забони адабӣ – ҳолат, вазъияти забони адаби.

Вазъият – аҳвол, ҳолат.

Варта – ҷойи хатарнок, маҳалли ҳалокатовар ҳамчун ҷари; гирдоб.

Возеҳ – равшан, кушоду равшан, ошкоро, пайдо, ҳувайдо.

Ваҷҳ – сабаб, боис, далел, ҷиҳат.

Воқеъ – бавуқӯоянда, рӯйдиҳанда.

Г

Гавҳар – санги қиматбаҳо, марворид.

Гайбдон – донандаи розҳои пӯшида, кашфкунандаи рамзҳо ва асрор.

Густурда – паҳнкардашуда.

Гулгун – гулранг, ба ранги гул, сурхранг, сурх.

Фуруб – фуру рафтани ва аз назар гоиб шудани Офтоб ва ситораҳо.

Ғамқарин – ғампараст, ғамгин, ба ғам дӯст.

Д

Даранг – сусти, оҳистағи; ист, таваққуф; таъхир, дермонӣ.

Дӯл – 1) зарфи чармии обкаши аз чоҳ; сатил;

2) жола.

Ё

Ёдгориҳои атиқа – ёдгориҳои кӯҳна, ёдгориҳои қадима.

Ёқут – чанд навъ аз санғҳои қиматбаҳо, ки сурх, зард, сабз ва сафед мешавад.

З

Заиф – нотавон, оқиз, сусти, камқувват.

Зеру забар – чаппаву роста, сарнагун, парешон.

И

Итмом – тамои кардан, ба анҷом расидан; охир, анҷом.

Иқтидор – қувват ёфтани, қудрат доштан; қудрат, тавоноӣ.

Истисно – аз маҷмӯи чизҳо чизро баровардан ё ҷудо кардан.

Истилоҳ – калимае, ки дар соҳаи илму фан барои ифодаи маъноӣ махсуси ғайриасли қабул шудааст, термин.

К

Кибру ғурур – калонғирӣ, мағрурӣ, ғурур, такаббур.

Кох – 1) сарой, қаср, кӯшк; иморат;

2) дунё.

Кӯтал – теппаи баланд; ағба.

Қандил – чилчароғ, шамъдони калон, чароғи овезон.

Қозӣ – мансабдори шаръӣ, ки кашмакашиҳои оммавӣ ва оилавино аз рӯйи қонуни шариат ҳал мекунад.

Қудум – 1) омадан, расидан; аз сафар баргаштан;

2) ҷамъи қадам.

Л

Лавҳ – ҳар чизи паҳн; сармашқи бачаҳои навомӯз.

М

Маблағ – як миқдори муайяни пули нақда.

Маломат – сарзаниш, нақӯҳиш, таъна.

Манҳус – шум, нофарҷом, бадбахт.

Марбут – басташуда, вобаста, тааллуқдор.

Мартаба – дараҷа, поя, мақом, мансаб.

Масолеҳ – анҷоми даркорӣ, чизҳои зарурии бинокорӣ.

Маҷро – ҷойи ҷараёни об; ҷойи равоншавии оби ҷӯй ва дарё, ҷараёнгоҳ.

Матлаб – чизи матлуб, мақсуд; хоҳиш, талаб.
Маъдан – кони фузулот, кони сангҳои қаматбаҳо, ҷавоҳирот.
Мударрис – дарсгӯ, дарсдиҳанда, муаллими мадраса.
Муаттар – хушбӯй, атрогин.
Мункир – инкоркунанда, касе, ки коре ё касеро иқро ва
эътироф намекунад.
Муқаррар – собит ва барқароршуда, муайяншуда;
таъин кардашуда.
Муҳолиф – муқобил, зид.

Н

Набишта – навишта.
Назаррабо – диққатқалбкунанда.
Наҳат – бӯйи даҳон; бӯйи хуш, хушбӯй.
Натъ – суфра, фарш.
Нексиришт – неки, нектабиат.
Нил – 1) номи гиёҳ, ранги кабудӣ сиёҳтоб;
2) номи дарёи бузурге дар Африқо.

О

Ориф – 1) шиносанда, воқиф, огоҳ; доно, нуктасанҷ;
2) зоҳид, парҳезгор, порсо, сӯфӣ.

П

Падруд – ҷудой, видоъ, хайрухуш.

Р

Работ – ҳавли, карвонсарой, мусофирхона.
Рамидан – тарсидан, ҳаросида гурехтан, ҳусидан.
Ранҷ – 1) меҳнат, заҳмат, қор;
2) азоб, машаққат, озор.
Риққат – 1) тунуки, нозуки, латофат;
2) меҳрубони, нармдили, ҳисси ғамхорӣ, таассур.
Рухдода – рӯй додан, ба вуқӯъ омадан.

С

Садди роҳ – он чӣ пеши роҳро мегирад, монеаи роҳ.
Санги хоро – як навъ санги бисёр сахт, гранит.
Ситамкаш – зулмдида, зулмрасида.
Ситодан – шакли дигари истодан.
Соқӣ – майкаш, шаробдиҳанда.

Т

Тааммул – 1) андеша, фикр, мулоҳиза;
2) саъю кӯшиш, ғайрат.

Таалмуқ – алоқаманди, пайвастағи, вобастағи ба чизе.
Тавозўё – хоксори, фурўтани, шикастанафси.
Тасмим – дар коре қарори қатъи қардан.
Тиҷорат – савдогарӣ, харидуфурўш, бозоргони.
Торочғашта – молу мулкаш гонатгардида.
Тавзеҳ – эзоҳ додан, равшан қардан; маънидод қардан, шарҳ додан.
Таширеҳ – шарҳ додан, баён қардан, ошқор қардан.
Таҳаввул – аз ҳоле ба ҳоле гузаштан; тағйирот, дигаргунӣ, табаддул.
Таачҷуб – ҳайрон шудан; ҳайрони, шигифт, ҳайрат.
Тамуз – тобистон, гармои тобистон.

У

Убур – гузаштан, тай қардан; гузаштан аз оби ҷўй, дарё.
Уламо – олимҳо.
Урён – луч, луччак, бараҳна.

Ф

Фарсуда – кўҳна, азҳамрехта, пўсида.
Фарқом – охир, анҷом; оқибат; натиҷаи қор.

Х

Ходим – он ки хидмат мекунад, хизматгор.
Хома – 1) қалам, килк;
2) тўдаи рег, талли рег.
Хоҷа – 1) сардор, сарвар, соҳиб, хўҷаин;
2) лақаби фахрие, ки нисбат ба шахси мўҳтарам қор фармуда мешавад.
Ҳамдам – дўст, ҳамсўҳбат, ҳамнишин, ҳамроз, мўнис.
Ҳарир – абрешим, шоҳӣ, матои абрешим.

Ҷ

Ҷавлонгоҳ – майдон, майдони асптозӣ, ҷойи гаштугузор ва сайр.
Ҷозиба – ҷалбқунандағи, кашиш, қувваи кашанда.

Ш

Шаҳдомез – асаломез, ниҳоят ширин.

Э

Эҳтиром – ҳурмат, иззату иқром.

МУНДАРИЧА

Вазъи забони адабии тоҷик

1. Таърихи таҳаввули забони тоҷикӣ5
2. Имлои нави забони тоҷикӣ7

Наҳв ва аломатҳои китобат (такрори дарсҳои синфи VII)

3. Ибора10
4. Ибораҳои наҳви ва устувор11
5. Хелҳои ибора13
6. Ибораҳои исми ва сифати15
7. Ибораҳои феъли16
8. Ибораҳои содда ва мураккаб18
9. Алоқаи калимаҳо дар ибора ва ҷумла20
10. Ҷумлаҳои содда ва мураккаб23
11. Ҷумлаҳои соддаи дутаркиба ва яктаркиба.....24
12. Сараъзоҳои ҷумла. Мубтадо25
13. Хабар. Хабарҳои номӣ ва феъли27
14. Мувофиқати хабар бо мубтадо28
15. Аъзоҳои пайрави ҷумла. Муайянкунанда29
16. Пуркунанда30
17. Ҳол ва хелҳои он32
18. Такрор (*чоряки якум*)33

Ҷумлаҳои соддаи яктаркиба

19. Ҷумлаҳои соддаи яктаркиба34
20. Гурӯҳи ҷумлаҳои соддаи яктаркиба36
21. Ҷумлаи муайяншаҳс37
22. Ҷумлаи номуайяншаҳс39
23. Ҷумлаи умумишаҳс40
24. Ҷумлаи бешаҳс42
25. Ҷумлаи унвонӣ44
26. Ҷумлаҳои тасдиқӣ ва инкорӣ47
27. Такрори ҷумлаҳои соддаи яктаркиба50

Чумлаҳои нопурра ва пурра

28. Маълумот дар бораи чумлаҳои нопурра ва пурра.....52
29. Аломатҳои китобат дар чумлаҳои нопурра.....53

Чумлаҳои чидааъзо

30. Маълумоти умумӣ дар бораи чумлаҳои
чидааъзо..... 56
31. Мубтадоҳои чида57
32. Хабарҳои чида59
33. Такрор (*чоряки дуюм*)60
34. Муайянкунандаи чида.....61
35. Пуркунандаи чида63
36. Ҳоли чида65
37. Пайвандакҳо ва оҳанг дар чумлаҳои чидааъзо66
38. Калима ва ибораҳои хулосакунанда дар чум
лаҳои чидааъзо68
39. Аломатҳои китобат дар калима ва ибораҳои
хулосакунанда70
40. Такрори чумлаҳои чидааъзо72

Аъзоҳои истисноии чумла

41. Маълумоти умумӣ дар бораи аъзоҳои
истисноии чумла75
42. Баёнияти истисноӣ.....77
43. Аъзоҳои истисноии эзоҳӣ.....78
44. Навиштани мақолаи публитсисти81
45. Муайянкунандаи истисноӣ81
46. Пуркунандаи истисноӣ82
47. Ҳоли истисноӣ83

Воҳидҳои тавзеҳӣ

48. Маълумоти умумӣ дар бораи воҳидҳои
тавзеҳӣ.....84
49. Мавриди корбасти воҳидҳои тавзеҳӣ.....85

Мухотаб. Калима, ибора ва чумлаҳои туфайлӣ

50. Маълумоти умумӣ дар бораи мухотаб87
51. Аломатҳои китобат дар мухотаб.....88
52. Мухотабҳои шахсӣ ва ғайришахсӣ90
53. Такрор (*чоряки сеюм*)91
54. Ҷойи мухотаб дар чумла92

55. Калима ва ибораҳои туфайли	93
56. Аломатҳои китобат дар аъзоҳои туфайли.....	95
57. Иҷрои машқҳои 225–229	97
58. Такрори мухотаб. Калима, ибора ва ҷумлаҳои туфайли	98

Нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда

59. Нутқи айнан нақлшуда	99
60. Навиштани нақли хатти	100
61. Аломатҳои китобат дар нутқи айнан нақлшуда.....	101
62. Нутқи мазмунан нақлшуда	104
63. Баргардонидани нутқи айнан нақлшуда ба нутқи мазмунан нақлшуда ва баръакс.....	105
64. Иҷрои машқҳои 248–250	107
65. Навиштани иншо	108
66. Иҷрои машқҳои 252–254	108
67. Иҷрои машқҳои 255–258	109
68. Такрори наҳв, аломатҳои китобат ва ҷумлаҳои соддаи яктаркиба	110
69. Такрори ҷумлаҳои чидааъзо, воҳидҳои тавзеҳи, мухотаб, калима ва ибораҳои туфайли, нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда	114
70. Истилоҳоти асосӣ	117
71. Луғат	120

**Tavakkal CHORIYEV,
Yunus AZIMOV,
Jumanazar ESHONQULOV**

TOJIK TILI

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 8-sinfı uchun darslik

(Tojik tilida)

To'rtinchi nashri

*Хонаи эҷодии табъу нашри ба номи Чўлпон
Тошканд – 2019*

Муҳаррир Илҳом Эшонқулов

Муҳаррири бадеӣ Ислои Азаматов

Муҳаррири техникӣ Елена Толочко

Саҳифабанди компютери Гульчеҳра Азизива

Рақами литсензия АІ № 163. 09.11.2009. Ба чопаш 2019-юми 29 январти соли 2019 иҷозат дода шуд. Бо усули офсетӣ тарҳрезӣ шудааст. Андозаи 60×90¹/₁₆. Гарнитурани таймс. Ҷузъи нашрию ҳисоби 8,0. Ҷузъи чопии шартӣ 7,2. Шартномаи № 20–2019. Адади нашр 6431 нусха. Супориши № 19–106.

Агентии иттилоот ва коммуникатсияҳои оммавии Республикаи Ўзбекистон. Хонаи эҷодии табъу нашри ба номи Чўлпон. 100011, Тошканд, кўчаи Навои, 30.
Телефон: +998-71244-10-45. Факс +998-71244-58-55.

Агентии иттилоот ва коммуникатсияҳои оммавии Республикаи Ўзбекистон. Дар Хонаи эҷодии табъу нашри «O'zbekiston», 100011, Тошканд, кўчаи Навои, 30 чоп шудааст.

Чориев, Т.

Ч-77 Забони тоҷики: Китоби дарси барои донишомӯзони синфҳои 8-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ/ Т. Чориев ва дигарон. — Т.: Хонаи эҷодии табъу нашри ба номи Чўлпон, 2019 — 128 саҳ.

ISBN 978-9943-05-621-3

УЎК: 811.512.133=222.8
КБК 81.2Тоҷ я721

**Ҷадвали нишондоди ҳолати китоби дарсии ба
иҷора додашуда**

№	Ному насаби донишомӯз	Соли хониш	Ҳолати китоб ҳангоми гирифтган	Имзои раҳбари синф	Ҳолати китоб ҳангоми супоридан	Имзои раҳбари синф
1.						
2.						

**Ҷадвали болой аз тарафи раҳбари синф ҳангоми ба иҷора
дода шудан ва дар охири соли хониш баргардонида
гирифтани китоб аз рӯи меъёрҳои зерин баҳо
гузошта мешавад:**

Нав	Ҳолати китоб ҳангоми бори аввал супоридан
Хуб	Муқовааш бутун, аз қисми асосии китоб ҷудо нашудааст. Ҳамаи варақҳояш ҳаст, нодарида, ҷудо нашуда, дар саҳифаҳо навишт ва хатҳо нест.
Қаноат- бахш	Муқовааш қач шудааст, канорҳояш қоҳида, якчанд хатҳо кашида шудаанд, ҳолати аз қисми асосии ҷудошави дорад, аз тарафи истифодабаранда қаноатбахш таъмир шудааст. Варақҳои ҷудошудааш аз нав таъмир шудааст, дар баъзе саҳифаҳо хат кашида шудаанд.
Ғайриқаноат- бахш	Муқова хат кашида шудааст, даридааст, аз қисми асосии ҷудо шудааст ё ки умуман нест, ғайриқаноатбахш таъмир шудааст. Саҳифаҳо дарида, варақҳо намерасанд, хат кашида, ранг карда партофта шудааст, китобро барқарор карда намешавад.